

IN CELLULA EMPTAE NUTRICIS

NUTRIX - IMETTÄJÄ

Näkökohtia antiikin ajan
pikkulapsen ruokintaan

RIITTA ELONHEIMO
PRO GRADU -TUTKIELMA
Kl. 1998
Jyväskylän yliopisto
Romaanisten ja klassis-
ten kielten laitos

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos Romaanisten ja klassisten kielten laitos
Tekijä RIITTA ELONHEIMO	
Työn nimi IN CELLULA EMPTAE NUTRICIS. <i>Nutrix</i> - imettäjä. Näkökohtia antiikin ajan pikkulapsen ruokintaan	
Oppiaine Latina	Työn laji Pro gradu -tutkielma
Aika Kl. 1998	Sivumäärä 86+liitteet+ kuvalehdet (yht. 136)
<p>Tiivistelmä - Abstract</p> <p>1980 - 90 -luvuilla on ilmestynyt monia lähinnä sosiaali-historiallisia antiikintutkimuksia, joissa selvitetään esimerkiksi perheen, naisten ja lasten arkielämää. Yksi roomalaisen lapsen kasvatustutkimukseen kuuluva henkilö oli <i>nutrix</i>, imettäjä. Tutkielmassani selvitän <i>nutrix</i>-instituution eri näkökoh-tia. Työni pääpaino on esittää, miksi käytäntö syntyi ja levisi sekä miten se toimi, keitä olivat ruokittavat, keitä imettäjät, mikä oli ilmiön merkitys ja miten aika-laiset suhtautuivat siihen. Työhöni sisältyy ihanteelli-sen imettäjän valintaohjeet ja neuvoja imettäjille. Tutkimusmateriaalina käytän sosiaalihistoriallisia tutki-muksia, latinakielisiä antiikin auktoreiden primaaritek-stejä, piirtokirjoituksia sekä taidehistoriallisia kuvauk-sia. Roomalaisen maailman <i>nutrix</i>-käytäntö syntyi ja levisi ensiksikin selvän fyysisen tarpeen takia, äiti oli kuol-lut tai hän ei pystynyt imettämään. Toiseksi vaikutti se, että tuon hierarkkisen yhteiskunnan yläluokan ei sopinut tehdä ruumiillista työtä, joksi imettäminenkin katsot-tiin. Myös orjalaitos oli merkittävä <i>nutrix</i>'ien tarvitsi-ja. Suurin osa imettäjistä oli orjia, työ oli sopiva myös va-paille varattomille naisille. Lapsen fyysisen kasvun ja elossa selviytymisen edistämis-tehtävän lisäksi imettäjällä oli tärkeä psyykinen ja emotionaalinen sekä sosiaalistamiseen liittyvä kasvatus-tehtävä, viettihän lapsi joskus jopa kolme varhaisinta elinvuottaan imettäjän kanssa. Ennenkaikkea kasvatusteht-ävän merkityksen ymmärtäen eräät aikalaisvaikuttajat paheksuivat käytäntöä; olihan imettäjä myös perinteen-siirtäjä.</p>	
Asiasanat <i>nutrix</i> , imettäjä, roomalainen, roomal. lapsi, orjuus	
Säilytyspaikka Jyväskylän yliopiston Aallon kirjasto	
Muita tietoja	

SISÄLLYSLUETTELO

1.	ESIPUHE	1
2.	LÄHTEISTÄ JA AIKAISEMMASTA TUTKIMUKSESTA	5
2.1.	ENSYKLOPEDIAT JA SOSIAALIHISTORIA	5
2.2.	ANTIIKIN KIRJALLISUUS JA KIRJAILIJAT	10
3.	NUTRIX - IMETTÄJÄ, IMETTÄMINEN ANSIOTYÖNÄ	15
3.1.	HISTORIAN HISTORIAA	15
3.2.	IMETTÄJÄKÄYTÄNTÖÖN JOHTANEITA MAHDOLLI- SUUKSIA JA SYITÄ	17
3.3.	TYÖNANTAJAT JA TARVITSIJAT	20
3.4.	TYÖNTEKIJÄT	22
3.5.	MITEN JA MISSÄ OSAPUOLET KOHTASIVAT TOISENSA	24
3.6.	TYÖSOPIMUKSISTA	27
3.7.	IMETTÄJÄN INTIIMIELÄMÄN SÄÄTELYSTÄ JA RASKAUDENEHKÄISYKEINOISTA	32
3.8.	KASVATUSTEHTÄVÄ JA MYÖHEMMÄT VAIHEET	37
4.	AIKALAISKRITIIKKIÄ	43
4.1.	TACITUS JA QUINTILIANUS	43
4.2.	FAVORINUKSEN HOUKUTUSPUHE	46
5.	IHANTEELLINEN IMETTÄJÄ - IMETTÄJÄN IDEAALI- MALLI	50
5.1.	MIKSI VASTASYNTYNEELLE TARVITTIIN IMETTÄJÄÄ	51
5.2.	PARHAIN MAHDOLLINEN ELI IMETTÄJÄN VALITSEMISESTA	53
5.3.	OHJEITA IMETTÄJILLE	56

5.4.	MAIDOSTA	59
5.5.	IMETYSAJOISTA JA -ASENNOSTA	60
5.6.	VIEROITTAMISESTA	61
5.7.	IMETTÄMINEN JA PIKKULAPSEN SAIRAUDET	62
6.	NUTRIX TAITEESSA JA KULTEISSA	64
6.1.	IMETTÄJÄ KUVATAITEESSA	64
6.2.	NUTRIX-KULTEISTA	65
7.	NUTRIX-SANASTA JA KIRJOITUSMUODOISTA	68
8.	NUTRIX-KÄYTÄNNÖN JÄLKIVAIKUTUS	71
9.	TAKAISIN ROOMALAISEEN MAAILMAAN - NUTRIX-KÄYTÄNNÖN MERKITYS	76
	LÄHTEET	79

LIITTEET

- 1 Bradleyn taulukot
- 2 Soranoksen Gynaikeian tekstinäyte
- 3 Sanaluettelo
- 4 Caelius Aurelianusin Gynaecia-teoksen tekstiotteiden suomennos ja tekstit

KUVALEHDET A - P

- - - - -

Pääotsikko TAC. dial. 28

1. ESIPUHE

*<At> ego puerum interea ancillae subdam lactan-
tem meae ne fame perbitat (LIV. ANDR. trag. 19)*

*Mercator quidam fuit Syracusis senex.
Ei sunt nati filii gemini duo,
Ita forma simili pueri, ut mater sua
Non internosse posset quae mammam dabat
Neque adeo mater ipsa quae illos pepererat.
(PLAUT. Men. 17 - 21)*

*In omni domo nudi ac sordidi in hos artus, in
haec corpora, quae miramur, excrescunt. sua
quemque mater uberibus alit, nec ancillis aut
nutricibus delegantur. (TAC. Germ. 20,1)*

*Eligenda est nutrix neque intra annos XX consti-
tuta neque maior XL, ... (CAEL. AUR. gyn. 125,
1145)*

Mitä yhteistä on näillä eri vuosisadoilla kirjoitetuilla teksteillä? Kaikista voidaan päätellä, että pikkulasta ruokki tai saattoi ruokkia imettämällä joku muu kuin juuri tämän lapsen synnyttänyt nainen. Antiikin kirjallisuudesta, hautakirjoituksista, kuvataiteesta, papyruksista on löydetty monia todisteita imettäjistä ja imettäjäkäytännöstä.

Kolme noista yllä olevista kirjallisuusotteista esiintyi opiskeluni alkuaikoina eri luentosarjojen teksteissä. Jo silloin heräsi mielenkiintoni *nutrix*-instituutioon. Kun noin satunnaisissa yhteyksissä on mainintoja näin arkisesta tavasta, on sillä täytynyt olla jotakin merkitystä ihmisten elämässä ja laajemmin yhteiskunnassa. Mielenkiintoni myötä olen löytänyt lisää imettäjiin viittaavia tekstejä ja heitä esittäviä kuvia.

Työni tarkoitus on kuvata antiikin ajan roomalaisen maailman *nutrix*-instituution eri puolia. Aluksi esitän aikaisempia tutkimuksia ja lähdeaineistoani. Työni pääpaino on selvittää, miksi instituutio syntyi ja miten se toimi käytännössä: keitä olivat imetettävät, keitä olivat imettäjät, miten nämä kohtasivat toisensa, missä työ tehtiin, mitä kuului työtehtäviin, minkälaiset olivat työntekijän valintakriteerit jne. Lisäksi kerron työsopimuksista ja niiden vaikutuksesta yksilön elämään, ja tässä yhteydessä myös palkoista. Imettäjä on ollut yksi antiikin lapsen kasvatuspiiriin kuuluva henkilö, joten kerron kasvatustehtävän merkityksestä. Instituutiolla kokonaisuudessaan on laajempia yhteiskunnallisia vaikutuksia, näitä myös tarkastelen. Aikoinaan tapa sai osakseen aikalaiskritiikkiä, mm. Tacitus ja Quintilianus paheksuivat sitä. Tulen esittämään joitakin aikalaisten mielipiteitä tekstinäyttein.

Työni jälkipuolella kerron kahden antiikin lääketieteellisen kirjailijan, Soranoksen ja Caelius Aurelianus, antamista ihanteellisen imettäjän valintaohjeista. Siellä esitän myös kuvataiteen antia ja *nutrix*'iin liittyvää kulttia sekä sananselitystä.

Kaiken kaikkiaan työssäni tulen selvittämään saatavissani oleviin lähteisiin nojautuen antiikin imettäjän ja imettäjä-instituution biologista ja sosiaalista sekä sosiologista merkitystä yksilölle ja yhteiskunnalle.

Ajallisesti en rajaa antiikkia tiukkoihin vuosisatamääri-tyksiin, vaan tulen käsittelemään aihettani myyttisistä ajoista aina myöhäisantiikin viime hetkiin, lisäksi myös tavan jatkuvuutta aina tälle vuosisadalle. Samoin paikallisesti on mahdotonta rajata aihetta esimerkiksi Italian niemimaalle, koska imettäjäkäytännöstä todistavia historiallisia dokumentteja on löytynyt monilta Rooman vaikutuspiiriin kuuluvilta alueilta.¹

En selitä Rooman yhteiskunnan sosiaalista rakennetta, tarkoitan tällä esimerkiksi luokkajakoa ja orjanomistajuutta ja orjien luokitusta, vaan oletan lukijoitteni olevan tietoisia niistä.

Rintaruokinta tuntuu aina olleen keskustelua aiheuttava kysymys, joka on varhaisina aikoina askarruttanut ennenkaikkea miespuolisia auktoreita. Pohdinta, imettääkö itse vai jättääkö lapsi muuten ruokittavaksi, aikaisemmin imettäjää käyttäen, nykyisin keinomaidolla, pulpahtaa aika ajoin esille. Viime vuosina on Suomessa, erityisesti kotikaupungissani, vaikuttanut "tissiliiga" ajaen voimalisesti äidinmaito-asiaa, siis äitejä itse imettämään lapsiaan. Syyt luopua imettämästä itse ovat olleet ja

¹ Paavo Castrénin myöhäisantiikin tutkimusseminaarissa (syksyllä 1994) esittämän määrittelyn mukaan antiikin ydinalueet olivat Balkanin ja Apenniinien niemimaat, muut alueet siltä osin kuin ne tulevat kreikkalaisen ja roomalaisen kulttuurin piiriin, esimerkiksi muinainen Egypti ja Intia eivät kuulu antiikkiin, mutta Ptolemaioksen Egypti kylläkin kuuluu. Kysymykseen, milloin antiikki loppui, yhtenä vastauksena voi olla Paavo Castrénin määritelmä antiikin ja keskiajan rajasta: v. 529, jolloin keisari Iustinianus sulki Ateenan Akatemian, ja samana vuonna Benedictus Nursialainen perusti Monte Cassinon luostarin Italiaan.

ovat osittain samat niin antiikin aikoina kuin nykyisin-
kin, esimerkiksi pelko rintojen rupsahtamisesta tai
imettäminen koetaan vaivalloiseksi toimenpiteeksi tai
äidin vapauden rajoittuminen.

2. LÄHTEISTÄ JA AIKAISEMMASTA TUTKIMUKSESTA

Kouluaikojeni latinantunneilta tämän vuosisadan 50-luvulla jäi sellainen mielikuva, että kaikki se mitä antiikista tiedetään ja koululaiselle esitetään, on sota- ja valtiohistoriaa sekä antiikin kirjailijoiden rakkausrunoelmia. Ihmisten arkielämästä ei juuri puhuttu. Tällä vuosikymmenellä on toisin, latinan kielen oppikirjatkin alkavat jokapäiväisillä tapahtumilla. Antiikin ihmisten arkea, sitä miten ihmiset elivät ja olivat sotien ja julkisen elämän takana, tutkitaan ja tutkimuksia julkaitaan. Naiset ja lapset ovat saaneet osansa, ei vain ylimysnaiset ja -lapset vaan myös alempien luokkien edustajat.

Lähdekirjallisuutena käytän ensyklopedisiä teoksia, sanakirjoja ja joitakin sosiaalishistoriallisiksi luokittelemiani tutkimuksia ja artikkeleita sekä antiikin kirjailijoiden tekstejä.

2.1. ENSYKLOPEDIAT JA SOSIAALIHISTORIA

Yleislähteekseni aiheeni, imettäjä-instituution tutkimiseen otin *Pauly-Wissowan REALENCYCLOPÄDIE*'n (v. 1937 painettu osa XII2) kaksi artikkelia hakusanan *nutrix* alla. Ensimmäisen artikkelin on kirjoittanut *Gertrud HERZOG-HAUSER*. Aluksi hän selvittää laajasti tekstiviittauksin itse sanaa ja merkitystä sekä kreikassa että latinassa. Seuraavassa luvussa on kuvaus imettäjästä

kreikkalaisessa ja roomalaisessa yhteiskunnassa, ensiksi tarkoitus ja asema, nämä taas tekstiviittauksin niin kirjallisuuteen myytit mukaanlukien kuin hautakirjoituksiinkin. Toinen luvun pääaihe on imettäjän rooli kreikkalais-roomalaisessa kirjallisuudessa. Seuraavana aiheena on imettäjä varsinaisesti myyteissä ja imettäjäkultti. Viimeisenä kerrotaan imettäjistä kuvataiteen esittämänä. - Mielestäni Herzog-Hauserin seikkaperäinen artikkeli on kielitieteellinen ja historiallinen, ei sosiaalihistoriallinen, koska hän ei heijasta ilmiötä mitenkään valitsemiin yhteiskuntiin, vaan esittää asiat selviöinä.

Toinen Pauly-Wissowan (RE:n) *nutrix*-artikkeli on Petrikovits'in kirjoittama. Siinä tekijä esittää imettäjän Afrikassa, mm. patsaslöytöjä ja kulttia. Toinen luku käsittää Poetivon imettäjäkultin ja kolmas luku *nutrix*- ja *nutritior*- sanat lisäniminä.

Thesaurus Linguae Latinae'ta en ole käyttänyt lähteenäni (paitsi bibliografiaa laatiessani merkintöjen tarkistamiseen), koska siitä ei ole painettuna saatavissa n-kirjaimen sisältävää osaa. Teoksen kerääjiltä olen kuitenkin saanut kirjeitse tiedon, että *nutrix*-esiintymiä on yli 400. Tämä onkin ymmärrettävissä, kun ajattelee säilyneiden imettäjää koskevien tekstien määrää. - Edellä mainitun sijaan olen käyttänyt joitakin muita sanakirjoja ja ensyklopedioita esimerkiksi sanan etymologian selvittämisessä ja tekstien käännoistyössä (ks. lähdeluettelo).

Keith R. BRADLEY, antiikintutkimuksen professori University of Victoria'ssa (Kanada), on se tutkija, jonka teoksista olen saanut eniten imettäjä-tietoutta. Hänen mukaansa tärkein imettäjä-tutkimus kohdistuu Rooman kukoistuksen ajalle n. 200 eKr. - 200 jKr. Bradley on julkaissut v. 1980 KLIO-lehdessä artikkelin SEXUAL REGULATIONS IN WET-NURSING CONTRACTS FROM ROMAN EGYPT. Tässä esitetään, miten työsopimuksissa säädeltiin imettäjän henkilökohtaista seksuaalista kanssakäymistä sekä sääteilyn motiiveja ja vaikutuksia.

V. 1986 ilmestyneessä teoksessa THE FAMILY OF ANCIENT ROME (toim. Beryl RAWSON) on Bradley'n artikkeli WET-NURSING AT ROME; A Study in Social Relations. Siinä tekijä selittää imettäjien ja imetettävien sosiaalista taustaa eli yhteiskuntastatusta hautapiirtokirjoitusten (epitafien) nimilöydösten perusteella ja näitä kirjallisten mainintojen ja imettäjäsopimusten dokumentaatioilla tukien, sekä myös yleisesti imettäjä-instituutiota.

Teoksessaan DISCOVERING THE ROMAN FAMILY. Studies in Roman Social History, 1991², Bradley selvittää roomalaisen perheen eri aspekteja sen rakenteesta lähtien ennen kaikkea lapsen sosiaalistamiseen keskittyen. Luvussa The Social Role of the Nurse in the Roman World on jälleen esitetty inskriptioihin perustuen asianosaisten sosiaalista taustaa eli edellä olevan artikkelin aihepiiriä.

² Työssäni merkinnällä: 1991a

Lisäksi luvussa pohditaan mm. imettäjäkäytännön vaikutusta vanhempien ja lasten keskinäisiin suhteisiin, niin konkreettisiin asumispaikkoihin kuin psyykkisiin suhteisiin, ja myös vaikutusta lapsen myöhempään vaiheisiin. Teoksen jokaisesta luvusta kylläkin löytyy viitteitä *nutrix*'iin lapsen muiden sosiaalistajien ohella.

Teoksessa *MARRIAGE, DIVORCE, AND CHILDREN IN ANCIENT ROME* (toim. Beryl RAWSON), ilmestynyt v. 1991³, on Bradley'n artikkeli *REMARRIAGE AND THE STRUCTURE OF THE UPPER-CLASS ROMAN FAMILY*. Siitä olen selvittänyt itselleni roomalaisen perheen rapautunutta rakennetta.

Seuraavat käyttämistäni lähteistä esittelen ilmestymisjärjestyksessä.

Clive WOOD ja *Beryl SUITTERS* ovat julkaisseet v. 1970 teoksen *THE FIGHT FOR ACCEPTANCE. The History of Contraception. (Clive Wood and Beryl Suitters)*. Nimensä mukaisesti teos on hedelmöitymisen (siis raskauden) ehkäisyn historia alkaen aina muinaisista Egyptistä ja Israelista ulottuen tälle vuosisadalle. Tekijät selvittävät myös syntyvyyden- eli väestönkasvun säätelyn funktioita. Teosta käytän päälähteenäni esittäessäni antiikin raskaudenehkäisykeinoja.

Kaari UTRION teosta *EEVAN TYTTÄRET - naisen, lapsen ja*

³ Työssäni merkinnällä: 1991b

perheen historia - 6. painos, 1985, käyden myöhemmin esiteltäväksi tulevan Valerie Fildesin tutkimuksen ohella kirjoittaessani imettäjäkäytännön jatkumisesta antiikin jälkeen.

Jane F. GARDNER (antiikintutkimuksenlehtori, University of Reading) on tutkinut antiikin naisten asemaa. Teoksessa *WOMEN IN ROMAN LAW & SOCIETY*, 1987, on luku *Women at Work*, jossa tekijä kertoo antiikin naisten ammateista. Mukana henkilökohtaiseen palveluun liittyvissä ammateissa on myös *nutrix*. Gardner esittää yleiskatsauksen imettäjän työhön.

THE ROMAN MOTHER -teoksessa, 1988, *Suzanne DIXON*, Queenslandin yliopiston (Australia) antiikintutkimuksenlehtori, kertoo mm. äitiä korvaavista henkilöistä, luku: *Mother Substitutes*. Siinä esitetään ennen kaikkea äidittömien lasten kasvattajapiiriä, johon kuului niin *nutrix* kuin *nutritior* etc.

Valerie A. FILDES on kirjoittanut imetyksen historiasta, teos on *WET NURSING: A History from Antiquity to the Present*, 1988. Tekijä kertoo imettäjäkäytännön esiintymisestä lähtien antiikkia vanhemmista ajoista, mm. faaraoiden Egyptistä, aina tälle vuosisadalle. Pitkä luku muodostaa antiikin ajan imetyksen kuvauksen.

V:lta 1991 on *John K. EVANS*'in, Minneapolis, teos *WAR, WOMEN AND CHILDREN IN ANCIENT ROME*. Luvussa *War and*

working women Evans esittää yleisen imettäjäkuvauksen lisäksi mm. tietoja imettäjien palkoista.

Yllä ovat tärkeimmät sosiaalihistorialliset lähteeni. Ongelmana on ollut se, että niissä kaikissa, kuten myös tästä luvusta pois jättämissäni lähdeteoksissani, asiat eli tutkimustiedot kietoutuvat toisiinsa, yksi tekijä lainaa toista, joskin oman tutkimuksensa funktion mukaisesti. Esimerkiksi kaikki kertovat Soranoksen ihanteellisen imettäjän kriteerit tai mainitsevat jäljempänä esiteltäväksi tulevan Favorinuksen puheen. Kuten jo aiemmin olen esittänyt, pidän Bradleytä⁴ käyttämistäni auktoriteeteista kaikkein antoisimpana aiheeni selvittämiseen.

2.2. ANTIIKIN KIRJALLISUUS JA KIRJAILIJAT

Suuren osan työstäni muodostaakin kahden antiikin lääketieteellisen kirjailijan, *SORANOS EFESOLAISEN* ja *CAELIUS AURELIANUKSEN*, teoksien imettäjäteksit.

Tässä vaiheessa on syytä esitellä kirjailijat Soranos Efesolainen ja Caelius Aurelianus. Lähteinäni ovat Pauly-Wissowassa (RE:ssa) Soranos-hakusanan alla oleva KIND'in artikkeli ja Caelius-hakusanan alla oleva M. WELLMAN'in artikkeli sekä myöhemmin esitettäväksi tulevan TEMKIN'in Soranus'-teoksen esipuhe. Kumpikin mainittu antiikin

⁴ Keväällä 1997 kuulin professori Olli Salomieheltä, että Bradley on kirjoittanut Soranoksesta tutkimuksen, joka oli tulossa julkaistavaksi viime vuoden aikana. Tämä uusi aiheeseeni liittyvä tutkimus ei ole ollut käytettävissäni.

lääketieteellinen kirjailija oli varsinaisesti lääkäri eikä vain aikansa tavan mukaan mistä tahansa tieteestä kirjoittava yleiskirjailija kuten esimerkiksi Celsus.

Soranoksen elämästä tiedetään vähän. Hän oli syntynyt Efesoksessa ensimmäisen vuosisadan jälkipuoliskolla, opiskellut Alexandriassa ja harjoitti praktiikkaansa Roomassa Trajanuksen (v. 98 - 117) ja Hadrianuksen (v. 117 - 138) aikana, siis ensimmäisen ja toisen vuosisadan vaihteessa. Hän kuului ns. metodiseen koulukuntaan. Hänen tiedetään kirjoittaneen lähes kaksikymmentä teosta, joukossa mm. filosofisia, kirjallisuus-, kieliopillisia teoksia lääketieteellisten lisäksi. Soranoksen tuotannosta kuvastuu hänen laaja-alainen biologinen ja lääketieteellinen tietoutensa. Niistä teoksista, jotka ovat säilyneet alkuperäisen kreikankielisinä, on *Γυναίκεια* (*Gynaikeia*) tärkein. Se oli suunnattu lähinnä kätilöille, joiden piti jo Soranoksen aikoina olla lukutaitoisia, sekä lääkäreille, ennenkaikkea gynekologeille (Temkin, s. xxxvii). Teoksen jälkivaikutus on ollut huomattava, sen opit ovat edustaneet kääntäjien, otteiden käyttäjien, kokoomateosten laatijoiden kautta gynekologista ja synnytysopillista tietoutta aina 16. vuosisadalle (Temkin, s. xxv). Antiikin ajoilta tiedetään auktoreita, jotka ovat kirjoituksissaan esittäneet Soranoksen luonnon- ja lääketieteellisiä oppeja (Aetius Amidialainen, Oribasius, Paulus Aiginalainen) (Temkin, s. xliv).

Kreikankielistä Gynaikeia-tekstiä olen käyttänyt editios-
ta SORANOS D'ÉPHÈSE, MALADIES DES FEMMES, Tome II, Texte
établi, traduit et commenté par BURGUIÈRE, GOUREVITCH et
MALINAS. 1990. Paris. Codex Parisinus gr. 2153. Sigla P.

Lääketieteen tohtori Owsei TEMKIN, Johns Hopkins -yli-
opiston (Baltimore) lääketieteen historian laitokselta,
on 1950-luvulla kääntänyt kreikankielisen Gynaikeia-
teoksen englannin kielelle. Tohtori Temkin sanoo pitäy-
tyneensä mahdollisimman tarkasti Soranoksen alkuperäises-
sä tekstissä, jopa silloinkin kun tarkoitus on ollut
nykyajan ihmiselle epäselvä (Temkin, s. x). - Pääasiassa
tätä Temkinin käännöstä käytän Soranoksen imettäjähjeita
esitellessäni.

Caelius Aurelianus on 400-luvulla kääntänyt Soranoksen
teoksia latinaksi, myös Gynaikeian. Caelius Aurelianus-
sesta itsestään ei tiedetä paljon. Hän eli 5. vuosisadal-
la ja toimi Siccassa Numidiassa lääkärinä. Häntä pidetään
merkityksekkäimpänä Soranos-kääntäjänä ja nykyään kaikki-
en aikojen tunnetuimpana kreikkalaisten lääkäreiden
teosten latinantajana (Wellmann, p. 1257).

Työssäni käyttämäni *DRABKINIEN* toimittaman Gynaecia-
edition historia on seuraava: Kesällä 1948 zürichiläinen
harvinaisiin kirjoihin erikoistunut liike L'Art Ancien
tarjosi myytäväksi vanhan lääketieteen käsikirjoitus-
luettelossa ("Old Medicine: A First selection from a
great private library") mm. Caelius Aurelianus,

Gynaecia -käsikirjoitusta keskiajalta, 13. vuosisadalta, säilyneenä 15 lehtenä (varsinaisesti kokoomateoksena, joka oli tehty Caelius Aurelianus ja Mustion Soranoksen *Gynaecia*-teoksen käännöksistä, yhdessä *Appendix Pessariorum* kanssa). (Drabkin, s. vi) - Zürichistä käsikirjoituksen osti eräs amerikkalainen tohtori, hän myi sen v. 1960 new-yorkilaiselle kauppiaille, jolta sen taas osti New Yorkin Academy of Medicine. Käsikirjoitus kuuluu akatemian tarkoin varjeltuihin aarteisiin. (Reynolds et Rouse, s. 14).

Käsikirjoituksesta on julkaistu sarjassa SUPPLEMENTS TO THE BULLETIN OF THE HISTORY OF MEDICINE, sen numerona 13, editio CAELIUS AURELIANUS, *GYNAEACIA*, Fragments of a Latin version of Soranus' *Gynaecia* from a thirteenth century manuscript. Edited by Miriam F. DRABKIN and Israel E. DRABKIN. Baltimore. 1951. Drabkinit ovat käyttäneet apunaan Mustion käännöstä ja myös muuta saatavissa ollutta tietoa täydentäessään Caelius Aurelianus epäselviä tai puuttuvia kohtia. - Se, että Herzog-Hauser ei mainitse tätä editiota Soranos-artikkelissaan, johtuu siitä että artikkeli on kirjoitettu ennen käsikirjoituksen löytymistä.

Mustio (joidenkin tutkijoiden mukaan Muscio) oli 600-luvulla elänyt afrikkalainen lääkäri, tunnetaan Soranoksen *Gynaecian* kääntäjänä, ei mitään tekemistä Muscion kanssa. (DKP, Mustio)

Muita laajempia latinankielisiä primaaritekstejä, joita käytän työssäni, on ensiksikin *AULUS GELLIUKSEN NOCTES ATTICAE* -teoksessa oleva FAVORINUS-filosofin palopuhe äidin antaman imetyksen puolesta. 2. vuosisadalla eläneet Aulus Gellius, yleishistorioitsija, ja Favorinus olivat ystävyksiä. Gelliusta vanhempana Favorinus oli tehnyt edelliseen suuren vaikutuksen. (DKP, s.v. Favorinus)

Tacituksen ja Quintilianuksen teksteillä tuon esille imettäjäkäytäntöön kohdistuvaa aikalaiskritiikkiä.

3. NUTRIX - IMETTÄJÄ, IMETTÄMINEN ANSIOTYÖNÄ

Otsikon imettäjän ansiotyöllä tarkoitan toisen naisen kuin lapsen synnyttäneen äidin antamaa rintaruokintaa joko palkkaa saaden tai laupeudesta. Myös orjanaisen katson tehneen ansiotyötä. Herzog-Hauser sanoo kylläkin, että *nutrix*'ia tuli merkitsemään jokainen nainen, oli hän sitten äiti tai imettäjä (sa. die Amme), joka ruokki lasta rinnoillaan. (Herzog-Hauser, p. 1492)

3.1. HISTORIAN HISTORIAA

Jo muinaisten itämaisten kansojen keskuudessa oli imettäjä-tapa kehittynyt kohonneiden elinolosuhteiden myötä, esimerkiksi egyptiläisten, babylonialaisten, hebrealaisista, intialaisten tiedetään käyttäneen imettäjiä. (Herzog-Hauser, p. 1493)

Raamatusta löytyy maininta imettäjistä ainakin Mooseksen kirjoista: 1. Moos. 24:59. Luvussa kerrotaan Rebekan kosinnasta Iisakin vaimoksi. "Niin he saattoivat matkaan Rebekan ja hänen imettäjänsä sekä Abrahamin palvelijan ja tämän miehet." Rebekan äiti, Milka, oli tuolloin elossa, hänet mainitaan useassa lauseessa. Imettäjä on siis ollut joku muu nainen. (Ks. kuvalehti K)

Klassiselta ajalta taas tiedetään nimenomaan kreikkalaisten käyttäneen jo vanhimpina aikoinaan imettäjiä äidin antaman luonnollisen lapsenruokinnan ohella. Rooma-

laisten keskuudessa, joiden perhe-elämä oli luonteeltaan suljetumpaa kuin kreikkalaisten, imettäjä-tapa kehittyi vasta paljon myöhemmin. (Herzog-Hauser, p. 1493). Bradley sanoo tavan ulottuneen kauas Rooman kaupungin historiaan, sillä on voitu nimetä naiset, jotka ovat imettäneet Romulusta ja Remusta (Larentina tai Larentia⁵ tai Lupa) sekä Aeneasta (Caieta⁶). (Bradley, 1991a, s. 13) Nämä ovat tosin myyttisiä ja runollisia hahmoja, mutta kuvastavathan myytit ja kirjallisuus todellisuutta. Etruskiäitien sanotaan imettäneen itse lapsensa. - Kreikkalaisiin palatakseni mainitsen tarustoista Homeroksen Odysseuksen imettäjä Eurykleian⁷. (Ks. kuvalehti D)

Imettäjäkäytännön kuten usean muunkin ilmiön esikuvan roomalaiset saivat kreikkalaisilta.

⁵ --- *pueros magister regii pecoris invenerit - Faustulo fuisse nomen ferunt. Ab eo ad stabula Larentiae uxori educandos datos. Sunt qui Larentiam vulgato corpore lupam inter pastores vocatam putet;* (LIV. 1,4,7-8)

*Non ego te, tantae nutrix Larentia gentis,
Nec taceam vestras, Faustule pauper opes*
(OV. fast. 3, 55-56)

⁶ *Tu quoque litoribus nostris, Aenaeia nutrix,
aeternam moriens famam, Caieta, dedisti;*
(VERG. Aen. 7,1-2)

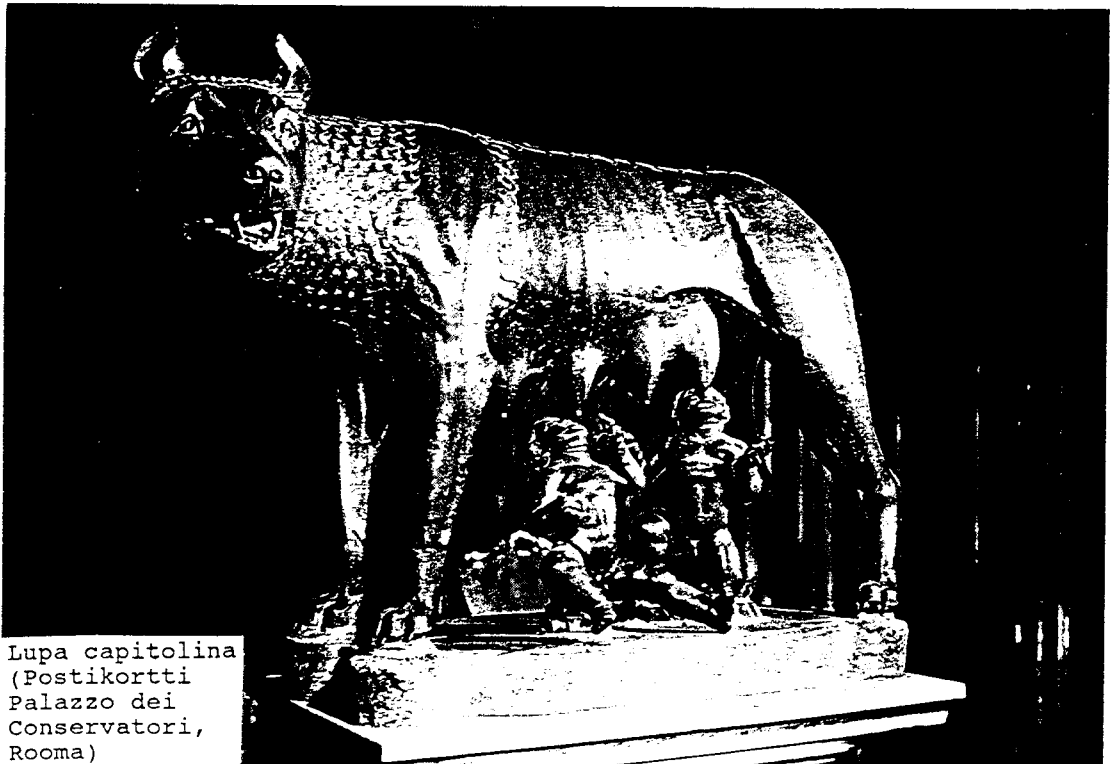
⁷ **Eurykleia**, Odysseuksen ja Telemakhoksen imettäjä.

Huolekas Eurykleiapa vei hänet, saatteli soihtuin
leimuavin tytär Opsin tuo, Peisenorin poian.
(HOM. Od. 1.429)
Eurykleiapa, hoitajatar, näin vastasi armas.
(HOM. Od. 4.742)
Virkki; ja hoitaja vanha jo hohtavan toi pesumaljan,
(HOM. Od. 19. 386)

Ausschnitt aus der »Auffindung des Telephos«. Kopie nach einem pergamenischen Original, aus der Zeit bald nach 190 v. Chr. Wandgemälde aus der »Basilika« in Herculaneum. H. des Ausschnittes 0,65 m. Neapel, Museo Nazionale

Yksityiskohta Herkulaneumista löydetyistä seinämaalauksesta. (Holle 1968, s.238)

Lupa capitolina
(Postikortti
Palazzo dei
Conservatori,
Rooma)

3.2. IMETTÄJÄKÄYTÄNTÖÖN JOHTANEITA MAHDOLLISUUKSIA JA SYITÄ

Tässä esitän luettelonomaisesti keräämiäni huomioita siitä, miksi käytäntöön ajauduttiin roomalaisessa yhteiskunnassa. Olen jaotellut syyt kahteen ryhmään, luonnolliisiin eli 'luonnon'- ja sivilisaation mukanaan tuomiin syihin. Osittain motiivit kietoutuvat toisiinsa.

Sinänsä mahdollisuuden antoi, kuten jo aiemmin olen esittänyt (s. 15), yhteiskunnan kehittymisen ja valtakuntien laajentumisen myötä tullut varallisuuden kasvu. Elinkeinoelämässä taloudellinen kehitys oli todettavissa mm. siinä, että maanviljelys tuotti tulosta ja rahaa enemmän kuin jokapäiväiseen elämään ja leipään tarvittiin. Ylijäämää oli käytettävissä ylellisyyteen ja mukavuuteen, mitä nämä sitten olivatkin. Saattettiin käyttää esimerkiksi maksettua lääkäriä (aikaisemmin perheenpää, *pater familias* oli lääkinnyt) tai muita korvattavia palveluita. (Korpela, s. 30 ja 31) - Miksei siis analogisesti voitu käyttää myös maksettua imettäjä. Naisyövoimaa oli saatavissa ainakin itse Roomassa.

Kulttuuri, tavat, käytännöt, muoti, kieli jne. siirtyvät tavallisimmin ylemmästä yhteiskunnasta alempaan eli alempi omaksuu ylemmän viiteryhmän ominaisuuksia. Vaikka roomalaiset olivat valloittajakansaa, he kuitenkin ihannoivat kreikkalaisuutta ja sen ilmentymiä. Näin ollen kreikkalaisilta omaksutun imettäjä-käytännön leviämisel-

lekin oli nykyaikaisittain sanoen sosiaalinen tilaus roomalaisessa yhteiskunnassa.

Äitien oli helppoa luopua lapsistaan eli jättää nämä muiden ruokittaviksi myös siksi, ettei vastasyntyneellä ja pikkulapsella antiikin aikoina ja kauan myöhemminkään ollut merkitystä tai oikeastaan oli esineen merkitys. Pikkulapsi oli vähäarvoinen, johon ei kannattanut emotionaalisesti kiintyä ennenkuin hän oli osoittanut elinkelpoisuutensa. *Pater familias* (samalla useimmiten orjanomistaja) katsoi ja määräsi, kuka vastasyntyneistä oli yleensä ruokkimisen ja kasvattamisen arvoinen (*ius vitae necisque*). Kelpaamattomat hylättiin, vietiin esimerkiksi tunkioille. (Rawson, s. 10 -17)

Suhtautumista pikkulapseen kuvaa myös se sosiolingvistinen seikka, ettei latinan kielessä ole erikseen vastinetta suomen kielen vauva-sanalle tai englannin kielen baby-sanalle (Rawson, s. 16) eli sanoille, jotka nykykielissä yksiselitteisesti kuvaavat vastasyntyntä, imeväisikäistä ja varhaisinta lapsuutta eläviä. - Kuuluuhan nimi ihmisen tai nimitys asian indetiteettiin, nimetön on vähäpätöinen ja arvoton. - Mielestäni vauva- ja baby-ilmauksiinhan liittyy jonkilainen hellittelyn ja positii-visen avuttomuuden sävy. Tätä samaa tunnetta en koe lukiessani lääketieteellisten ja muidenkin kirjailijoiden tekstien ilmauksia *infans, fetus, puer, novus natus* tai

vastaavia, esimerkiksi *parvulus*, *pusillus*, *filiolus*⁸ ja *proles* (tyttölapsesta puhuttaessa luonnollisesti esiintyvät feminiiniset muodot). Lapsi voitiin huoletta antaa vieraan naisen imetettäväksikin.

'Luonnonsyitä', niin luonnollisia kuin ne olivatkin, ei voi sivuuttaa. Niitä oli ensiksikin se, että äiti kuoli synnytykseen tai lapsivuoteeseen tai imettämisen aikana; tähän oli hyvin yleistä muinoin ja aina tälle vuosisadalle asti. Toiseksi äiti oli fyysisesti kykenemätön imettämään lastaan; maitoa ei erittynyt tarpeeksi tai ei ollenkaan. Edelleen löytölapsia eli hylätyt lapset, joita mm. tunkioilta poimittiin, tarvitsivat ruokkijan (niin kuin myös mistä tahansa syystä äidittömiksi jääneet). Tuoreen ruoan säilytys ja hygieniset olot olivat alkeellisia.

'Sivilisaatiosyinä' esitän mm. orjanomistajien hyötynäkökannan eli työvoiman uusintamisen orja- ja löytölapsia kasvattamalla ja näin omaisuuden lisäämisen. Edelleen, ylempien luokkien elämäntapa ja asenteet, esimerkiksi naisilla oli tarve säilyttää kauneutensa. Ylempien luokkien *dominuksien* ja *dominan* ei sopinut tehdä ruumiillista työtä, sitä varten oli olemassa orjat ja alemmat luokat. Imettäminen katsottiin ruumiilliseksi työksi. Äiti ja lapsi saattoivat olla erotettuina eri talouksiin eli perheisiin (*familia*), esimerkiksi orjat, vapaista kyseen

⁸ *Filiolo me auctum scito, salva Terentia* (CIC. Att. 1,2)

ollen taas siksi, että avioerossa lapset jäivät isän perheeseen. Taloudellinen puute pakotti varattomat naiset ansiotyöhön.

3.3. TYÖNANTAJAT JA TARVITSIJAT

Antiikin kirjallisuudessa on mainittu joitakin imettäjiä ja näiden hoidokkeja, esimerkiksi Horatiuksen imettäjä oli Pullia⁹. Senaattorisäätyisen perheen vastasyntyneen ruokintasuunnitelmista kertoo Favorinus-filosofin puhe, jonka esittelen myöhemmin tässä työssäni. Osa henkilöistä on kuitenkin fiktiivisiä, esimerkiksi myyteissä esiintyvät. Inskriptiot, etenkin hautakirjoitukset, antavat yleensäkin yksityiskohtaisempaa tietoa henkilöistä kuin kirjallisuus, jossa henkilöt saatetaan esittää anonyymeinä. Näin on imettäjä tutkimuksenkin suhteen. Kuten jo aiemmin olen esittänyt, Bradley on tutkinut imettäjien ja imetettävien sosiaalista statusta inskriptioiden kautta.

Sille vaikutelmalle, että yläluokan lasten imettäminen oli tavallista, antavat inskriptiot vahvistusta: lähes puolet Bradleyn taulukoissa esiintyvistä hoidokeista kuului tunnistettavissa oleviin senaattori- ja ritarisäätyisiin perheisiin. Samoin on todettu, että suuri joukko imetettäviä oli orjien tai vapautettujen lapsia. Ainakin viidennes (tutkimuksen) imetettävistä on helposti tunnis-

7 *Me fabulosae Vulture in Apulo
nutricis extra limina Pulliae
ludo fatigatumque somno
fronde nova puerum palumbes*
(HOR. carm. 3,4,10)

tettavissa taustaltaan orjalähtöisiksi, ja näiden joukko voi olla suurempikin. (Bradley 1986, s. 203)

Sanonta "*nutrices et matres*" antaa aiheen olettaa, että äidin antama rintaruokinta oli joissakin sosiaalisissa piireissä niin harvinaista, että se kannatti erikseen mainita. Niin Italian kuin Roomankin varakkaat naiset suosivat imettäjän käyttämistä. (Bradley 1991a, s. 16)

Bradleyn tutkimuksen perusteella lyhyt vastaus tämän kappaleen otsikkoon on siis: **yläluokat, varakkaat, orjanomistajat** työllistivät imettäjiä, **alemmista luokista** ei ole saatu kovin paljon tietoa. Puuttumatta nimiformulaan ja sen antamaan informaatioon kerron jäljempänä esimerkkejä.

Seuraavana esitän inskriptioiden kertomaa, jolla argumentoin imettäjätavan laajaa sosiaalista levinneisyyttä, eli yhden esimerkin kustakin yhteiskuntaluokasta. Taulujen numerot viittaavat Bradleyn tutkimuksen luetteloon (ks. taulut liitteestä nro 1).

Rasinia Pietas huolehti sosiaalisesti huomattavan perheen, yläluokan, tyttäristä (taulu 2.1. nro 19). Isä oli konsuli v. 135 (L. Burbuleius Optatus Ligarianus). Vaikka tämä perhe oli alunperin ehkä Afrikasta, on se silti hyvin verrattavissa Rooman kaupungin senaattoritason perheisiin. (Bradley 1991a, s. 17).

Cominia Secundan (taulu 2.1. nro 30) tapauksessa tulee esille toisenlainen sosiaalinen status. Palkkaaja oli vapaasyntyinen L. Nutrius Gallus, jonka omaisuus oli hankittu legioonalaisena (Bradley 1991a, s. 17). Kyseessä on siis keskiluokka, todennäköisesti varakas perhe.

Alemman luokan imettäjäkäytöstä on todisteena Casp(eria) Zodicen hoidokki *L. Casperius Latinus* (taulu 2.1. nro 25). Isällä ja äidillä on sama nimi: *L. Casperius Abascantus* ja *Casperia Aeliane*. Usein sama nimi osoittaa sen, että pari on ollut orjina samassa taloudessa, eikä vapauttamisesta ole kulunut kovin pitkää aikaa. Joka tapauksessa on olemassa varmoja todisteita siitä, että orja-alkuperääkin olevat vanhemmat ovat käyttäneet imettäjiä. Taulun 2.1. tapaus nro 28 osoittaa, että vapautetun vapaana syntyneen lasta, ei siis orja-alkuperäistä on imettänyt vapautettu nainen. (Bradley 1991a, s. 17 ja 18)

3.4. TYÖNTEKIJÄT

Herzog-Hauserin mukaan **Kreikassa** imettäjä saattoi olla **vapaasyntyinen** nainen, mutta enimmäkseen kuitenkin **vierasrotuinen nainen ja orja**, vanhimpina aikoina mielellään spartalainen tai traakialainen. Puutteesta johtuen täytyi usein vapaasyntyisten naisten ansaita rahaa imettäjinä, kätilöinä, palvelijattarina etc. (Herzog-Hauser, p. 1495)

Roomassa keisariajalla imettäjä oli hyvinpalkattu henki-

lökohtaisen palvelun piiriin kuuluva ammatti. Tuohon aikaan imettäjä oli useimmiten **kreikkalainen orjatar**. (Herzog-Hauser, p. 1496) Toisaalta etenkin **vähävaraiset vapaasyntyiset naiset** saattoivat tarjoutua ja tarjoutuivatkin imettäjän työhön, johon ei ollut muuta vaatimusta kuin että oli synnyttänyt lapsen. (Gardner, s. 241)

Mielestäni itsensä työllistämisestä ei ole kysymys Cato vanhemman vaimon, Licinian, tapauksessa. Hänen mainitaan imettäneen niin omia kuin orjiensakin lapsia (Herzog-Hauser, p. 1496)¹⁰. Yläluokan naiset eivät tiettävästi toimineet imettäjinä. (Bradley 1986, s. 202)

Bradleyn mukaan joissakin hänen tutkimuksensa tapauksissa imettäjän sosiaalinen asema voidaan todeta tarkasti. Oli keisarillisia orjia, orjia, imettäessään orjia mutta kuollessaan jo vapautettuja, oli vapautettuja ja vapaita kaupallisia imettäjiä. (Bradley 1991a, s. 19) Inskriptiotaulukon (8.1; Bradley 1986, s. 204 - 206) 69 tapauksesta on 15 orjastatusta ('slave'), 32 vapautettuja ('freed'; tarkoittaa taulukossa imettäessään orjia mutta kuollessaan jo vapautettuja) ja 18 vapautettuja tai vapaasyntyisiä ('freed/freeborn'; tarkoittaa taulukossa niitä, joiden vapauttamisesta oli kulunut aikaa ja vapaa-

¹⁰ *quae vernas alit*
PLUT. Cat.mai. 20.3 (Herzog-Hauser, p. 1496)

"Då sonen föddes, - - -. Hon födde honom med sin egen mjölk. Många gånger lade hon även slavarnas barn till sin bröst - - -"
(PLUTARCHOS LEVNADSTECKNINGER ÖVER NAMNKUNNIGA GREKER OCH ROMARE. 1949. Svensk översättning av IVAR HEIKEL. Söderström & Co förlagsaktiebolad. Helsingfors; s. 300)

na syntyneitä) ja 4 merkinnällä *ignota* (tuntematon). Tästä on pääteltävissä se, että suurin osa imettäjistä kuului alempiin yhteiskuntaluokkiin ja samalla alempiin kuin hoidokkinsa. Roomassa ja Italian niemimaalla tuntuu imettäjistä valtaosa olleen orjia, provinseista on mainintoja useammista vapautetuista (Bradley 1991a , s. 19 - 22).

Esimerkkejä Bradley'n taulukoista (Bradley 1991a , s. 15 ja 16, taulukot 2.1. ja 2.2.): Keisarillisia orjia olivat *Aste* (nro 5) ja *Musa* (nro 20), orjia *Amnia* (nro 26) ja *Tyche* (nro 27), vapautettuja (*libertae*) mm. *Casperia* *Zodice* (nro 25), vapautettuja mutta perheeseen yhteydessä olevia tai kaupallisia mm. *Pompulla Nemesis* (nro 12) ja *Valpuria Lupula* (nro 24). Ainoa varma vapaasyntyinen on *Cantria Paulla* (nro 7).

3.5. MITEN JA MISSÄ OSAPUOLET KOHTASIVAT TOISENSA

Varakkailta saattoi olla imettäjiksi sopivat naiset omassa orjajoukossaan. Vähempiosaiset vuokrasivat tarvittaessaan imettäjä. (Gardner, s. 233) Lähdekirjallisuuteni ei kerro siitä, että ammattikunta olisi esimerkiksi mainostanut itseään, joten tieto tarjolla olevista työntekijöistä ja toisaalta tarvitsijoista on kulkenut ehkä suusta suuhun.

On kuitenkin tiedossa FESTUKSEN (2. vs:lla) kertomus imettäjäpalvelusta. Festus kertoo, että Rooman *Forum*

Holitoriumilla, vihannestorilla, oli niin kutsuttu *Columna Lactaria, quod ibi infantes lacte alendos deferebant* (PAUL. ex Fest. 88), "koska sinne heillä oli tapana (*deferre* =) tuoda lapset, jotka tarvitsivat rintaruokintaa". Siitä kuinka kauas menneisyyteen Festus viittaa, meillä ei ole tietoa, eikä myöskään siitä, mitä hän itse asiassa tarkoittaa. *deferre*-verbillä on useita merkityksiä, esimerkiksi kantaa, viedä, tuoda etc. Todennäköisesti pylväs on ollut imettäjien säännöllinen vuokrauspaikka tai "päivystyspaikka", jonne he tulivat tarjolle. Tuskin lapsia olisivat ruokkineet näille vieraat naiset vihannesten keskellä. Imettäjä on viety lapsen kotiin tai hän on vienyt lapsen kotiinsa. (Gardner 1988, s. 243)

Voidaan olettaa, että kaupallisten imettäjien markkinointiseksi Rooman *columna lactarian* mukaisesti monessa kaupungissa on ollut paikka, missä työtä tarjoavat naiset ovat tavallisesti olleet löydettävissä. Festuksen lausetta on selitetty myös seuraavasti: "*lactaria*": pylväs ei ollut paikka, minne lapsia oli jätetty heitteille eli hylätty, vaan se oli paikka, mistä saattoi vuokrata imettäjän (Bradley 1991a, s. 31, viite 26). Pylvästä, *lactaria*, voisi ajatella antiikin työvoimatoimistona.

Festuksen kertomuksen fragmentin olivat lähteeni tulkinneet edellä olevasti kiinnittäen huomion *deferre*-verbiin, jota Festus esimerkkilauseellaan selittää. Hänhän oli grammatikko, joka kirjoitti (uudestaan) Verrius Flaccuksen (fl. varhaisella keisariajalla) teoksen *De verborum*

significatu. Festuksen fragmentteja on taas puolestaan kerännyt ja selittänyt 9. vuosisadalla elänyt Paulus Diaconus. (DKP, s.v. Festus et s.v. Verrius) - Mielestäni lause voidaan tulkita toisin, jos tarkastelu kohdistetaan *ibi*-sanaan. On ajateltava sitä, että myöhäisantiikkiin mennessä kieli oli muuntunut ja turmeltunut klassisesta latinasta ja sitä, että kopioidessa oli saattanut tulla virheitä. Myöhäislatinassa olo- ja tulosijoja tarkoittavat sanat ovat saattaneet mennä sekaisin, niin esimerkiksi *ibi* (siellä) ja *eo* (sinne); *ibi* ja *inde* (sieltä) eivät suuressa määrin ole sekoittuneet (Palmén, s. 57 - 60). Siis lause voi tarkoittaa sitä, että lapset imetettiin torilla tuon pylvään vierellä.

Jo se käytäntö, että imettäjä vei lapsen kotiinsa, merkitsee ja osoittaa sitä, että lapset joutuivat useissa tapauksissa erotetuiksi vanhemmistaan. Tapahtui myös niin, että vanhemmat antoivat lapsen imettäjälle heti synnytyksen jälkeen, tai lapsi otettiin äidiltä ja vietiin imettäjä mukanaan terveelliseen maaseutu ympäristöön vanhempien jäädessä kaupunkiin. Näin vanhemmilla ei ollut mahdollisuutta tavata lasta päivittäin. Jos taas lapsi pidettiin kaupungissa perheen keskuudessa (*familia*'ssa), päivittäinen tapaaminen oli mahdollista, mutta jatkuvaa silmälläpitoa tai kanssakäymistä ei ollut. (Bradley 1991a, s. 29)

PLINIUS viittaa orjien kortteliin tai taloon, joka oli rakennettu hänen talostaan sopivan välimatkan päähän,

jotta orjalasten melu ei häiritsisi hänen vieraitaan¹¹, (ks. kuvalehti B). Pliniuksen talon pohjapiirroksesta ja myös hänen tekstistään selviää, että tuo rauhallinen paikka oli erillään varsinaisesta talosta, jossa orjatkin asuivat. (Dixon, s. 128)

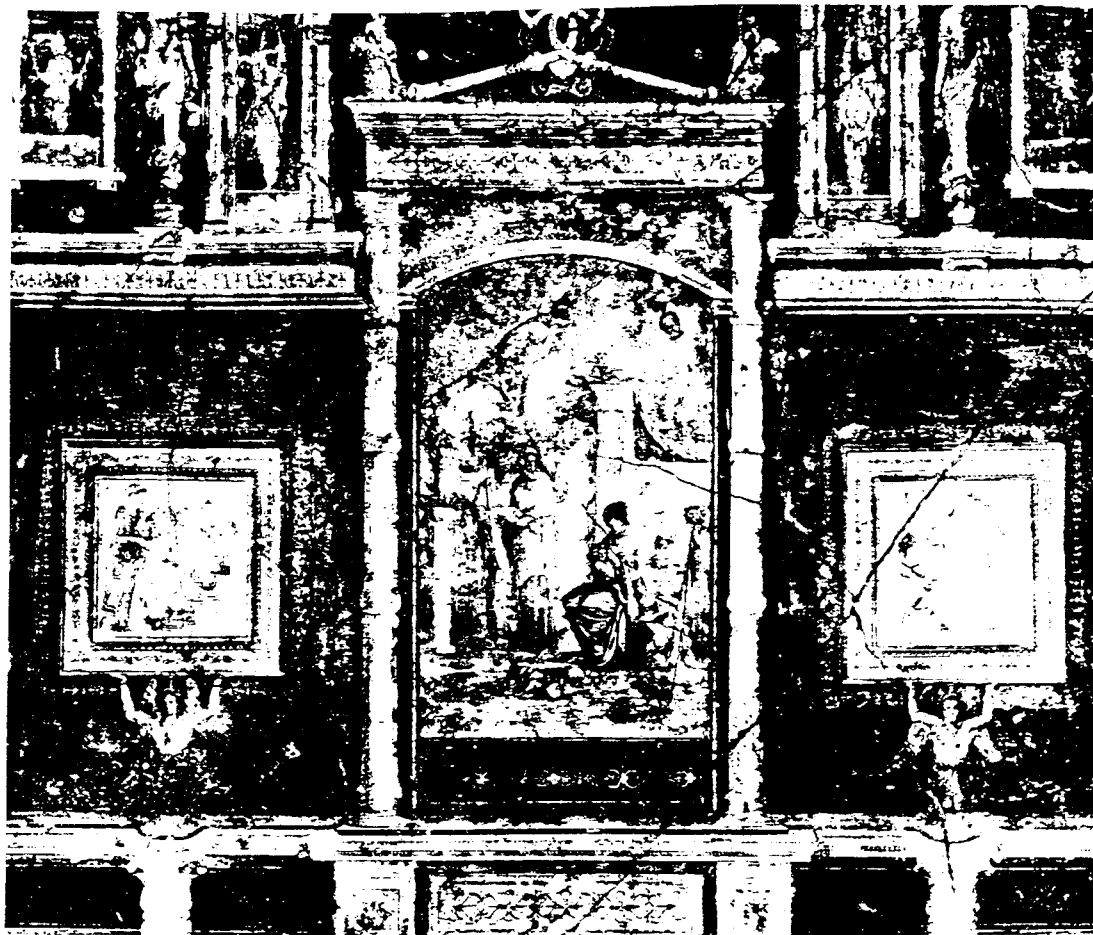
Dixon sanoo, että Ostian ja Pompeijin pihatalojen perusteella ei ole kuitenkaan uskottavissa, että roomalaiset lapset olivat säännöllisesti olleet erotettuja taloudestaan. On mahdollista, että imettäjiä lapset tulivat äitiensä mukana taloon tai orjalapset jo olivat siellä, jos äiti oli orja. Lapsista tuli kumppaneita (*conlactanei*) hoitosuhteen aikana. (Dixon, s. 128)

Oli siis erilaisia käytäntöjä hankkia imettäjä tai antautua imettäjän työhön. Kaikkiin tapoihin kuitenkin sisältyy nykyaikaisen katsantokannan mukaan lapsen ja vanhempien välisen yhteyden häiriintyminen. Todennäköistä on se, että fyysiseen etäisyyteen liittyy emotionaalinen etäisyys.

3.6. TYÖSOPIMUKSISTA

Imettäjiksi ryhtyvät naiset eivät tarjonneet työvoimaansa eikä lapsia luovutettu vieraan naisen haltuun ilman keskinäisiä sopimuksia. Tämä käytäntö lienee osoittautu-

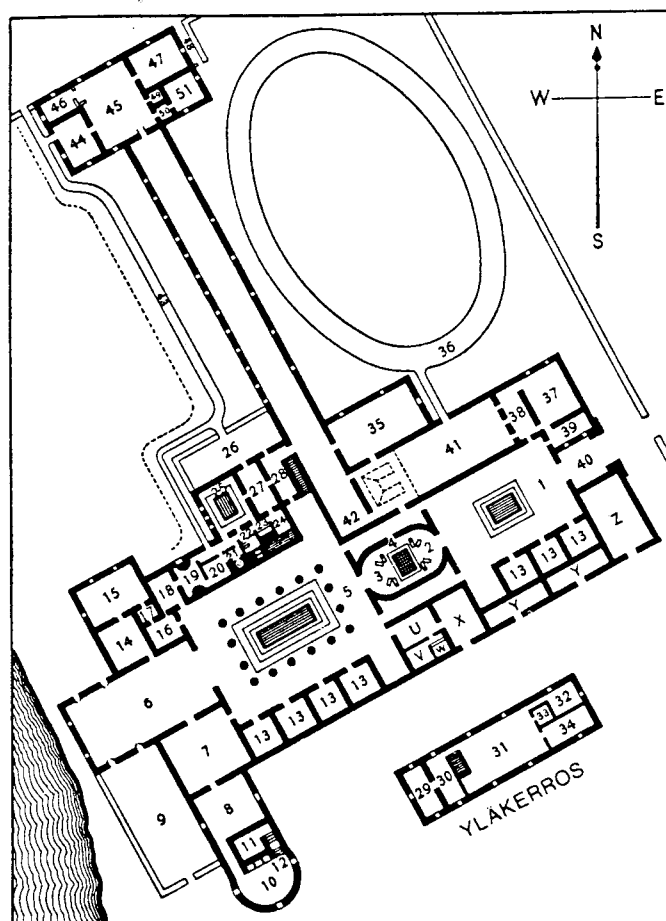
¹¹ *Iunctum est cubiculum noctis et somni. Non illud voces servolorum, non maris murmur, non tempestatum motus non fulgurum lumen, ac ne diem quidem sentit, ne fenestris apertis.* (PLIN. ep. 2, 7. 22)

Fresco in a Roman domus. (Rome, National Museum.)

Pliniuksen huvila
(Kirjeitä keisariajan Roomasta,
toim. M. Itkonen-Kaila)

Pliniuksen Laurentumin huvilan pohja-
piirros (H. W. Magounin mukaan): 1
atrium — 2.3 pylväskäytävät — 4 piha
— 5 sisäpiha — 6 ruokasali — 7 tilava
sali — 8 pienempi sali — 9 oleskelu-
nurkkaus — 10 puoliympyrän muotoi-
nen huone — 11 makuuhuone — 12
käytävä — 13 orjien ja vapautettujen
huoneita — 14 seurusteluhuone — 15
pienempi ruokasali — 16 huone — 17
eteinen — 18 toinen huone — 19
kylmien kylpyjen huone — 20 voitelu-
huone — 21 lämpöhuone — 22
hikoiluhuone — 23.24 pieniä huoneita
— 25 lämminvesiallas — 26 palloilu-
halli — 27—30 asuinkamareita — 31
ruokasali — 32 huone — 33 viinisäilö
— 34 varastohuone — 35 ruokasali —
36 puistokäytävä — 37 ruokasali —
38.39 kamareita — 40 huvilan sisään-
käynti — 41 keittiökasvitarha — 42
holvikäytävä — 43 terassi — 44
aurinkoinen huone — 45 toinen huone
— 46 vuodekomo — 47 makuuhuone
— 48 käytävä — 49 lämmityskammio
— 50 eteinen — 51 huone. U keittiö
(?). V varastohuone (?). W käymälä
(?). X, Y säilytystiloja (?), Z talli (?).

nut tarpeelliseksi esimerkiksi siksi, että imettäjä ei ruokkinut lasta kunnollisesti tai lapsen vanhemmat saattoivat hakea tämän pois imettäjältä äkkiarvaamatta, jolloin työtulo jäi epävarmaksi.

Juridisesti työsopimukset ovat olleet vuokrasopimuksia tai niihin rinnastettavia¹². Pohdintaa jälkimaailmalle on aiheuttanut kysymys *nutrix*'in työn oikeudellisesta asemasta. Tunnetaan termit *locatio operarum* eli työläisten tai tekijän vuokraaminen ja *locatio operis faciendi*¹³ eli tehtävän työn vuokraaminen tai vuokraaminen työn tekemistä varten (Crook, s. 194). Käsitykseni mukaan edellisessä tapauksessa on kysymys siitä, että orjanomistaja vuokrasi naisorjansa taloudestaan pois tekemään imettäjän työtä ja omistaja sai maksun vuokrauksesta. Jälkimmäisessä tapauksessa taas vapaa nainen vuokrasi työnsä eli teki työtä jollekin toiselle ja sai itse maksun.

Lisäksi voidaan pohtia, oliko naisen sopimus palvella imettäjänä vuokraus eli palkkaus vai yritys vai mandaatti¹⁴. Crookin mukaan vuokraus oli kysymyksessä silloin kun lapsen vanhemmat työn teettäjinä eli vuokraajina palkkasivat imettäjän (vanhemmat -> imettäjä). Kun imet-

¹² "*Locatio conductio* kattoi nykyiset vuokra-, työ- ja työurakkasopimuksemme. Se oli hyvin laaja sopimus, joka sulki sisäänsä myös sosiaalisesti ongelmallisia suhteita, kuten palkkatyötä, huoneenvuokran ja maanvuokran." (Kaser, s. 182)

¹³ *locatio conductio operarum* oli **työsopimus**, jossa vuokraaja antoi toiselle määräysvallan itseensä ja työvoimaansa; *locatio conductio operis* oli **työurakkasopimus**, jossa kohteena oli työn suoritus. (Kaser, s. 183 - 186)

¹⁴ "*Mandatum* oli sopimus, jolla henkilö otti vastikkeetta hoitaakseen vieraan toimen" (Kaser, s. 191)

täjä tarjosi työtään, oli kysymyksessä "firma" eli yritys (imettäjä -> vanhemmat). Asemilla oli sosiaalista ja taloudellista eroa. (Crook, s. 194) En ole tässä työssäni lähtenyt selvittelemään noita eroja. Oliko taloudellinen ero esimerkiksi palkkion määrittelyssä? Sosiaalinen ero oli jo orjan ja vapaan välillä, ja saattoi olla esimerkiksi siinä, kumman taholta työn tarve esitettiin.

Digestassa imettäjän ammatti kuului niiden ammattien luetteloon (D. 50.13.1.14), joiden palkkioiden määrityksiin preetorit ja provinssien virkamiehet saivat riitapauksissa puuttua eli saivat tarvittaessa määrittellä palkkion. (Gardner, s. 242)

Se, mitä tiedämme imettäjien työsopimusten sisällöistä, perustuu roomalaisesta Egyptistä löydettyihin kreikankielisiin papyruksiin. JOHANNES HERRMANN tarkastelee oikeushistorian alaan kuuluvassa artikkelissaan DIE AMMEN-VERTRÄGE IN DEN GRÄKO-ÄGYPTISCHEN POPYRI 13 sopimusta, jotka ovat pääasiassa prinssi- ja joista sisällöltään edustavimmat ovat Aleksandriasta löydetyt. Osa imettäjäsopimuspapyruksista kuten monet muutkin papyrukset ovat säilyneet muumiokartonkeina. - Toki Herrmannilla on lisääkin löytöjä.

Sopimusten ajalliset pituudet ovat olleet 6 kuukaudesta 36 kuukauteen eli puolesta vuodesta kolmeen vuoteen. 24 kuukautta eli kaksi vuotta näyttää olleen yleisin sopimuksen kesto-aika. Evansin tutkimista 22 (kokonaisuudes-

saan 28) sopimuksesta 13 on 24 kuukauden pituisia (Evans, s. 215 taulukko).

Palkat eli maksetut korvaukset eivät olleet suuria verrattuina muiden työläisten palkkoihin, 7 - 10 hopeadrakmaa¹⁵ kuukaudessa 1. vuosisadalla A.D., 16 - 20 hopeadrakmaa kuukaudessa 2. vuosisadalla. Esimerkiksi kutojaksi vuokrattu naisorja toi omistajalleen 420 drakmaa vuodessa, toinen sai neljän vuoden oppiaikanaan 20 drakmaa kuukaudessa. Lyhyenä oliivinkorjuuaikana v:n 100 tienoilla miespoimijat saattoivat ansaita drakman päivässä, pojat aina 4 obolia¹⁶. Eräs nainen sai oliivien käreäyksestä puristamoon 16 drakmaa. (Gardner, s. 243 ja 244) - Imettäjän ansioilla ei todella rikastunut, vaikkakin on esitetty, että keisariajalla imettäjän ammatti oli hyvinpalkattu palveluammatti (Herzog-Hauser, p. 1497).

Lisäksi palkkioon kuului esimerkiksi 2 cotylaa¹⁷ öljyä kuukaudessa vartalon voitelemiseen, joitakin vaatimattomia ruokalahjoja, vaatteita etc. (Fildes, s. 6). Joinakin aikoina imettäjän edustava vaatetus olikin yksi varakkaiden perheiden statussymboli, yksi kerskakulutuksen ilmentymä.

Joissakin sopimuksissa sanotaan, että työn tuli tapahtua

¹⁵ drakma, kreikkalainen hopearaha, suunnilleen denaarin arvoinen (DKP, s.v. Drachme et s.v. Denarius)

¹⁶ oboli on 1/6 drakmaa (DKP, s.v. Obolos)

¹⁷ 2 cotylaa on n. $\frac{1}{2}$ l. Attikalainen kotyla (lat. cotula) oli 0,273 l (DKP, s.v. Kotyle)

työntekijän kotona eli lapsi vietti varhaiset elinaikansa imettäjän luona. Näissä tapauksissa saatettiin sopia niin, että vanhemmat kävivät tapaamassa lasta ja samalla valvomassa imettäjän työtä esimerkiksi kaksi kertaa kuukaudessa. Jotkut sopimukset taas antoivat yllätysvierailujen mahdollisuudenkin. (Herrmann, s. 493)

Työntekijälle asetettuja velvollisuuksia olivat esimerkiksi vaatimus hoitaa lasta hyvin, tehtäviin kuului lapsen puhtaudesta huolehtiminen, kapalointi etc. Imettäjän piti huolehtia omasta kunnostaan ja elää niin, ettei maito pilaannu ja että sitä on riittävästi lapsen ruokkimiseen. Maito ei saanut ehtyä sopimusaikana. Muita lapsia ei saanut olla samanaikaisesti ruokittavana, jos niin sovittiin. (Herrmann, s. 492 - 496)

Seksuaalisessa kanssakäymisessä ei saanut olla ennenkaikkea siksi, että uusi raskaus ehdyttää maidonerityksen. Lisäksi ajateltiin, että huomio kääntyy lapsesta muualle ja lapsi voi tulla laiminlyödyksi. (Temkin, s. 92)

Taloudelliset sanktiot pakottivat imettäjiä noudattamaan sopimuksia. Olivathan he ryhtyneet tai pakotetut työhön ansaitakseen rahaa itselleen tai omistajilleen. Jos sopimuksen rikkoi, joutui palauttamaan palkkionsa maksajalle ja jopa suorittamaan sakkomaksuja. Tiedetään esimerkiksi Didyma-nimisen imettäjän v. 13 eKr. tehdyssä sopimuksessa olleen pykälän, jossa vaaditaan rikkomistapauksessa palkkiota takaisin 150-prosenttisenä ja lisäksi

määrätään sakoksi 500 drakmaa (Evans, s. 128).

3.7. IMETTÄJÄN INTIIMIELÄMÄN SÄÄTELYSTÄ JA RASKAUDEN- EHKÄISYKEINOISTA

Välillisesti taloudelliset sanktiot säätelivät imettäjän intiimisuhteita. Suurin vaara työsopimuksen rikkomiseen oli edellä mainittu uusi raskaus. (Bradley 1980, s. 321) Olen sitä mieltä, että kaksi kolme vuotta oli pitkä aika sukupuolisuhteista pidättäytymiseen. Mainitsen tässä jo seikan, jonka tulen työssäni myöhemmin ihanteellisen imettäjän valintaohjeissa esittämään eli sen, että imettäjien piti olla iältään noin 20 - 40 -vuotiaita (SOR. 2,8,1; CAEL. gyn. 125). He olivat siis seksuaalisesti aktiivisessa iässä. Lisäksi on otettava huomioon se, että he eivät olleet työtään tehdessään mitenkään erotettuja mahdollisuudesta tavata toisen sukupuolen edustajia, joko aviomiehiään tai esimerkiksi orjatovereitaan (mm. TAC. dial. 29¹⁸). Mielestäni ei voida ajatella, etteikö imettäjillä olisi ollut sukupuolista kanssakäymistä tuona aikana.

Oli imettäjä avioliitossa tai muussa pari- tai perhesuhteessa, työsopimusten vaatima sukupuolisesta kanssakäymisestä pidättäytyminen koski välillisesti myös miestä eli sääteli tämänkin sukupuolista käyttäytymistä (Bradley 1980, s. 322). Mutta tuskin miehetkään elivät selibaa-

¹⁸ ... natus infans delegatur Graeculae alicui ancillae, cui adiungitur unus aut alter ex omnibus servis ... (TAC. dial. 29)

tissa, varmasti heilläkin oli vaatimuksensa. Aina ei ole voinut olla käytettävissä toista naista, vaikka prostituutio ja konkubinaatti olivatkin ajan käytäntöjä.

Orjanomistajan valta ulottui alaisten yksityisimpäänkin elämään. Lisätäkseen omaisuutta tai pitääkseen työvoimansa monilukuisena käytössään saattoi hän siitättää, hedelmöityttää, tai mitä termiä käytetäänkin, monia naisorjiaan synnyttämään lapsia. Koska äiti oli orja, lapsistakin tuli orjia. Nämä lapset annettiin imetettäväksi yhdelle naisorjalle, jotta muut synnyttäneet olisivat olleet mahdollisimman lyhyen ajan poissa työstään, kun eivät itse imettäneet (Bradley et alii). Käytäntöä voi verrata karjankasvatukseen! Tässä yhteydessä on muistettava myös se jo aiemmin mainittu tapa, että orjanomistaja saattoi vuokrata orjanaisensa imettäjäksi muualle ansaitakseen rahaa. Orjien sukupuolisen elämän säätely on yksi omistajan taloudellisen intressin väline. Tosin on sanottava, että antiikin orjanomistajat myös huolehtivat orjistaan eli omaisuudestaan ja pitivät työvoimansa työkykyisinä.

Oli tarpeellista turvautua raskaudenehkäisykeinoihin, joita jo antiikin aikoina tunnettiin, ja joita tässä luvussa esitän. Luonnollisesti syntyvyyttä säännöstelltiin, raskautta ehkäistiin tai edistettiin muistakin syistä kuin imettäjien taloudellisten sanktioiden takia; suunnitelmallista väestöpolitiikkaa harjoitettiin jo antiikin aikoina (Wood and Sutters, s. 31 -33). Esimer-

kiksi Augustuksen perhelait oli laadittu väestönkasvun turvaamiseksi.

Imettämistä sinänsä eli maidon erittymistä pidettiin antiikin aikana ja kauan myöhemminkin, jopa tällä vuosisadalla, raskauden ehkäisykeinona. Oli käsitys, että imetys estää ovulaation eli munasolun irtoamisen. (Temkin, s. 92 = SOR. 12,19; CAEL. AUR. gyn. 127; Wood and Suitters, s. 12 et alii)¹⁹ - Biologista perustelua tähän käsitykseen onkin.²⁰ Hedelmöityminen ehdytti vääjäämättömästi maidonerityksen. - Imettäjän ja joskus myös hänen kumppaninsa piti turvautua muihin keinoihin tarvitessaan.

Mitä muuta sitten oli käytettävissä? Antiikin ehkäisykeinoista tiedämme joidenkin lääketieteellisten ja muiden kirjailijoiden tekstien perusteella. Eri asia on, kuka muinoin luki noita kirjoja. Todennäköisintä oli, että neuvot kulkivat perimätietona suusta suuhun. - Esimerkiksi ymmärrettiin ero abortin ja ehkäisyn välillä syntyvyydensäännöstelyn keinoina (Wood and Suitters, s. 32).

¹⁹ Olen aiemmin kirjallisuutta esitellessäni maininnut lähteekseni ehkäisykeinoja selittäessäni Wood'in ja Suitters'in teoksen *The Fight for Acceptance*. Käytettävissäni olevan kirjallisuuden perusteella en pysty yksilöimään ja tarkistamaan jäljempänä esittämiäni antiikin auktoreiden tekstikohtia, varsinkaan kreikankielisiä, vaan olen tyytynyt lähteeseeni.

²⁰ "Maidoneritys (*laktatio*) alkaa kuitenkin vasta aivolisäkkeen etulohkon prolaktiinin vaikutuksesta. Estrogeenien ja progesteronin voimakas vaikutus estää raskauden aikana prolaktiinin erittymistä. Synnytyksen aikana niiden erityys istukasta loppuu ja prolaktiinin erityys lisääntyy nopeasti." --- "Follikkelia stimuloivan hormonin ja lutealisoivan hormonin erityksen vähäisyys synnytyksen jälkeen johtunee prolaktiinin runsaasta tuotosta. --- Samoin imetys usein estää myös kuukautiskierron ensimmäisinä synnytyksen jälkeisinä kuukausina. Imetystä jopa lapsen kouluikänsä saakka onkin aikaisemmin pidetty raskauden ehkäisykeinona." (Nienstedt - Hänninen - Arstila, s. 259 -261)

Varhaisin kreikkalainen maininta ehkäisykeinoista on Aristoteleelta: hän suositteli öljyn käyttöä kohdunkaulan ja kohdunsisäisen limakalvon kattamiseksi. Öljy hidastaa sperman ja täten siittiöiden liikettä ja myös estää sperman pääsyn kohtuun (Wood and Suitters, s. 37). Mui- naisina aikoina uskottiin kohdun vaeltavan ruumiissa. Yksi kreikkalaisten tuntema kohdunsisäinen ehkäisyväline kehittyikin vähitellen kohdun kiinnittäjästä, joka oli lampaanrasvalla täytetty lyijytuubi työnnettynä osittain kohtuun (Wood and Suitters, s. 35). - Tätähän voidaan pitää nykyaikaisen kuparikierukan esiäitinä.

Hippokrateen koulukunnan edustajat tunsivat siemennesteen osuuden hedelmöitymisessä ja ehdottivat, että siemenneste piti saada pois emättimestä ravistelevilla ruumiinliik- keillä. He tunsivat myös kohdunsisäisiä ehkäisykeinoja. Jotkut mainitsevat *misy*-juoman, joka antoi vuoden suojan hedelmöitymistä vastaan. Ei tiedetä varmasti, mitä tuo juoma oli. On arveltu, että se olisi sisältänyt kupa- risulfaattia, rautasulfaattia ja alumiinia. (Wood and Suitters, s. 38) Tuollaisella juomalla saattoi kylläkin olla jopa steriliteettiä aiheuttava vaikutus.

Lucretius huomasi, että tietyt asennot ja ruumiin ravis- telu vaikuttivat hedelmöitymiseen. Plinius vanhempi suositteli amuletin kantamista: karvaisen hämähäkin

ruumiista otetaan matonen²¹ (ks. kuvalehti C).

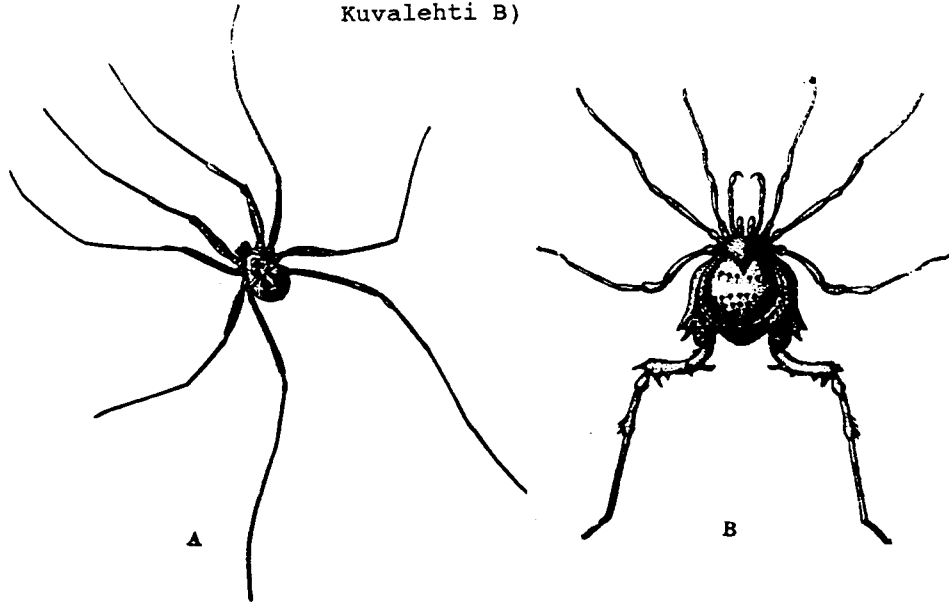
Dioscorides oli 1. tai 2. vuosisadalla elänyt herbalisti. Hän neuvoi suun kautta otettavia yrttijuomia, joilla oli steriliteettiä tai aborttia aiheuttavia tai hedelmöitymistä ehkäiseviä vaikutuksia. Joskus riitti turvautuminen amulettiin. Jos nämä keinot eivät toimineet, hyvä keino oli pessaari erilaisilla seoksilla voideltuna ja asetettuna emättimeen ennen yhdyntää. Edeltäjiensä tavoin Dioscorides mainitsee sitkeänlimaiset aineet emättimeen laitettuina, esimerkiksi seetrin kumin, ja suosittelee alunaa eri muodoissa. Luonnostaan steriilien eläinten, esimerkiksi muulin, ja hedelmää kantamattomien puiden aineosien on uskottu vaikuttavan ihmisten hedelmällisyyteen. Muulin munuaisjauheen ja valkoisen poppelikaarnan seos aiheutti steriliteettiä. Dioscorideen ideat ovat kantaneet aina keskiaikaan ja siitä eteenkinpäin. Hänen *Herbal*²²-teoksensa oli käytössä vielä 16. vuosisadalla. (Wood and Suitters, s. 39 ja 40)

Soranoksen *Gynaikeia*-teokseen sisältyy kannanottoja syntyvyyden säännöstelyynkin. Hän ei suositellut abortte-

²¹ R. Jackson selittää teoksessaan *Doctors and diseases in the Roman empire* Pliniuksen hämähäkki-amuletin seuraavasti: On olemassa lukki, karvainen hämähäkki, jolla on valtavan suuri pää. Kun pää leikataan auki, sisältä löytyy kaksi pientä matoa. Ne kiedottuina hirvieläimen nahkaan amuletiksi naisille ennen auringonnousua, toimivat ehkäisyvälineenä säilyttäen ominaisuutensa vuoden ajan. (Jacksonin viite 95: *PLIN. nat. hist.* 29,27,85, trans. Rackham et al.) (Jackson, s. 110)

²² Dioscorideen (1. vs:lla j.Kr.) kreikankielisiä teoksia käännetty latinaksi, englanniksi, saksaksi etc. V. 1934 on ilmestynyt R. T. Hunterin englanninnos *The Greek Herbal of Dioscorides*. (*The Oxford Classical Dictionary*, s.v. Dioscorides). Maininta tarkoittanee tätä.

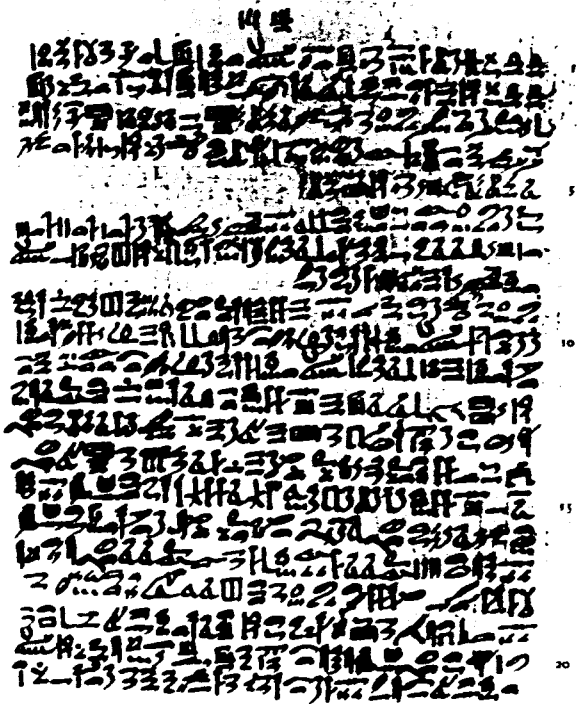
(Wood and Sutters: The Fight for Acceptance. A History of Contraception. Kuvalehti B)

Due Falangidi; A, il comune *Phalangium opilio* L.; B, un *Gonyleptes*. Grand. natur.

2. *Phalangium*. The spider played an important part in folk medicine. Worms from the body of these 'hairy' spiders were regarded by Pliny the Elder as having contraceptive properties. Such a superstition persisted despite the fact that some centuries earlier Soranos had described the means of contraception in altogether more scientific terms.
By courtesy of 'The Wellcome Trustees'.

1. The Ebers Papyrus. (1550 B.C.) This document contains the first reference to a pessary used with a sperm-killing chemical. The spermicidal properties of lactic acid were not rediscovered until the end of the nineteenth century.

3. Euresis presenting Dioscorides with a mandrake root. One of the greatest authorities on contraception in Greek times was Dioscorides. His *Herbal* listed a very large number of plants, minerals and even stones which were thought to affect fertility.
By courtesy of 'The Wellcome Trustees'

ja eikä hyväksynyt niitä etenkin kauneuden säilyttämisen keinona. Ennaltaehkäisyyn hän antoi neuvoja, koska niillä joka tapauksessa oli käyttöä eli jos oli tarpeen säännöstellä syntyvyyttä. (Temkin s. xl) - Hän noudattaa nykyaikaisenkin lääkärietiikan sitä periaatetta, ettei saa moralisoida vaan auttaa pulaan joutunutta. - Soranos ehkä ensimmäisenä ehdotti pidättäytymistä sukupuoliyhteydestä aikana, jolloin hedelmöityminen oli todennäköistä. Valitettavasti hän luuli, kuten muinoin yleensäkin luultiin, että tuo todennäköisyys oli kuukautisvuodon aikana ja hiukan molemmin puolin²³. Nykyajan tieto on toinen. Lisäksi Soranos neuvoi naista pidättämään tunteitaan eli olemaan kylmä yhdynnän aikana, jottei siemenneste menisi kohtuun, ja yhdynnän jälkeen nousemaan ylös, huuhtomaan vaginan ja juomaan jotakin kylmää. Hän neuvoi myös käyttämään emätintulppaa, joka oli öljyllä, hunajalla, pihkalla, myrttiöljyllä tai muulla vastaavalla kyllästetty villatamponi. Tuoreen happoisen hedelmän kuten granaattiomenan mehu oli spermisiidi. Soranos ei uskonut taikaluihin. (Wood and Suitters, s. 40)

3.8. KASVATUSTEHTÄVÄ JA MYÖHEMMÄT VAIHEET

Nutrix kuului äidin, isoäidin ja muiden naispuolisten perheenjäsenten kanssa niihin varhaislapsuuden henkilöihin, joille oli uskottu lasten kasvatus ja sosiaalistami-

²³ Tähän muinaisten aikojen tietoon ja käsitykseen perustuneen osittain monen uskonnon kielto sukupuoliyhdynnästä kuukautisten eli ei-puhtaan eli saastuneen jakson aikana.

nen (Herzog-Hauser, p. 1495). Viettiväthän lapset imettäjiensä kanssa joskus jopa kolme ensimmäistä elinvuottaan. Heidän ympärillään saattoi olla hoivaajina myös *assa nutrix* eli *nutricula sicca*, joka oli puhtaudesta, kapa-loinnista ja muusta huolehtiva palvelija, lisäksi ehkä *cunaria*²⁴ (kätkythoitaja; kirjoittajan suomennos), jonka tehtävänä oli hoitaa lasta tämän ensihetkinä (Herzog-Hauser, p. 1497).

Imettäjältään lapsi kuuli kehtolaulut ja sadut, joiden kautta hän oppi elämän moraalिसääntöjä ja lakeja. Imettäjän kielen puhtaus oli ainakin yläluokan keskuudessa tärkeä vaatimus. Olihan imettäjä yleensä ensimmäinen henkilö, jonka puhetta lapsi seurasi ja matki, ja viitekehys, johon lapsi sosiaalistuessaan samaistui (Dixon, s. 117). Imettäjällä oli suuri kasvatusvastuu. Hänen kauttaanhan aluksi perheen ja yhteiskunnan perinteet, *mores maiorum*, siirtyivät lapselle. Oliko hän aina tehtävänsä mittainen?

Kun lapsi oli vieroitettu, imettämistehtävä oli ohi. Oma olettamukseni on se, että useassa tapauksessa yhteys imettäjän ja hoidokin välillä katkesi työsopimuksen loputtua. Mielestäni ei voida ajatella esimerkiksi vapaan varattoman imettäjän antautuvan koko elämäkseen yhden lapsen seuralaiseksi, eikä orjanaisen, joka vaikkapa myy-

²⁴ Käsite esiintyy Martialiksella. (Herzog-Hauser, p. 1497).
*Cunarum fueras motor Charideme, mearum et pueri custos adsi-
duusque comes.* (MART. 11,39)

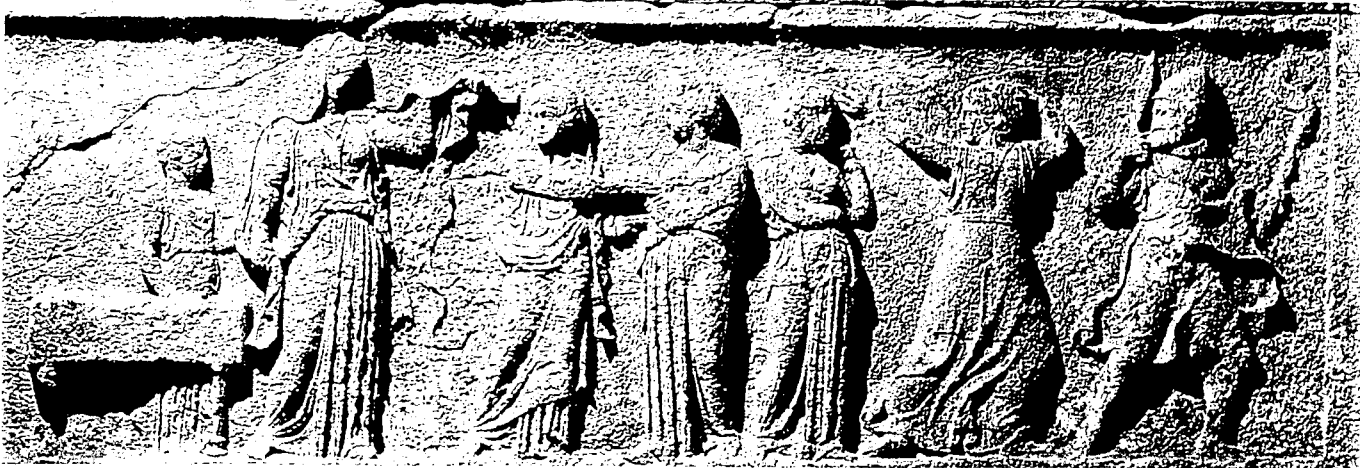
dään uudelle omistajalle tai on ollut vuokrattuna taloudestaan muualle imettäjäksi, jatkuvasti pitävän yhdeytttä entiseen hoidokkiinsa. Toisaalta on paljon todisteita siitä, että suhde on säilynyt läpi elämän.

Usein imettäjä jatkoi lapsen kasvatusta ja hoivaamista aina tämän täysi-ikäisyyteen saakka. Tehtävät vain vaihtuivat: isomman lapsen elinpiiriin kuuluivat *educatrix* ja *paedagoga*, ja näillä saattoi olla useampiakin lapsia silmälläpidettävänä. Tytön avioituessa imettäjä saattoi siirtyä nuoren rouvan kotiin ja oli siellä yleensä uskottu ystävä. (Herzog-Hauser, p. 1497) Joskus imettäjä sai jopa palveluskunnan esinaisen statuksen (Fildes 1988, s. 10). Olen sitä mieltä, että näissä tapauksissa oli kysymys yläluokasta ja orjaimettäjistä. - Kreikkalaisessa kirjallisuudessa uskottuja ystäviä olivat esimerkiksi Eurykleia ja Phaedran imettäjä Euripideellä (ks. kuvalehti D).

Yksi roomalaisissa yhteiskunnassa vallitseva ilmiö oli *patronus-clientes* -käytäntö. Yläluokka huolehti alaisistaan. Niinpä on sanottu, että imettäjän ja hoidokin myöhempi side sai jonkinlaisen klientti-patronus -suhteen luonteen (*clientela*-asema) tai saattoi olla tuollainen suhde eli hoidokki oli antiikin ajan imettäjän sosiaaliturva. (Dixon, s. 160)

Hautakirjoitusten perusteella on tulkittavissa monia myöhäisempiä ja elinikäisiä yhteyksiä. Toisinaan hoidokit

Imettäjän ja hoidokin myö-
hempi yhteys
Imettäjä on kuvattu piene-
nä ja vanhahkona.

Kuva 58

Odysseuksen imettäjä Eurykleia
kolmas vasemmalta.

"Odysseuksen kylväessä ran-
gastustaan petollisten kosijoi-
den niskaan Penelope odottelee
taistelun päättymistä palvelus-
kuntansa ympäröimänä. Paikalla
ovat Odysseuksen vanha imettäjä
Eurykleia,..."

(Antiikin Aarteita Habsburgien
keisarihovista,
s. 42)

Foto Archivio Museo Civico - Agrigento

Phaedran sarkofagi.
Imettäjä on äärimmäisenä oikeal-
la, nostaa surevan hoidokkinsa
huntutta.
(Di Giovanni: Agrigento,
itinerario archeologico, s. 14)

tai näiden perheet mainitsivat imettäjän, toisinaan imettäjä oli omistanut kirjoituksen hoidokilleen²⁵.

Kysymykseen, jatkuiko imettäjän ja hoidokin välinen yhteys aina keskeytyksettä, on kuitenkin vaikea vastata. Toisinaan yhteys saattoi katketa ja muistettiin vasta hautakirjoituksessa. On jäänyt myös todisteita siitä, että puolin ja toisin annettiin lahjoja ja tehtiin testamentteja toisen hyväksi (Bradley 1991a, s. 26).

Lähdekirjallisuudessani esitetään yleensä, että imettäjä oli kunnioitettu tai suuresti kunnioitettu hahmo antiikin aikana. "Kunnioittavat hautapiirtokirjoitukset osoittavat useasti niitä kiitollisia muistoja, joita hoidokit olivat imettäjistään säilyttäneet" (Herzog-Hauser, p. 1495). Tätä käsitystä lienee lainattu eteenpäin enempiä ajattelematta. On kyllä totta, että piirtokirjoituksissa on lukuisia kunnioituksen osoittamiseksi tulkittavia tekstejä, esimerkiksi Isola Sacran kirjoitus tai CIL VI 74 tai CIL VIII 2664 tai CIL VI 8943²⁶.

²⁵ *PRO SALUTE FORTUNI POSVIT FORTUNATUS*
CIL III 4047 (patsaassa mm. nainen lapsi sylissään, tulkittavissa imettäjäksi).

DIS MANIBUS ACTENI FILIAE SOTERICHI VIXIT MENSIBUS VI DIEBUS X FECIT OLYMPUS ET RESTITUTA NUTRICES EIUS
CIL VI 10554

DIS MANIBUS G. BABIDIO MARCELLO ANNA ALUMNO INFELICISSIMO TESTAMENTO POSUIT
CIL III 2012

²⁶ Syksyllä sain fil.toht. Anne Helttulalta Isola Sacran julkaisemattoman piirtokirjoituksen (Inedita 6. Ivn. 18447). Täydennettynä se on:
D(is) M(anibus). Cl(audiae) Beruti aviae et nutrici suae dulcissime Ti. Cl(audius) Maximus et Cl(audia) Matrona nepotes eius melius merenti

Uskallan kuitenkin väittää, että tämän todistusaineiston perusteella kunnioitusta ei voi yleistää. Antiikin kirjallisuudessa on myös pilkallisen ja halventavan sävyisiä imettäjäkuvauksia tai -mainintoja, esimerkiksi Tacituksen viittaus kreikkalaiseen palvelustyttöseen tai Ciceron viittaus "kuin imettäjän maidossa olisimme imeneet virheen"²⁷ tai Plautuksen (Bacc.) viittaus imettäjän likaiseen *pallium'*iin. Ei voida ajatella, että kaikista suhteista olisi jäänyt mieluisia muistoja.

Perustelen epäilystäni sillä, että kieli ja kielellinen ilmaisu muuttui rönsyilevämmäksi ja koristeellisemmaksi ajan mittaan. Tiedämme, että myöhäisantiikin aikoina asiat esitettiin jo hyvin monisanaisesti, koukeroisesti ja ilmaisuilla, jotka eivät oikeastaan merkinneet mitään tai ainakaan tosiasioita (esimerkiksi ilmaukset *bene merenti* tai *piissimae*). Myös piirtokirjoitukset monipuolistuivat kivenhakkaustaidon myötä. Lisäksi on huomattava, ettei vainajasta nykyisinkään laiteta hautamuisto-

fecerunt.

BONAE DEAE NUTRICI D D ONESIMUS CAESARIS SER
 FAUSTUNUS ET VALERIA SPENDUSA ET VALERIA PIA FILIA
 CIL VI 74

NUTRICI DEAE AVG SACR
 CIL VIII 2664

VALERIA HILARIA NUTRIX OCTAVIAE CAESARIS AVGUSTI HIC REQVIESCIT CUM TI
 CLAUDIO FRVCTO VIRO SUO CARISSIMO TI CLAUDIVS PRIMUS ET TI CLAUDIVS
 ASTER BENE MERENTIBUS FECERUNT
 CIL VI 8943

²⁷ TAC. dial. 29, ks. alaviite 18 sivulla 32 tai alaviite 29 sivulla 45.

... ut paene cum lacte nutricis errorem suxisse videamur.
 (CIC. Tusc. 3,1)

merkkiin negatiivista. - Kunnioitus-kysymys vaatisi ensiksikin filosofista pohtimista sanan sisällöstä ja toiseksi perehtymistä hautamuistokirjoitusten ajoitukseen, tyyliin, kieleen jne. Tässä työssä en siihen ryhdy.

4. AIKALAISKRITIIKKIÄ

Yhteiskunnan ilmiöillä on aina arvostelijansa. Jo ajanlaskumme alkuaikoina oltiin huolestuneita esimerkiksi tapojen turmeluksesta ja kaunopuheisuuden rappiosta. Silloinkaan kaikki eivät hyväksyneet yleiseksi tullutta imettäjän käyttöä äidin antaman ruokinnan tilalla. Ajan vaikuttajayksilöt esittivät moitteitaan suoraan tai sisällytettyinä muita asioita käsitteleviin kirjoituksiinsa.

4.1. TACITUS JA QUINTILIANUS

Erikoisen huolestunut imettäjätavan yleisyydestä ja haitallisista vaikutuksista oli Tacitus. Hänhän oli tunnetusti oman aikansa arvostelija ja menneitten aikojen ihailija. Myös ainakin Quintilianus kohdisti kritiikkiään imettäjiin. Varsinkin kaunopuheisuuden rappio ja tapojen höltyminen oli kummankin mukaan seurausta siitä, etteivät äidit itse ruokkineet, hoitaneet ja kasvattaneet lapsiaan, vaan antoivat heidät imettäville ja milloin millekin hoitajille. Aikaisemmin olen jo maininnut perinteen siirtymisen häiriytymisestä ja katkeamisesta; *mores maiorum*, esi-isien tavat, ja tietoisuus niistä eivät luontaisesti kulkeutuneet uusille sukupolville. Sen sijaan opittiin vieraita perinteitä ja tapoja erirotaisilta ja vierasheimoisilta imettäjiltä. Kumpikin kirjailija tajusi lapsen ensikasvatuksen merkityksen ja asetti henkisen laatuvaatimuksen korkealle jo imettäjää valitta-

essa. Kasvatuksessakin oli siis tehtävä kunnon pohjatyö.

Oletettavasti Tacitus ja Quintilianus tunsivat toistensa kirjoituksia. Eliväthän he suunnilleen samoihin aikoihin, edellinen n. 55 - 117 jKr. ja jälkimmäinen 35 - 100 jKr. Kumpikin kirjoitti kaunopuheisuuden rappiosta, Tacitus ainakin teoksessa *Dialogus de oratoribus*, Quintilianus kadonneessa monografiassa *De causis corruptae eloquentiae* (DKP, s. v. Quintilianus) ja teoksessa *Institutio oratoria*. Tacituksen *Germania*'ssa on myös imettäjäkäytännön paheksuntaa rivien välistä havaittavissa.

Tacitus vertasi vanhoja hyviä aikoja ja omaa aikaansa. Hänen ensinmainitussa teoksessa sanotaan kaunopuheisuuden ja muiden taitojen hiipuneen entisestä loistosta, eikä suinkaan harjoittajien puutteesta vaan nuorison toimettomuuden ja vanhempien välinpitämättömyyden ja opettajien tietämättömyyden ja vanhojen tapojen unohtamisen takia. Pahinta oli se, että valtakeskus vaikutti ympäristöön eli paheet levisivät pian läpi Italian ja jopa provinsseihin. "*Nam pridem*"²⁸, aikaisemmin kunnollisten ihmisten lapsen kasvatti äiti itse sylissänsä ja rinnallaan. Äidin erityinen ylpeys oli suojella kotia ja antautua huolehtimaan lapsistaan. Lisäksi lapsen kasvatustapiin kuului vanhempia sukulaisia, jotka neuvoivat ja opettivat hänelle

²⁸ *Nam pridem suus cuique filius, ex casta parente natus, non in cellula emptae nutricis, sed in gremio ac sinu matris educabatur, cuius praecipua laus erat tueri domum et inservire liberis.* (TAC. dial. 28)

perinteitä. "At nunc"²⁹, mutta nyt syntynyt lapsi annetaan kenelle tahansa kreikkalaiselle piikatyttöselle, joka makaa kenen tahansa orjalauman miehen kanssa, useimmiten alhaisimman ja palvelukseen sopimattoman. Näiden ihmisten puheista ja virheistä vastaanottavaiset lapset saavat ensimmäiset vaikutteensa. Kukaan talossa ei pane painoa sille, mitä nämä tyttöset ja miehet puhuvat pienokaisherransa tai -herrattarensa läsnäollessa. (TAC. dial. 28 ja 29) - Tacituksen luonnonkansojen ja näiden tapojen ihailu kuvastuu mm. *Germania*'n lauseessa "*sua quemque mater uberibus alit, nec ancillis aut nutricibus delegantur.*" (Jokaista ruokkii oma äiti rinnoillaan, eikä lapsia jätetä palvelijatarten tai imettäjien hoitoon.) (TAC. Germ. 20)

Quintilianus olettaa *Institutio Oratoria*'ssa isän asettavan pojan saatuaan tähän suurimmat toiveensa, ja haluavan tälle alusta lähtien parasta. Isän on siis oltava erittäin tarkka ensikasvatuksessa. On valittava imettäjä, joka puhuu huoliteltua ja hyvää kieltä, tämän pitäisi vieläpä olla viisas³⁰.

Cicerolta löytyy kaunopuheisuuteen tai sen rappioon liittyen mm. jo aiemmin (sivulla 41 alaviitteessä 27) esittämäni lause "*ut paene cum lacte nutricis errorem*

²⁹ *At nunc natus infans delegatur Graeculae alicui ancillae, cui adiungitur unus aut alter ex omnibus servis, plerumque vilissimus nec cuiquam serio ministerio adcommoatus.* (TAC. dial. 29)

³⁰ *Ante omnia ne sit vitiosus sermo nutricibus, quas si fieri posset sapientes Chrysippus optavit, certe quantum res patetur optimas eligi voluit.* (QUINT. inst. 1,1,4)

suxisse videamur." (CIC. Tusc. 3, 1)

Näiden miesten kritiikki siis kohdistui imettäjäkäytännön yhteiskunnan henkisen elämän ja tapojen turmeluksen välikätenä. Onpa sanottu niinkin, että Rooman valtakunnan rappio olisi osittain saanut alkunsa ja vauhtia juuri tästä lastenkasvatustavasta. Ilmiöllä oli kauaskantoiset ja tarkoittamattomat seuraukset.

4.2. FAVORINUKSEN HOUKUTUSPUHE

Fyysisestä ja emotionaalisesta puolesta oli huolissaan filosofi ja reetori FAVORINUS, jonka vaikuttava puhe äidin antaman imetyksen puolesta ja samalla rivien välisistä todettavasta imettäjäkäytännön paheksunnasta on GELLIUKSEN *NOCTES ATTICAE* -teoksessa. Aulus Gellius (2. vs:lla) ja Favorinus (n.80/90 - 2. vs:n puoliväli) olivat ystävyksiä, ja tekstin perusteella voi päätellä kirjailijan itse olleen läsnä ja kuulleen opettajansa ja ystävänsä puheen. Gellius on otsikoinut kertomansa: Favorinus-filosofin väittely, jolla hän suostutteli ylhäistä naista, ettei tämä käyttäisi synnyttämilleen lapsilleen imettäjän antamaa ruokintaa, vaan itse heidät maidollaan ravitsisi.³¹

Filosofi Favorinus oli saanut tiedon, että eräs hänen

³¹ *Dissertatio Favorini philosophi, qua suasit nobili feminae uti liberos quos peperisset, non nutricum aliarum, sed sibi suo lacte aleret.* (GELL. 12,1)

oppilaansa, senaattorisukuinen nuori mies, oli saanut poikalapsen. Ystävineen filosofi lähti katsomaan tulokasta. Vastasynnyttänyt äiti nukkui ponnistuksistaan väsyneenä. Paikalla oli tämän äiti, jolle Favorinus sanoi olettavansa tytön varmasti ruokkivan lastaan omalla maidollaan. Äiti vastasi poikalapselle käytettävän imettäjää, jottei tytölle lisättäisi synnytyksen tuomien tuskien päälle vielä raskaan ja vaivalloisen imettämistehtävän rasituksia. (GELL. 12,1,1-5)

Silloin reetori puhkesi puhumaan ja pyysi, että isoäiti sallisi synnyttäneen olla pojallensa täydellinen äiti. Miehen mielestä oli nimittäin luonnonvastaista ja epätäydellistä ja puolittaista äitiyttä se, että ensiksi synnyttää lapsen ja heti hylkää sen. Onhan äiti ruokkinut lasta verellänsä kohdussa silloin, kun ei ole sitä vielä nähnyt eikä tiennyt, millainen se on. Nyt äiti ei ruokkisi maidollaan elävää lasta, jonka jo näkee ja joka tarvitsee huolenpitoa. (GELL. 12,1,6-7)

Sitten filosofi ryhtyi arvostelemaan ajan naisten halua vain säilyttää kauneutensa. Hän kysyi, oliko luonto antanut naisille uhkeat rinnat vain jonkinlaisiksi kauneuden kukkuloiksi eikä lasten ruokkimista varten. Pilaako imettäminen rintojen kauneuden? Mies viittaa myös siihen, että naiset hankkiutuvat synnyttämään ennen aikojaan, jottei vatsa venyisi raskauden painosta ja synnytyksen rasituksista. Yhtä kevyesti naiset riistävät lapsiltaan

niille tutun ja verisukulaisuuden tuottaman ravinnon.
(GELL. 12,1,7-9)

Noille naisille tuntuu olevan yhdentekevää se, kenen ruumiista ja verestä lapsi muovataan ja kasvatetaan. Favorinus kysyy, eikö se neste, joka synnyttäneellä tulee rinnoista runsaan ilman ja lämmön vaikutuksesta valkoiseksi muuttuneena, ole samaa verta, joka aikaisemmin oli kohdussa. Eikö ole luonnon kekseliäisyyttä sekin, että veri joka on ruumiin sisäosissa muodostanut koko ihmisen, synnytysajan tullessa nousee ruumiin yläosiin ja on valmis vaalimaan elämän ja valon ensiaskeleita tarjoamalla vastasyntyneelle sen tunteman ja totutun ravinnon. Niinpä on syystä uskottava, että niinkuin ruumiin ja mielen ominaisuuksien muodostumisessa vaikuttaa siemenen voima ja luonne, niin myös maidon laadulla ja ominaisuuksilla on merkitystä. (GELL. 12,1,10-15)

Antiikin aikana oli käsitys, että maito on valkoiseksi muuttunutta verta. Sama käsitys esiintyy vielä Caelius Aurelianusellakin. (Ks. kuvalehti G, plate 6.3.)

Favorinus esittää, että eläinkään ei kehity tai voi hyvin, jos eri eläinlajin emo imettää sitä. - Ajan ihmis-käsitystä kuvastaa se, että filosofi puhuu ererotuisista ihmisistäkin eri lajeina, eikä yhtenäisenä ihmlajina.

On virhe pilata hyvästä lähtökohdasta alkunsa saanut vastasyntyneen ihmlapsen ruumiin ja mielen oivallinen

laatu vieraalla ja turmeltuneella maidolla. Vaarallista tämä on varsinkin silloin, kun imettäjä on orja tai orja-alkuperää ja vielä lisäksi vierasta tai barbaarista kansaa. Sitäpaitsi nainen voi olla ruma, katala, siveetön, juoppo tai mitä tahansa. (GELL. 12,1,17)

Favorinus varoittaa myös emotionaalisen siteen katkeamisesta. Vanhempien lasta kohtaan tuntema luonnollisesti syntynyt kiintymys ja rakkaus haihtuu, jos lapsi hylätään. Kun lapsi on poissa äidin silmien alta, äidin tunteiden voima huomaamatta ja vähitellen hiipuu ja ennenpitkää hiljenee kokonaan. Toisen imetettäväksi annettu lapsi unohdetaan ikäänkuin hän olisi kuollut. Itse lapsen kiintymys kohdistuu siihen, joka häntä ruokkii, eikä hänellä ole kaipuuta synnyttämäänsä äitiä kohtaan. Filosofi kylläkin myöntää, että imettäjien ruokkimat lapset myöhemmin näyttävät rakastavan vanhempiaan. Tämä rakkaus ei kuitenkaan ole luonnollista vaan kohteliasuutta ja sovinnasta tapojen vaatimaa. (GELL. 12,1,21-23)

Favorinus esitti painavan puheen, jossa on ajatteleminen nykyajankin ihmisille. Lisäksi on huomattava se, että isoäiti oli myös perinteensiirtäjä. Hän piti ajan ja yhteiskunnallisen viitekehänsä mukaisesti luonnollisena sitä, että vastasyntynyt annetaan imettäjän ruokittavaksi. Käytäntö siis uusiutui sukupolvesta toiseen.

SEVERINA-NUTRIX

(Jackson: Doctors and Diseases
in the Roman Empire, s. 100 ja
101)

25b In another scene from her tombstone Severina,
seated in a wicker chair,
suckles her tiny charge.

25a Severina, a wet-nurse (*nutrix*), tends a swaddled infant in a cradle in this scene
from her tombstone. From Cologne, 3rd century AD.

5. IHANTEELLINEN IMETTÄJÄ - IMETTÄJÄN IDEAALIMALLI

Luvussa tulen esittämään Caelius Aurelianusin ohjeita Soranoksen opeilla täydennettynä siitä, miten vastasyntynyt ja imeväisikäistä lasta pitäisi ruokkia, millainen pitäisi ideaalisen³² imettäjän olla ja miten hänen pitäisi elää. Imettäjän tehtäviinhän kuului muutakin kuin pelkkä ruokkiminen, mutta keskityn tässä luvussa kuvaamaan työtä lähinnä sen tekijään suuntautuen.

Liiteosassa on näytteiksi valitsemiani otteita kyseessä olevien kirjailijoiden teoksista. Valtaosa on Caelius Aurelianusin latinankielisestä tekstistä, mukana on tekemäni suomennokset. Soranoksen kreikankielisestä tekstistä on vain ripaus.

Joissakin kohdissa huomaa, että lääketiede tai yleensä tietämys asioista on näiden kirjailijoiden elinaikojen välillä, noin kolmensadan vuoden mittaan, muuttunut. Vaikka Caelius Aurelianusin Gynaecia'a pidetään Soranoksen Gynaikeian käännöksenä tai se on sitä, ajan käännöstavan mukaan edellinen on jättänyt pois esimerkiksi jälkimmäisen monenmonia luonnonvertauksia, eli on kääntänyt vain tarpeelliseksi katsomaansa.

Sitä, toteutuiko ihannemalli käytännössä eli olivatko

³² Tässä on puhuttava ihanteellisesta imettäjästä, koska sosiologisen määritelmän mukaan ideaalimalli sisältää ilmiön kaikki ominaisuudet, positiiviset ja negatiiviset, ja lähteinäni olevat auktorit esittävät todella, minkälainen pitäisi imettäjän parhaimmillaan olla.

imettäjät ohjeiden mukaisia, en tässä työssäni pysty kertomaan. En ole löytänyt mistään lukemistani antiikinkuvauksista kattavaa tietoa siitä, millaisia imettäjät todellisuudessa olivat olleet. Koska oikeuslaitoksenkin piti joskus puuttua asioihin, lienee epäkohtia esiintynyt.

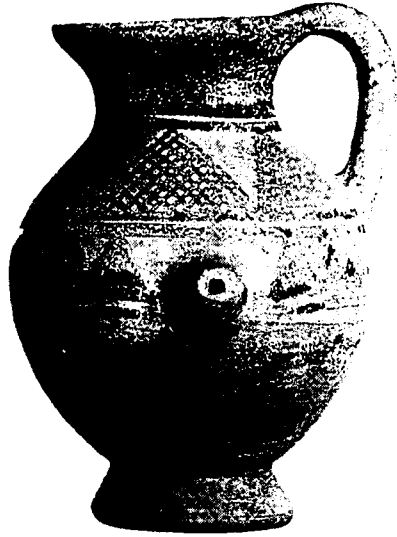
5.1. MIKSI VASTASYNTYNEELLE TARVITTIIN IMETTÄJÄÄ?

Vastasyntyneelle ei annettu ensimmäisinä elintunteina minkäänlaista ravintoa. Caelius Aurelianus suositteli paastoajaksi kahdeksasta kymmeneen tuntia, Soranos jopa kaksi päivää (Temkin, s. 88 = SOR. 2,17). Kummankin mukaan lapsi oli vielä kyllästetty äidiltä saamallaan ravitsevilla nesteillä, ja lisäksi ruoansulatuselimistön piti valmistautua vastaanottamaan ja sulattamaan ruokaa. Ensimmäiseksi ruoaksi neuvottiinkin sellaista, joka puhdistaa sekä ruokatorven että vatsan ja samalla ravitsee. Tällaista oli hetkisen kiehautettu hunaja. Vasta myöhemmin annettiin maitoa, ja juuri "ennalta katsotun imettäjän" maitoa. (CAEL. AUR. gyn. 121)

Äidin maitoa pidettiin synnytyksen jälkeen huonosti sulavana ja rasvaisena sekä yleensäkin huonona. Sitä ei voinut vastasyntyneelle syöttää ennenkuin aikaisintaan parinkymmenen päivän kuluttua. Niinpä siis piti olla joku toinen nainen imettäjäksi; kumpikin kirjailija suositteli jo ennalta ennen lapsen syntymää valitsemaan tämän tai useampia. Jos ei ollut ketään avuksi, piti lasta ruokkia

kolmena ensimmäisenä päivänä hunajalla (ks. yllä) tai hunajalla makeutetulla vuohenmaidolla. (CAEL. AUR. gyn. 122 ja 123) Jonkinlaisia tuttipullon vastineita tunnettiin ja käytettiin, esimerkiksi nykyaikaisen nokkamukin näköistä astiaa tai nahkasta tehtyä tuppea (ks. kuvalehti F). Sormellakin saatettiin sivellä lapsen suuta ja tiputtaa äidinmaidon korvikkeita. Suositeltiinpa joskus sitäkin, että vähän vanhempi lapsi voisi imeä suoraan vuohen nisästä maitoa. Näin on todennäköisesti tapahtunutkin, koska eräässä Herculaneumin seinämaalauksessa on säilynyt kuva tästä (ks. kuvalehti A).

Soranoksen mielipide oli se, että lapsen oma äiti on paras ruokkija (Temkin, s. 90 = SOR. 2,18), mutta hänellä oli monia syitä esitettäväksi vasta-argumentointina siihen, miksi oma äiti ei tullut kysymykseen. Hänen mielipiteitään toistaa Caelius Aurelianus. Soranos noudattaa jo aiemmin ehkäisyasioiden yhteydessä mainitsemani periaatetta: jos on tarpeen, niin ... ja antaa ohjeita mahdollisimman hyvän imettäjän valitsemiseksi. Kuten jo Favorinuksen puheessa todisteltiin, oman äidin antamalla maidolla lapsi tulisi ruokituksi samalla ravinnolla, mitä hän jo kohdussa sai eli jälleen ilmenee se käsitys, että maito on valkoiseksi muuttunutta verta. - Mutta äidin hyvinvoinnista oltiin huolissaan. Imettäessään äiti ei kuntoutuisi raskauden ja synnytyksen aiheuttamista vaivoista, rasittuisi liikaa, vanhenisi liian varhain. Lisäksi hän luopuessaan imettämisestä on valmis uuteen raskauteen. Sitä paitsi lapsi tulee voimakkaammaksi

Antiikin ajan tuttipulloja

(Fildes, Breast, Bottles and Babies, s. 24 ja 31)

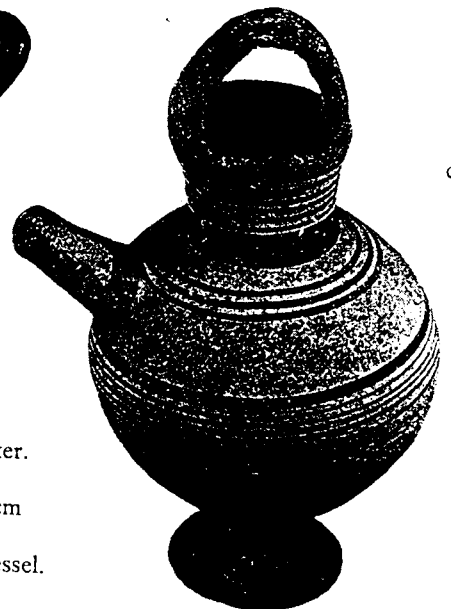
Plate 1.4. Athens, c.1000 BC. Protogeometric feeding vessel (approx. 10.5 cm high) from grave of a baby girl.

a

b

c

Plate 1.7. a) Greece, 5th c. BC or later. Mule-shaped feeding vessel.
 b) Greece, 5th c. BC. Strainer (6.3 cm high) for infant feeding.
 c) Cyprus, 400 BC. Infant feeding vessel.

toisen naisen ruokkimana. (CAEL. AUR. gyn. 124)

5.2. PARHAIN MAHDOLLINEN ELI IMETTÄJÄN VALITSEMISESTA

Yleensä kaikissa antiikin imettäjistä kertovissa kirjoituksissa esitetään Soranoksen valintaohjeet (kreikankielinen näyte liitteessä nro 2). Ensiksi Soranos antaa luettelomaisesti kriteerit ja sen jälkeen laajasti todistelee tai selvittää, miksi ne seikat ovat tärkeitä. "Pitää valita imettäjä, joka ei ole kahtakymmentä vuotta nuorempi eikä neljäkymmentä vuotta vanhempi, joka on jo synnyttänyt kaksi tai kolme kertaa, joka on terve, hyvä ulkomuodoltaan, suurikokoinen, ja hyvänvärinen. Hänen rintojensa pitää olla keskikokoiset, rennot, pehmeät ja rypyttömät, nännit eivät saa olla suuret eivätkä liian pienet eivätkä liian kiinteät eivätkä liian huokoiset eivätkä vuotaa maitoa ylenmääräisesti. Hänen pitää olla itsensähillitsevä, miellyttävä eikä huonoluonteinen, kreikatar, ja siivo. (Temkin, s. 90 = SOR. 2,19)

Soranos piti kreikkalaisia naisia parhaina mm. siitä syystä, että nämä puhuvat kreikkaa ja näin ollen lapsi oppii jo imettäjänmaidossaan arvostetun ja tarpeellisen kreikan kielen. Lisäksi kreikkalaisia naisia pidettiin työteliinä ja luotettavina, kreikkalainen orjatar oli haluttu. Soranos varoittaa taikauskaisista imettäjistä, nämä saattavat magian lumoissa unohtaa lapsen ja tehtävänsä tai hoitaa lasta hyvässä tarkoituksessaankin väärin. (Temkin, s. 93 = Sor. 2,19)

Caelius Aurelianusin valintaohjeet ovat suurimmaksi osaksi samanlaiset kuin Soranoksen, joskin argumentointi tuntuu vähäisemmältä. Vaikka asiat toistuvat, pidän näitä tekstikohtia niin tärkeinä, että referoin ja kommentoin Caelius Aurelianusin tekstiä seuraavassa.

Iältään imettäjän piti olla kahdenkymmenen ja neljäkymmenen vuoden väliltä. Nuorempia pidettiin välinpitämättöminä ja taitamattomina tehtävään. Vanhempien taas ajateltiin olevan heikkoja ruumiltaan, ja tästä johtuen maito olisi vetistä eikä näin ollen ravitsevaa. Optimaalisessa iässä olevilla kaikki ruumiintoiminnot olivat moitteettomia. Imettäjän piti olla kaksi tai kolme kertaa synnyttänyt. Hän ei saanut olla minkään taudin kantaja. Kehon piti olla kelvollinen eli verevä ja vahva, jotta maito olisi ravitsevaa, eikä imettäjä väsyisi öisin työssään. Rinnan piti olla leveä, koskapa sellaisessa rinnassa on suuremmat pikkusuonet, jotka kuljettivat maidon nisiin. (CAEL. AUR. gyn. 125)

Luultavasti löytyikin imettäjiä, joiden ikä oli tuon 20 ja 40 vuoden välillä, ja jotka olivat kaksi kolme kertaa synnyttäneitä. Aloitettiinhan aviollinen elämä, miten se sitten olikin laillistettu, nykyaikaisittain katsottuna nuorena, joten lapsiakin todennäköisesti oli alle 20-vuotiailla. Ihmisten elinikä taas oli alhaisempi kuin nykyisin, joten 40-vuotiasta naistakin voitiin pitää vanhana. Luultavaa on, että harvat yli 40-vuotiaat enää

synnyttivät. Näitä seikkoja ajatellen ikähaarukka oli aika järkevä.

Kultainen keskitie päti myös rintojen suhteen. Ne eivät saaneet olla liian pienet eivätkä liian suuret. Pieniä pidettiin vähämaitoisina. Suurilla rinnoilla oli monta haittaa, esimerkiksi maitoa saattoi jäädä rintoihin pilaantumaan ja haittaamaan sekä lasta että imettäjä. Ne saattoivat painaa imetettäessä lasta ja jopa tukehduuttaa tämän. Myös arveltiin suurten rintojen tuottavan vähän maitoa, kun ravintoaineet menivätkin lihasmassan kasvatamiseen eivätkä maitomäärän lisäämiseen. Samoin nännien piti olla keskikokoiset, sellaisistahan lapsi sai parhaiten kiinni. (CAEL. AUR. gyn. 126) (Ks. kuvalehti G)

Siveys ja raittius olivat tärkeitä. Ovathan ne etuja nykypäivänäkin työn kunnolliseen hoitamiseen. Jo aikaisemmin olen kertonut sukupuolisesta kanssakäymisestä pidättäytymisestä. Myös juopottelusta, irstailusta tai mistä tahansa viettelevistä mielihaluista piti pidättäytyä. (CAEL. AUR. gyn. 127)

Luonteeseen liittyviä vaatimuksia oli esimerkiksi se, että piti olla kärsivällinen ja suorittaa tehtävä nurisematta. Ei saanut olla kiivas. Ajateltiin, että imeväisistä tulee imettäjiensä kaltaisia, kiivaista kiivaita ja lempeistä lempeitä. (CAEL. AUR. gyn. 128) Tässä on yksi viittaus imettäjän kasvatustehtävän vastuullisuuteen.

Maidon oli pitänyt olla erittyneenä jo kahden kolmen kuukauden ajan, koska se oli silloin parhainta. Siksipä olikin, jos mahdollista, valittava ennalta useampia imettäjiä. Näin vältettäisiin myös se, että lapsi tottuu liiaksi yhteen henkilöön, ja tämän tullessa estyneeksi työhönsä ei hyväksy muita. (CAEL. AUR. gyn. 129)

5.3. OHJEITA IMETTÄJÄLLE

Edellä olevat neuvot olivat tarkoitettut imettäjän valitsijalle eli työnantajalle. Nyt seuraa neuvoja itse imettäjiille. Luultavasti kuitenkin työnantaja suullisesti opasti alaistaan, harvat imettäjät itse lienevät olleet lukutaitoisia tai saivat opaskirjoja käsiinsä. Ennenkaikkea tämän kappaleen perusteella olen sitä mieltä, että yleensäkin neuvot oli suunnattu ylä- ja varakkaiden luokkien työllistämille naisille. Soranos kyllä mainitsee köyhän naisen.

Siis millaista elämää imettäjän piti viettää? Piti karttaa joutenoloa. Liikunta ja ruumiinharjoitukset pitävät maidonkin hyvänä. Ei kuitenkaan saanut rehkiä liikaa, koska rajut harjoitukset vaativat ravintoaineet kehon hyväksi, ja näin nämä eivät riitä maidon tuottamiseen. Kohtuullisuus on nytkin tarpeen. Aamulla piti tyhjentää vatsa, sitten liikkua kävellen tai pienten eläinten (muulien) kärryillä ajaen, oli harjoitettava kaikkia ruumiinjäseniä, ennenkaikkea rintaa. Pallonpeli (neuvoja

tarkoittaa varsinkin jonkinlaisen kroketin tapaisen peluuta), viljan jauhaminen, leivän leipominen, vuoteiden sijaaminen, veden kantaminen ja yleensä kaikki koukistettulla tai hieman kumarassa olevalla vartalolla tehtävä oli eduksi. Maito virtaa paremmin riippuviin rintoihin. (CAEL. AUR. gyn. 132)

Soranos esittää saman asian näin: "Hänen täytyy siis rasittaa ruumistaan sellaisilla harjoituksilla, jotka ovat sopivia ravistelemaan kaikkia osia, mutta erikoisesti käsivarsia ja hartioita niin, että ravinteita kulkee enemmän niihin osiin. Sellaisia harjoituksia ovat: pallon pelaaminen, erikoisesti 'kolopallon', ja kevyitten painojen heittelemine; niille, jotka ovat liian köyhiä, kuitenkin, soutaminen tai veden ammentaminen veneessä, viljan seulominen tai jauhaminen, leivän leipominen, vuoteitten sijaaminen ja mikä tahansa ..." (Temkin, s. 98 = SOR. 2,24)

Rinnat piti jättää vapaaksi rintasiteistä (*denique convenit has cingulo liberis permanere*; 132.1250) tai ainakin löysätä siteitä. Ruumiinharjoitusten jälkeen piti vain voidella itsensä, kylpeä ei saanut useampaan päivään, koska kylpemisen luultiin tekevän maidon vetiseksi. Silloin tällöin piti ottaa vaihtolämpöisiä kylpyjä. (CAEL. AUR. gyn. 132)

Suuhunpantavan suhteen oli oltava tarkka. Ruoan ominaisuuksien ajateltiin siirtyvän maitoon. Pahoja nesteitä

sisältäviä tai vähän ravitsevia tai kirpeitä ravinteita oli vältettävä, nämä kaikki tekivät maidon kitkeräksi. Vihanneksia pidettiin vähän ravitsevina. Lampaan ja naudon liha varsinkin käristettynä oli ruoansulatukselle raskasta. Piti nauttia puhdasta hapatettua leipää, munia, puuroja, linnunpoikasten ja nuorten eläinten lihaa, kaloja mutta ei rasvaisia. Samoin ylensyömistä oli vältettävä, jotta jaksaisi yöllä valvoa. (CAEL. AUR. gyn. 133)

Järkevintä oli siirtyä syömisestä sääntelyyn vähitellen joko noin viikkoa ennen imetyksen alkamista. Neuvottiin ensiksi syömään vain liemiruokia, jotta maito ei olisi lapselle liian paksua. Ajan kuluessa ruokien vahvuusastetta lisättiin ja makuvalikoimaa monipuolistettiin, jotta lapsi saisi kasvaessaan vahvempaa maitoa ja tottuisi erilaisiin makuihin. (CAEL. AUR. gyn. 135)

Juomaksi suositeltiin aluksi vain vettä aina neljänteenkymmenenteen päivään saakka. Vähitellen juomisessakin siirryttiin vahvempaan eli nautittiin *inomeleiksi* kutsuttua hunajalla sekoitettua viiniä. Ennenpitkää sai juoda valkoviiniä jopa niin paljon, että jano sammuu. (CAEL. AUR. gyn. 135) - Nähtävästi tätä juomista ei pidetty juopotteluna tai imettäjät eivät tulleet juovuksiin janoonsa juomistaan suuristakaan viinimääristä. Sitäpaitsi viininhän oli antiikin aikoina yleensä vedellä laimennettua.

Viinin nauttiminen oli kyllä askarruttanut kirjailijoitakin, koska kumpikin vertaa lasta puuhun ja sen oksiin. Soranoksella pohdinta ja argumentointi on rönsyilevämpää kuin Caelius Aurelianuksella. Tässä on jälkimmäisen ainoa aiheeseeni sisältynyt luonnonvertaus. Miettimistä oli aiheuttanut se, miksi lapsen on aluksi vaikea hyväksyä imettäjän juoma viini, vaikka hän äidin kohdussa olevana on haitatta vastaanottanut tämän juoman viinin. Vastaus oli se, että kohdussa oleva lapsi on vielä voimiltaan vahva niin kuin on puussa kiinni oleva oksakin. Se ei rajulla tuulellakaan katkea. Irrallaan oleva tai toiseen puuhun ympätty tai maahan pantu oksa on heikko ja sortuu pienessäkin tuulella. Lapsi on samanlainen, vahva luonnollisessa yhteydessään, mutta avuton ja heikko ilman omaa tukeansa. (CAEL. AUR. gyn. 136)

5.4. MAIDOSTA

Jos maito jotenkin ohenee tai käy paksuksi, tai se rupeaa ehtymään, olisi parasta käyttää toista imettäjää. Jos se ei ole mahdollista, toimivan imettäjän täytyy yrittää korjata epäkohdat, jotta lapsi pysyisi terveenä. Maito saattaa ehtyä esimerkiksi jonkin sairauden takia tai rasituksesta tai sen on aika luonnostaan ehtyä. Sairaus on parannettava, rasitus poistettava, ja niin maidon laatu paranee tai määrä lisääntyy. Imettäjän ruumis ja ennenkaikkea yläruumis on rentoutettava käveleskelyllä, hieromisella, ääniharjoituksilla, kylpemisellä, maittavilla ruoilla. Jotakin hullunkurista toimintaa on keksit-

tävä; nauraminenhan rentouttaa ruumista ja mieltä. Ruokia on tarkkailtava ja sovitettava ne ongelman mukaan, kevennettävä tai vahvistettava ruoka- ja juomavaliota. Jos maito on liian paksua, on juotava vettä ja kylvettävä päivittäin, suolaa pitää välttää. Jos taas maito on vetistä, on juotava viiniä ja syötävä ravitsevampia ruokia. Maito saattaa pilaantua huonon ruoansulatuksen tai lihallisen sukupuoliyhteyden takia, tuolloin on siirryttävä noudattamaan terveellistä elämänjärjestystä. (CAEL. AUR. gyn. 137 - 140)

5.5. IMETYSAJOISTA JA -ASENNOSTA

Lasta ei saa imettää heti kylvyn jälkeen, vaan on annettava hänen toipua kylvystä. Samoin on imettäjän pitänyt levätä kylvyn jälkeen ravitakseen kunnolla lasta. Rintojenkin pitää antaa kuivua; tarkoittanee ihoa ja nännejä. (CAEL. AUR. gyn. 148)

Mies-auktorit neuvoivat naisia imettämään istuen (ks. kuvalehti H). Lapsen piti olla makuuasennossa hiukan kyljelleen käännettynä. Vuorotellen tarjotaan toista ja toista rintaa. Nänni viedään lapsen huulien väliin, ja ennen imemistä puristetaan esitipat, jotta imemenisen aloittaminen olisi helppoa. Hetkisen kuluttua syöttämisen jälkeen lapsi asetetaan vuoteeseensa. Hän ei saanut nukkua imettäjän kanssa samassa vuoteessa; vaarana oli se (ja olisi nykysinkin), että imettäjä kääntyy lapsen päälle. Jotta lapsi olisi kuitenkin lähellä, imettäjän

Suositeltu imetysasento

Äiti imettämässä

Nainen tunnistettavissa äidiksi
kampauksestaan ja stolansa hel-
masta (*instita*).
Yksityiskohta sarkofagista.
(A History of Privat Life, s. 8)

Detail from a sarcophagus, mid-2nd century. A woman seated in a high-backed armchair, a sign of privilege, nurses a baby. Holding a scroll, a mark of his class, the father leans nobly on a convenient pillar. (Paris, Louvre.)

vuode oli asetettava ihan lapsen kehdon viereen. (CAEL. AUR. gyn. 149)

Lasta ei saanut ruokkia liian usein eikä määrätyn ajoin, vaan silloin kun lapsi näytti tahtovan. Jos syötettiin liian usein, vaarana oli se, että entiset ruoat eivät olleet ehtineet sulaa. Jos taas liian harvoin, vaikkapa yhden kerran päivässä, lapsi ei saanut tarpeeksi. Itkun tyynnyttämiseksi ei aina saanut antaa rintaa. Oli käsitys, että itkeminen on hyväksikin: se vahvistaa hengitystä ja hengityselimiä ja laajentaa nielua, jolloin ravintoaineet kulkeutuvat helpommin ruoansulatukseen. (CAEL. AUR. gyn. 152)

5.6. VIEROITTAMISESTA

Neuvottiin ruokkimaan lasta pelkällä maidolla niin kauan kuin hän näyttää hyväkuntoiselta. Sitten kun hampaat alkoivat puhjeta eli kiinteän ravinnon pureskeleminen tuli mahdolliseksi, oli vähitellen ruvettava vieroittamaan lasta rinnasta ja totuttamaan tätä tavalliseen ruokaan. - Tämän piti todella tapahtua vähitellen; yleensäkin varsinkin Soranos pitää haitallisena äkillisiä muutoksia minkä tahansa ruumiintoiminnon tai ilmiön suhteen, kaikkeen piti totutella, tasapainoa ei saanut järkyttää. - Millään kitkerillä tai likaisilla tai epämiellyttävillä voiteilla ei saanut sivellä nisiä. Tiedettiin, että kun imemiskertoja harvennetaan, maidon erity-

vähitellen loppuu, koska imeminen ei enää kiihota sitä³³. Kevättä pidettiin otollisimpana aikana vieroittamiselle, koska ilmatkin ovat silloin terveelliset ja sairaudet vähäisiä. Syksy taas oli huonoa ja tautista aikaa. Jos lapsi sairastui maidosta vieroitettuna, oli yritettävä uudellen imettää; ihmismaidolla arveltiin olevan parantava vaikutus. (CAEL. AUR. gyn. 158)

5.7. IMETTÄMINEN JA PIKKULAPSEN SAIRAUDET

Ruokinnan oli sovittava sairauksiin. Esimerkiksi, jos lapsi oli ripulinen, imettäjän piti muuttaa ravitsemustaan ja elämänjärjestystään. Piti luopua kylpemisestä ja viininjuonnista ja syödä kiinteitä ruokia, kunnes lapsi parani. Jos taas lasta vaivasi ummetus, piti imettäjän syödä vahvoja ulostuttavia ruokia. Yleislinja oli, että oli etsittävä imettäjälle lapsen kärsimyksiin sopivat ravintoaineet, jotka maidon kautta paransivat. Sama koski imettäjän elämäntapoja. Lisäksi neuvottiin hoitamaan lasta erilaisilla hauteilla ja kääreillä, ja kiinteää ravintoa syöville lapsille etsimään sopivat ruoat. (CAEL. AUR. gyn. 170)

"Explicit liber primus" (CAEL. AUR. gyn.). Tähän päättyi

³³ "Lapsen imemisen aiheuttama tuntoärsytys aikaansaa oksitosiinin erittymisen hypotalamuksesta. Myoepiteliallisolut supistuvat tämän vaikutuksesta, jolloin tiehyet täyttyvät maidolla. Jos maitoa ei poisteta rauhasesta, erityis lakkaa viikon tai parin kuluttua synnytyksestä. Jos rauhasta jatkuvasti lypsetään, erityis sen sijaan voi jatkua jopa useita vuosia." (Nienstedt - Hänninen - Arstila. s. 260)
(Ks. kuvalehti G, kuva 257)

teoksen lapsen hoidon ja ruokinnan tarkastelu, samalla päättyi imettäjien opiksi ja ojennukseksi kirjoitettu osuus.

6. NUTRIX TAITEESSA JA KULTEISSA

6.1. IMETTÄJÄ KUVATAITEESSA

Tarkoitukseni on tässä kertoa, miten imettäjä on kuvattu maalauksissa, seinämaalauksissa, maljakkomaalauksissa, veistoksissa, reliefeissä jne. Mm. Herzog -Hauser sanoo, että on säilynyt sangen monia kuvataiteellisia esityksiä. Selasin yliopistoni kirjaston taidehistoriallisessa osastossa lukuisia teoksia etsiessäni näitä kuvia. En löytänyt juuri mitään. Nekin kuvat, joita löysin, toistuivat eri kirjoissa. Useimmin esitetty imettäjä on **Severina-nutrix** kuvattuna Kölnin läheltä löytyneessä hauta-alttarissaan (Reinisches Bildarchiv, Köln 120 382; ks. kuvalehti E). Olen sitä mieltä, että niin arkipäiväinen tapahtuma kuin imettäminen ei ole ollut kuvaamisen arvoinen asia. Esimerkiksi maljakkomaalauksissa ei juuri esiinny tätä. On säilynyt jokin kreikkalainen maljakko, jossa on kuvattu imettävä nainen, mutta tämä on hiuslaitteensa, nutturan, ja vaatetuksensa perusteella tulkittava äidiksi (Lissarrague, s. 182). (Ks. kuvalehti I) - Eihän lapsellakaan juuri ollut arvoa.

Toisaalta voi olla niinkin, että nykyajan taidehistoriallisten teosten laatijoita ei antiikin ajan ihmisten arkielämä ole kiinnostanut, ja tuo kuvien vähäisyys johduisikin siitä.

Tunnettua on se, että kristillisenä aikana, siis jo myö-

Kreikkalainen maljakkomaalaus alempana valokuvattuna ja ylempänä selventävänä piirroksena

27. Mother and child:
Alcmaeon and Eriphyle,
based on hydria, circa 440.
Berlin, Antikenmuseum.

(A History of Women, s. 182)

Plate 1.5 Greek red-figure vase, 440 BC, showing a woman suckling a child. Antikenmuseum, Staatliche Museen, Berlin

(Fildes: Wet Nursing, A History from Antiquity to the Present, s. 15)

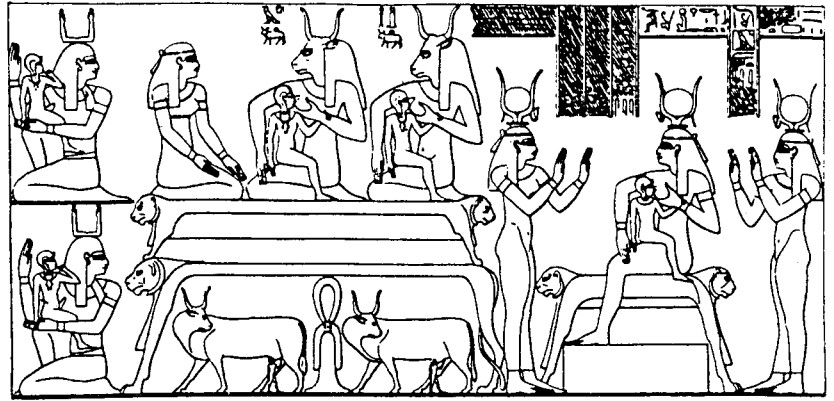

Plate 1.1 Wet nurses' room in the birth-house of Ancient Egyptian temple. Note that two wet nurses in the centre have the cow's head which represents the goddess Hathor.

Source: F. Weindler, *Geburts- und Wochenbettdarstellung auf Altägyptischen Tempelreliefs*, Munich, 1915

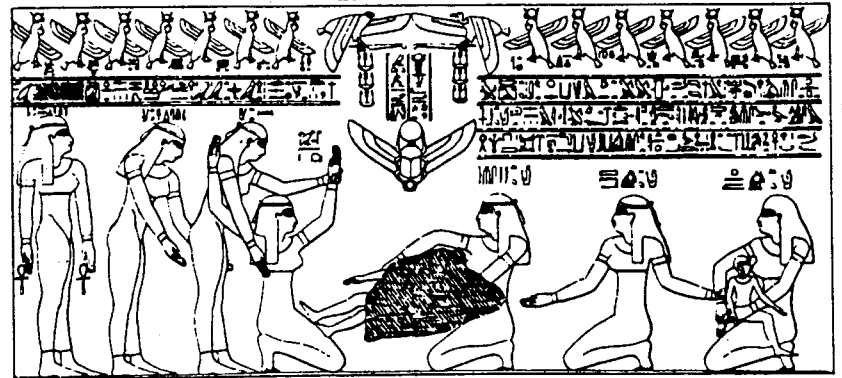

Plate 1.2 Birth scene from birth-house in Ancient Egyptian temple. Immediately after birth the child is put to the breast of a wet nurse.

Source: F. Weindler, *Geburts- und Wochenbettdarstellung auf Altägyptischen Tempelreliefs*, Munich, 1915

(Fildes, *Wet nursing, The History from Antiquity to the Present*, s. 2 ja 3)

Osiris ja Isis Horus-lapsi sylissään.
Steatiittiveistoksia.
600-luku eKr.

(Holthoer, *Muinaisen Egyptin kulttuuri*, s. 82)

"Eliesar, Rebekka ja imettäjä;
Iisakin ja Rebekan kohtaaminen.
Miniatyyri Ludvig Pyhän Psal-
tarista, ...noin 1253-1270"
(Taiteen pikkujättiläinen, 1.
värikuvaosa)
Imettäjällä simpukkakilpi rin-
nalla.

"Giotto, Maestà. Tempera puul-
le, ... noin 1310..."
(Taiteen Pikkujättiläinen, 2.
värikuvaosa)

Ambrogio Lorenzetti. Maria ja Jeesus-lapsi.
Altartaulu Lecceton luostarissa. 90 x 48
cm. noin 1324-1325. Palazzo Arcivescovile.
Siena.

(Taiteen Pikkujättiläinen,
s. v. Sienan tuomiokirkko)

häisantiikissa, on lukuisasti kuvattu Neitsyt Mariaa Jeesus-lapsi sylissä tai imettävänä äitinä. Mielenkiintoista olikin havaita, vaikkakin harvojen kuvausten perusteella, että asetelma Neitsyt Maria -esityksissä on samanlainen kuin antiikin pakanallisissa *nutrix*-kuvissa. Historiassa taaksepäin mennessä taas nähdään, että jo muinaisen Egyptin Isis-Horus -kuvaukset ovat samanlaisia. (Ks. kuvalehdet J ja K)

Imettäjä esitetään kuvataiteessa tyypillisellä tavalla: äidillisenä vanhahkona naisena, *solium'*issa (nojatuolin tapainen istuin) istuvana hahmona, lapsi sylissään rintaa tarjoten. Asuna on tunika, poimutettu leveällä vyöllä solmittu vaippa, pääliina, rinnalla on simpukkakilpi (esimerkiksi Rebekan imettäjällä, ks. kuvalehti K).

Usein imettäjiä kuvattiin myöhäisemmässä ominaisuudessaan kunnianarvoisten suojattiensa kanssa tai suojattien kuvauksissa oli heidän imettäjänsä mukana (esimerkiksi Eurykleia ja Phaedra, ks. kuvalehti D). On myös karrikoituja esityksiä: imettäjä on vanha, pieni, ruma akka. (Herzog-Hauser, p. 1499)

6.2. NUTRIX-KULTEISTA

Oli *nutrix* kuinka arkipäiväinen tai kunnoitettu hahmo tahansa, hän on kuitenkin antanut aiheen omalle kultille eli antiikin aikana on ollut nykyisin vähemmän tunnettuja imettäjäjumaluuksia ja imettäjiä suojelevia jumalattaria

sekä näiden palvontaa.

Rooman syntymyyttiin liittyy imetyksen ja lastenhoidon jumalatar *DEA RUMINA*. *Figus Rumina*³⁴ oli tarun mukaan se viikunapuu, jonka alla naarassusi imetti Romulusta ja Remusta. (DKP, s.v. Rumina) - Toinen Rooman alkuhistoriaan liittyvä jumaluus on *ACCA LARENTI(N)A*. Olihan Larenti(n)a myytin mukaan kaksospoikien myöhempi ruokkija (susiemon jälkeen) ja kasvattaja. Näin hän on yhdistettävissä imettäjiin. Acca oli alunperin äidin, *mater*, lempinimi. Larentina voi olla yhdistettävissä sanoihin *Lar*, pl. *Lares* tai *larva*, pl. *larvae*. Joka tapauksessa Larentinan mukaan on saanut nimen *Larentalia*-juhla, jota vietettiin joulukuun 23. päivänä vainajia muistellen. (DKP, s v. Acca Larentina)

Varsinkin roomalaisessa Afrikassa imettäjän palvonta oli laajalle levinnyttä ennenkaikkea syyrialais-puunilaisena ilmiönä. Siellä *Nutrix Dea* tai *Nutrix Augustae* kuului hedelmällisyysjumaluuksien uskontopiiriin ja rinnastettiin mm. Saturnukseen ja Tellukseen. *Nutrix Frugiferi* on ollut jonkin mysteerikultin yksi virka. (v. Petrovitz, p. 1500)

Herzog-Hauser'in mukaan roomalainen *Dea Nutrix*, joka oli aluperin afrikkalainen eli siis edellä kuvattu *nutrix*-jumaluus, on Saturnus Frugiferin naispuolinen vastine,

³⁴ ...in proxima alluvie ubi nunc ficus Ruminalis est ...
LIV. 1,4,4

jota palvottiin hedelmällisyyden jumalattarena. Myös varsinkin germaanisissa ja kelttiläisissä kulteissa oli jumaluuksiksi korotettuja imettäjiä palvontakohteina. (Herzog-Hauser, p. 1499) (Ks. kuvalehti L)

Pienelle alueelle rajoittuneesta imettäjänpalvonnasta on osoituksena nykyisestä Sloveniasta, antiikin Noricumista, löydetty arkeologinen dokumentti, pieni temppeli, jossa olivat ns. Poetivon imettäjät eli imettäjiille osoitetut omistuskirjoitukset. Selitys näille on se, että kirjoittajat ovat miehiä, jotka ovat kutsuneet vaimoilleen avuksi imettäjäjumaluuksia. Arvellaan, että alunperin viimemainitut olisivat olleetkin synnytyksen jumalattaria, joiden vaikutusvalta oli laajentunut ulospäin tuosta tehtävästä. (v. Petrikovitz)

Votiivipatsas
(Jackson: Doctors and Diseases
in the Roman Empire, s. 111)

26 A mother feeds her child. Pipeclay figurine
of a mother goddess suckling an infant.
Height 14.5 cm. From Welwyn, England,
2nd century AD.

Ex-voto to the nurturing god-
desses, 2nd or 3rd century.
Mother and child offer a tray
of fruit to the statue of the
seated goddess, who is suckling
an infant. The Nurses or
Mothers or Matrones were
protective deities of the Celts.
(Marburg Museum.)

Imettäjajumaluus
(The History of Privat Life,
s. 13)

7. **NUTRIX-SANASTA JA KIRJOITUSMUODOISTA**

Selitän lyhyesti työni otsikossa ja suomen- tai latinan-kielisenä kautta koko kirjoitelmassani esiintyvää ydinsanaa.

Latinankielinen sana *nutrix*, *-icis* f. merkitsee imettäjää, elättäjää, kasvattajaa. Eri yhteyksissä sanalle voidaan löytää useita metaforisia merkityksiä (ravitsija, ruokkija etc.). Sana on *nutrire*-verbin feminiinisukuinen verbaalisubstantiivi, ja se on korreloitavissa maskuliiniseen *nutritior*-substantiiviin.

Priscianuksen kieliopin mukaan sanan pitäisi olla *nutritrix* kuten *victor - victrix*, *senator - senatrix*, *cultor - cultrix*: *nutritior quoque nutritrix debuit facere, quod euphoniae causa sive alternitatis mediam syllabam concidit: nutrix enim dicimus.* (PRISC. gramm. VI 40) Siis keskimäinen tavu on pudonnut pois eli kyseessä on haplologia-tapaus.

Sana on alkuperältään samaa indoeurooppalaista kantaa kuin sanskritin verbi *snauti*, jonka merkitys on varsinkin äidinmaidon valuminen, vuotaminen. Kreikan imettäjää merkitsevä sana $\tau\iota\tau\theta\acute{\eta}$ tai $\tau\iota\tau\theta\acute{\eta}\nu\eta$ on taas rintaa merkitsevän sanan johdannainen. (Walde-Hofmann, s. v. *nutrix*)

Walde-Hofmannin sanakirjan mukaan verbin vanhempi kirjoitusmuoto on *-ou*: *noutrio*. *nutrix*-substantiivin yksi van-

hoista kirjoitustavoista on *notrix*: "*Quid O atque V permutare invicem, ut Hecoba et notrix, Culcides et Pulixena scriberentur, ac, ne in Graecis id tantum notetur, dederont ac probaveront?*" (QUINT. inst. 1.4.16) Inskriptiossa CIL VI 10554, jonka olen aiemmin esittänyt muussa yhteydessä (s. 40, alaviite 25), on kirjoitusmuoto *nutirices: DIS MANIBUS ACTENI FILIAE SOTERICHI VIXIT MENSIBUS VI DIEBUS X FECIT OLYMPUS ET RESTITUTA NUTIRICES EIU*S

nutrire-verbillä on luonnollisesti monia johdannaisia, niitä olen kerännyt liitteenä 3 olevaan sanaluetteluun.

Synonyymeinä on antiikin teksteissä käytetty mm. substantiiveja *altrix*, *-icis* f. (elättäjä, imettäjä) ja *mater*, *-tris* f. (äiti, emo emä). Löytyy myös myöhäisantiikin *baiula*, *-ae* -sanaa, jolle Peruginin Dizionario Italiano-Latino'ssa annetaan synonyymeiksi *nutricia*, *altrix*, *educatrix* (Perugini, s. v. *bàlia*).

Muuntuneessa merkityksessä sanaa käytetään esimerkiksi tarkoittamaan ravitsevaa maa-äitiä. Oksymoroniin *arida nutrix* on verrattavissa terminus technicus *assa nutrix*. Metonymisesti *nutrices* voi esiintyä *mammae*-merkityksessä. Monista metaforisista esimerkkinä olkoot yön epiteetti *curarum maxima nutrix* (OVID. met. 8,81) ja *Discordia*'a tarkoittamassa *nutrix belli* sekä Vestan neitsyitä kuvaava *nutrices et conservatrices*. (Herzog-Hauser, p. 1492)

Liitosassa on syntymän, imettämisen, lapsi-käsitteen etc. aihepiiriin kuuluvaa sanastoa luettelonomaisesti esitettyinä (liite 3).

8. NUTRIX-KÄYTÄNNÖN JÄLKIVAIKUTUS

Imettäjä-käytäntö on jatkunut antiikin ajoista jopa tälle vuosisadalle. Tässä en lähde pohtimaan sitä, miksi instituutiolla on pitkä jatkuvuus, enkä sitä miten säilyminen käytännössä oli mahdollista.

Keskiajalla ylempien luokkien syntyvyys nousi. Perheet olivat monilapsisia ja äidit melkein jatkuvasti raskaina. Tämä lisäsi imettäjien tarvetta, ja kehämäisenä seurauksena oli se, että imettäjien käyttö edisti syntyvyyttä eli mahdollisuutta uusiin raskauksiin. Tapa levisi siis varsinkin ylempien luokkien keskuudessa ainakin Länsi- ja Etelä-Euroopassa. Talonpoikaisnaiset ja varattomammat todennäköisesti imettivät itse lapsensa, mikäli pystyivät. (Fildes 1988, s. 32 - 37)

Fildes kertoo mm., että renessanssin aikana oli esimerkiksi Firenzessä varsinkin yläluokan ja kauppiaitten keskuudessa pitkä ja laajalle levinnyt perinne antaa lapsi imettäjälle, *balia*. Oli olemassa erityisiä välittäjiä, joiden kanssa tehtiin sopimukset. Laissa oli määritelty korkein palkkio, kaupungissa se oli suurempi kuin maalla. Ideaalinen imettäjä oli nainen, jonka oma lapsi oli äskettäin kuollut. Toisaalta saattoi tapahtua niin, että imettäjän oma lapsi annettiin edelleen jonnekin muualle ruokittavaksi jotakin varakasta ja merkittävää perillistä imetettäessä. (Fildes 1988, s. 49 -64)

Löytölasten sairaalat ovat olleet imettäjien työllistäjiä kautta historian. Tuntuu, että näiden lasten kasvattamisen ja hyvinvoinnista huolehtimisen motiivina on ollut toive terveistä työntekijöistä, eikä niinkään armeliaisuus. Näinhän oli useimmiten antiikinkin aikana löytölasten suhteen.

Samoin kuin menneinä aikoina, niin jo renessanssin aikana monet humanistit ja kirjailijat, mm. Erasmus Rotterdاملainen, paheksuivat imettäjä-tapaa ja suosittivat äitiä parhaana lapsensa ruokkijana. (Fildes 1988, s. 68)

1800-luvulle asti oli Euroopassa yleisenä tapana se, että varakkaat ottivat imettäjän kotiinsa. Suurin osa tavallisesta (kaupunki)väestöstä lähetti lapsensa maalle, ja nämä viettivät siellä kaksi kolme ensimmäistä elinvuottaan. Aina ei nähtävästi imettäjän tehtävä tullut hyvin hoidetuksi, koska lasten kuolleisuus oli edelleen hyvin suuri. (Utrio, s. 246)

Fildes sanoo 1700-luvun olevan merkittävin jakso imetyksen historiassa. Tuolloin tieteen ja lääketieteen kehitys sekä teollistumisen idut alkoivat muuttaa mielipiteitä ja yhteiskunnan rakenteita. Englannissa tämä oli havaittavissa siinäkin, että vastoin aikaisempaa käytäntöä lapsia ei enää lähetetty yleisesti maalle ruokittaviksi, vaan imettäminen tapahtui kotona. (Fildes 1988, s. 111 - 122)

Toisaalta imettäjä-käytännöstä ruvettiin vähitellen

luopumaan. Jo 1600-luvulla Englannissa puritanismin myötä alkoi äidin antama rintaruokinta tulla suosituksi (Fildes 1988, s. 68). Sitä pidettiin uudenaikaisuuden ja äidinvastustuksen vertauskuvana. - Muuallakin Euroopassa itse imettäjä-tavasta alettiin luopua lähinnä viime vuosisadalla. Mm. Saksassa annettiin lapselle maitoa (todennäköisesti ei äidin) pullosta tai sarvesta. Venäjällä saatettiin antaa lapselle imeskeltäväksi jauhopussi. (Utrio, s. 343 ja 345)

Rintaruokinnan kesto on vaihdellut vuosisatojen kuluessa. Keskiajalta on tietoja siitä, että tyttöjä oli imetetty vuosi ja poikia kaksi vuotta. 1600-luvun alussa vielä suositeltiin kahden vuoden aikaa, 1700-luvun lopulla suositus oli noin yhdeksän kuukautta. (Utrio, s. 212)

Nutrix-käytännön jatkumista vuosisatojen läpi todistaa sekin, että joidekin antiikin ajan lääketieteellisten auktoreiden teoksista imettäjäohjeita luettiin vielä 1600-luvulla (mm. Soranosta) ja myöhemminkin.

Useissa varsinkin viime vuosisataa kuvaavissa kaunokirjallisissa teoksissa kerrotaan imettäjistäkin tai mainitaan heitä³⁵. Tämän aineiston mukaan tapa olisi ollut 1800-luvulla ja vielä tämän vuosisadan alkupuolellakin yleinen ainakin Ranskassa ja Venäjällä sekä Pohjois-Amerikan etelävaltioissa, joissa orjalaitos kukoisti.

³⁵ Esimerkiksi Leo Tolstoin *Anna Kareninassa*, Emile Zolan *Nanassa* ja Alex Hayleyn *Juurissa*.

Italialainen ystävättäreni Anna Bertolissi kertoi, että Roomassa oli vielä 1950-luvulla imettäjäpalvelua. Imettäjillä oli ollut jo antiikin ajoilta periytyvä asu: pitkä puhdas valkoinen kaapu, huivi sidottuna samaan tapaan kuin sairaanhoitajien hilkka ennen, ja rinnalla simpukkakilpi ammatin merkinä. Leveän vyön sijasta oli muistaakseni pitkä esiliina. Käsittääkseni imettäjät olivat vuokrattavissa välitystoimistossa.

Sara Hännikäinen (miniäni, joka on työskennellyt useita vuosia Venäjällä suomenkielenopettajana sukulaiskansojemme keskuudessa ja palannut sieltä kesällä 1997) kertoi, että Venäjällä vielä tänä päivänäkin käytetään imettäjiä. Ilmiö on yleinen kylissä, joissa olosuhteet ovat vaatimattomat ja omavaraistalous vallitsee. Kaupungeissa se taas on harvinainen.

Suomessa äidit ovat rintaruokkineet yleensä itse. Toisinkin on voinut olla vielä kolme neljä vuosikymmentä sitten. Sattumalta löysin Armas Ruotsalaisen 1920-luvulla kirjoittaman ja 40-luvun lopulla jo 9. kerran uusiman Nuoren äidin kirjan. Siinä on muutaman sivun verran neuvoja ennen kaikkea varakkaille rouville imettäjän valitsemiseksi ja tämän olosuhteiden järjestämiseksi. Tekijä painottaa sitä, että imettäjän omasta lapsesta on pidettävä erittäin hyvää huolta, jottei tämä joutuisi kärsimään äidin imettämistehtävän takia ja varsinkin, jos hän on erotettuna äidistään. (Ruotsalainen, s. 176 - 181)

Kirjassa esitellään myös Helsingin Lastenlinnan imettäjätoimintaa.

Tämän hetken imettäjä-instituutiota vastaavana voisi pitää esimerkiksi sairaaloiden maitokeittiöitä (ks. kuvalehti O), joihin ostetaan äidinmaitoa, ja joista sitä edelleen annetaan niille heikkokuntoisille pikkulapsille, joiden oma äiti on jostakin syystä estynyt imettämään. Olenpa kuullut, että vaikka luovuttaja ei odottaisi maksua maidostaan, hänelle ison virkakoneiston rutiinien mukaan maksetaan litrahinta. - Joskus harvoin kuulee maitoa tulvivan naapurintädin imettävän jonkin toisen äidin lasta. - Näitä esimerkkejä ei kuitenkaan voi pitää ammattimaisena rintaruokintana.

Kuvalehdille M, N ja O olen kerännyt eri aikojen imettäjäkuvia. Niistä on havaittavissa esimerkiksi se, että huivi tai hilkka on säilynyt nykyaikaan asti tyypillisenä asuna.

IMETTÄJÄKUVIA ERI VUOSISA-
DOILTA

Asu on pysynyt samanta-
paisena kautta historian.

Plate 5.2 Wet nurse to the child of Gabrielle d'Estrées, mistress of
Henri IV, (1573-99). Mary Evans Picture Library

(Fildes: Wet Nursing, The History
from Antiquity to the Present,
s. 71)

Plate 6.1. *Nourisse de Monseig. le Duc de Bourgogne*, late
17th C. Presumably an ideal wet nurse since she was
employed by royalty. Note that she is dark, well-built,
and has a good breast of milk.

(Fildes: Breast, Bottles and
Babies, s. 170)

Plate 12.5 Venetian wet nurse c.1780–1815. Museum for the History of Medicine, T. G. H. Drake Collection, Academy of Medicine, Toronto

Plate 12.7 Abandonment and reception, Henri Pottin (1820–64). An infant is placed in the 'tour' and the sisters receive it into the *Hospice des Enfants Trouvés*, Paris. Mary Evans Picture Library

(Fildes: Wet Nursing, *The History from Antiquity to the Present*, s. 208, 221 ja-257)

Plate 13.3 Hospital nurse and wet nurse demonstrating the correct attire for a wet nurse, Chicago, c.1925. Smithsonian Institution, Washington

(Fildes: Wet Nursing, The History from Antiquity to the Present, s. 208, 221 ja 257)

Nykyajan "imettäjälaitos"

Äidinmaidon pastörointi alkamassa Keski-Suomen keskussairaalan maitokeittiössä.

Keinoruokinta voi
tapahtua näinkin

(Fildes: Breast, Bottles
and Babies, s. 261)

Tekijä imettämässä esikoistaan kauan sitten.
Keskoslasta ruokittiin Lastenlinikalla
myös toisten äitien maidolla (pullosta).

9. TAKAISIN ROOMALaiseen MAAILMAAN - *NUTRIX*-KÄYTÄNNÖN
MERKITYS

Mitä sitten *nutrix*, imettäjä henkilönä ja imettäminen käytäntönä merkitsi antiikin Roomassa ja sen valtapiirissä. Yhteenvedoksi olen kerännyt tähän niitä huomioita ja pohdintoja, jotka tärkeimpinä jäivät mieleeni tutkielmääni kirjoittaessani. Merkitystä tavalla on joka tapauksessa ollut sekä yksilö- että yhteiskuntatasolla.

Fyysinen merkitys oli mm. se, että imettäjän maito takasi vastasyntyneelle ja pikkulapselle alkeellisen ravintohygienian aikana sopivimman ruokinnan, jos äiti oli jostakin syystä kykenemätön imettämään tai ei halunnut tehdä sitä. Toisen etu saattoi olla toisen tappio: moni *nutrix*'in oma lapsi saattoi joutua hylätyksi tai ainakin jäädä toiselle sijalle, kun äiti toimi imettäjänä. Tapa merkitsi myös sitä, että usein lapsi oli fyysisesti erotettu vanhemmistaan.

Psyykkiseen puoleen kuuluu mm. se, että emotionaalisen siteen muodostuminen lapsen ja vanhempien välillä oli mahdoton tai häiriytyi, kun osapuolet eivät olleet fyysisesti läheisessä yhteydessä. Pikkulapsen arvostus oli vähäinen. Imettäjälle antaminen saattoi olla pettymyksiä kestävämmien vanhempien psyyken suojaamisen keino. Lapsi oli poissa silmistä, häneen ei voinut eikä tarvinnut kiintyä. Lapsi osoitti elinvoimansa vasta parin kolmen vuoden ikäisenä. Hänen kuolemansa ei satuttanut,

kun häntä ei tuntenutkaan. - Imettäjä oli lapselle usein ainoa pysyvä läheinen henkilö ja kiinnekohta yhteiskunnassa, jossa avioerot ja uusperheiden vaihtuvat kokoonpanot olivat yleisiä. Imettäjästä tuli usein hoidokkinsa paras tuki ja ystävä koko elinajaksi. Lasten ja vanhempien suhteet saattoivat jäädä muodollisiksi ja pintapuoliseksi myöhemminkin. - Yläluokan naisten ajatusmaailma tuntui olleen Rooman kukoistuksen aikana itsekäs ja pinnallinen, oma mukavuus asetettiin lapsen edelle. (Lapsia yläluokan naiset synnyttivät perheen laillisiksi perillisiksi.)

Nutrix'in kasvatusopillinen vastuu oli suuri ajatellen mm. sitä, mitä Tacitus kirjoitti. Lapset oppivat imettäjiltään ensimmäisen puhekielensä ja kuulivat tältä moraalisääntöjä sisältäviä satuja. Instituution välillinen seuraus oli Tacituksen mukaan tapojen höltyminen ja siitä seurannut yhteiskunnan yleinen rappio.

Sosiologisesti on huomattava, että imettäjä-instituution kautta yläluokan lapset kohtasivat tai joutuivat tekemisiin alemmista luokista peräisin olevien henkilöiden kanssa, ja alemmien luokkien lapset maitokumppaneina (*conlactanei*) vuorostaan kohtasivat yläluokkaisia. Lapset oppivat tuntemaan yhteiskunnan hierarkisen järjestyksen; tähän kuului mm. se havainto, että oli niitä jotka palvelevat ja niitä joita palvellaan. Myöhemmässä elämässä hoidokin ja imettäjän välillä saattoi olla patronus-klientti -suhde. - Kansojen kohtaamista ajatellen en ole

löytänyt esimerkkiä siitä, että Roomaan (Italiaan) olisi tullut joku vapaa vierasmaalainen nainen, vaikkapa kreikkalainen, imettäjäksi. Aina nämä ovat olleet orjia. - Kulutussosiologian piiriin kuuluu se, että imettäjä oli yksi varallisuuden osoitus. Toisaalta joku saattoi olla niin köyhä, ettei hänellä ollut varaa palkata edes imettäjä.

Välitöntä taloudellista merkitystä oli jo sillä, että hankkiutumalla imettäjiksi vähävaraiset vapaat naiset ansaitsivat tuloja perheensä elatukseen. Orjanomistajat lisäsivät omaisuuttaan kasvattamalla orjalapsia tai keräämällä löytölapsia ja antamalla nämä kaikki imettäji-en ruokittaviksi.

Kaiken kaikkiaan pidän *nutrix*-instituutiota kiinteästi Rooman ja sen vaikutuspiirin hierarkkiseen yhteiskuntaan liittyvänä ilmiönä, ja tuossa yhteiskunnassa etenkin yläluokkien elämäntapaan ja orjalaitokseen kuuluvana ominaisuutena. Ylhäältä se etuineen ja haittoineen vaikuttaa ja heijastuu alaspäin.

LÄHTEET

SOSIAALIHISTORIALLISET, HISTORIALLISET JA VASTAAVAT

- BRADLEY, Keith R. 1980. SEXUAL REGULATIONS IN WET-NURSING CONTRACTS FROM ROMAN EGYPT. KLIO. Beiträge zur Alten Geschichte. HEFT. 2. 1980. BAND 62. Akademie-Verlag. Berlin.
- " - 1986. WET-NURSING AT ROME; A Study in Social Relations. Teoksessa THE FAMILY IN ANCIENT ROME. New Perspectives. Ed. by Beryl Rawson. Croom Helm. London.
- " - 1991a. DISCOVERING THE ROMAN FAMILY. Studies in Roman Social History. Oxford University Press. New York.
- " - 1991b. REMARRIAGE AND THE STRUCTURE OF UPPER CLASS ROMAN FAMILY. Teoksessa MARRIAGE, DIVORCE, AND CHILDREN IN ANCIENT ROME. Ed. by Beryl Rawson. Humanities Research Centre. Canberra. Clarendon Press. Oxford.
- CROOK, J. A. 1991. LAW AND LIFE OF ROME 90 B.C. - A.D. 212. Aspects of Greek and Roman Life. Cornell University Press. Ithaca.
- DIXON, Suzanne. 1988. THE ROMAN MOTHER. Croom Helm. London.
- EVANS, John K. 1991. WAR, WOMEN AND CHILDREN IN ANCIENT ROME. Routledge. London.
- FILDES, Valerie A. 1986. BREAST, BOTTLES AND BABIES: a history of infantfeeding. Edinburgh University Press. Edinburgh.
- " - 1988. WET NURSING: A History from Antiquity to the Present. Basil Blackwell. Great Britain.
- GARDNER, Jane E. 1987. WOMEN IN ROMAN LAW & SOCIETY. Croom Helm. London.
- HERRMANN, Johannes. 1959. DIE AMMENVERTRÄGE IN DEN GRÄKO-ÄGYPTISCHEN PAPYRI. Zeitschrift für Rechtsgeschichte 76 Band, Romamatische Abteilung. Miscellen, 490 -499.
- JACKSON, Ralph. 1988. DOCTORS AND DISEASES IN THE ROMAN EMPIRE. British Museum Press. Avon.
- KASER, Max. 1968. ROOMALAINEN YKSITYISOIKEUS. WSOY. Porvoo

- KORPELA, Jukka. 1987. DAS MEDIZINALPERSONAL IM ANTIKEN ROM. Eine sozialgeschichtliche Untersuchung. Suomalainen Tiedeakatemia. Helsinki.
- LISSARRAGUE, Francois. 1992. FIGURES OF WOMEN. Teoksessa A HISTORY OF WOMEN IN THE WEST. 1. From Ancient Goddesses to Christian Saints. Ed. by Pauline Schmitt Pantel. The Belknap Press of Harvard University Press. Cambridge.
- POMEROY, Sarah B. 1976. GODDESSES, WHORES, WIVES, AND SLAVES. Women in classical Antiquity. Schocken Books. USA.
- RAWSON, Beryl. 1991. ADULT-CHILD RELATIONSHIPS IN ROMAN SOCIETY. Teoksessa MARRIAGE, DIVORCE AND CHILDREN IN ANCIENT ROME. Ed. by Beryl Rawson. Humanities Research Centre. Canberra. Clarendon Press. Oxford.
- REYNOLDS, L. D. - ROUSE, R. H. 1986. CAELIUS AURELIANUS. Teoksessa TEXTS AND TRANSMISSION. A Survey of the Latin Classics. Ed. by L. D. Reynolds. Clarendon Press. Oxford.
- RUOTSALAINEN, Armas. 1948. NUOREN ÄIDIN KIRJA. 9. uud. painos. WSOY. Porvoo.
- TREGGIARI, Susan. 1991. ROMAN MARRIAGE. Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian. Clarendon Press. Oxford.
- UTRIO, Kaari. 1985. EEVAN TYTTÄRET. Eurooppalaisen naisen, lapsen ja perheen historia. Tammi. Helsinki.
- WOOD, Clive and SUITERS, Beryl. 1970. THE FIGHT FOR ACCEPTANCE. A History of Contraception. MTP. Medical and Technical Publishing Co Ltd. Great Britain.

ENSYKLOPEDIAT, SANAKIRJAT, TAIDETOKSET JA VASTAAVAT

- ANTIIKIN AARTEITA Habsburgien keisarihovista. 1995. Näyttelyluettelo. Toim. Bernhard-Walcher et alii. Kunsthistorisches Museum Wien.
- CIL = CORPUS INSCRIPTIONUM LATINARUM. Hrsg. von der Preußischen Akademie der Wissenschaften. Berlin. 1862-
- DKP = DER KLEINE PAULY. 1979. Lexikon der Antike in fünf Bänden. Deutscher Taschenbuch Verlag. München.

- FUCHS, J. W. 1972. MMM Antiikin sanakirja. Otava. Helsinki.
- HAFNER, German. KUNST IM BILD. Kreta und Hellas. 1968. Athen und Rom. 1969. Holle Verlag. Baden-Baden.
- HERZOG-HAUSER, Gertrud. 1937. Artikkelit s. v. *nutrix* teoksessa RE. XVII2. Nereiden bis Olympia. Stuttgart. (RE ks. alla)
- A HISTORY OF PRIVATE LIFE. From Pagan Rome to Byzantium. 1992. Ed. Paul Veyne. The Belknap Press of Harvard University Press. Cambridge.
- A HISTORY OF WOMEN IN THE WEST. From Ancient Goddesses to Christian Saints. 1994. Ed. Pauline Schmitt Pantel. The Belknap Press of Harvard University Press. Cambridge.
- HOLTHOER, Rotislav. 1994. MUINAINEN EGYPTIN KULTTUURI. Otava. Keuruu.
- KIND. 1927. Artikkelit s. v. *Soranos* teoksessa RE. IIIA1. Silacesis bis Sparsus. Stuttgart. (RE ks. alla)
- A LATIN DICTIONARY. LEWIS AND SHORT. 1955. The Clarendon Press. Oxford.
- MUINAINEN EGYPTI - HETKI IKUISUUDESSA. 1993. Näyttelyluettelo. Tampereen taidemuseo. Tampere.
- NIENSTEDT, Walter - HÄNNINEN, Osmo - ARSTILA, Antti. 1972. IHMISEN ANATOMIA JA FYSIOLOGIA. WSOY. Porvoo.
- THE OXFORD CLASSICAL DICTIONARY. 1957. Ed. by M. Cary et alii. The Clarendon Press. Oxford.
- OXFORD LATIN DICTIONARY. 1994. Clarendon Press. Oxford.
- PALMÉN, Erkki. 1995. ADVERBIA PRONOMINALIA LOCALIA LATINA PRO CASIBUS PRONOMINUM AUT ELOCUTIONIBUS PRAEPOSITONALIBUS ADHIBITA. Lisenssiaattityö. Jyväskylän yliopisto, romaanisten ja klassisten kielten laitos.
- PERUGINI, Angelo. 1976. DIZIONARIO ITALIANO-LATINO. Libreria Editrice Vaticano. Vaticano.
- v. PETRIKOVIZT. 1937. Artikkelit s. v. *nutrix* teoksessa RE. Siebzehnten Band. Nereiden bis Olympia. (RE ks. alla)
- PESONEN, Niilo - PONTEVA, Eero. 1970. LÄÄKETIETEEN SANAKIRJA. WSOY. Porvoo.

- RE = PAULY-WISSOVA = PAULYS REALENCYCLOPÄDIE DER CLASSISSCHEN ALTERTUMSWISSENSCHAFT. 1893 - 1972. Neue Bearbeitung begonnen von Georg Wissowa. Alfred Druckenmüller Verlag in Stuttgart.
- TAITEEN PIKKUJÄTTILÄINEN. 1995. Toimituskunta R. Kallio et alii. WSOY. Porvoo.
- THESAURUS LINGVAE LATINAE. Index + Supplementum. MDCCCCIV. Index librorum scriptorum inscriptionum ex quibus exempla adferuntur. Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri. Zwickowae. 6/82.
- WALDE, A. und HOFFMAN, J. B. 1972. LATEINISCHES ETYMOLOGISCHES WÖRTERBUCH. Carl Winter. Univesitätsverlag. Heidelberg.
- WELLMAN, K. 1897. Artikkelit s. v. *Caelius* teoksessa RE. IIII. Barbarus bis Campanus. Stuttgart. (RE ks. yllä)

ANTIINKIN KIRJALLISUUS

- CAEL. AUR. gyn. = CAELIUS AURELIANUS. GYNAECIA. Fragments of a Latin version of Soranus' *Gynaecia* from a thirteenth century manuscript. 1951. Ed. by Miriam F. Drabkin and Israel E. Drabkin. Supplements to the Bulletin of the History of Medicine. The Johns Hopkins Press. Baltimore.
- CIC. Tusc. = M. TULLI CICERONIS. TUSCULANARUM DISPUTATIONUM = MARCO TULLIO CICERONE. LE TUSCULANE. 1962. A cura di Adolfo di Virginio. Arnold Mondatori Editore. Milano.
- GELL. = AULUS GELLIUS = A. GELLII NOCTES ATTICAE. 1968. Recognovit brevis adnotatione critica instruxit P.K. Marshall. Tomus II. Libri XI-XX. Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis. Oxford University Press. Great Britain.
- HOM. Od. = HOMEROS. ODYSSEIA. Suom. Otto Manninen. WSOY. Porvoo.
- HOR. carm. = HORATIUS. CARMINA = Q. HORATIUS FLACCUS. ODEN UND EPODEN I. 1917. Erklärt von Adolf Kiessling. Weidmannsche Buchhandlung. Berlin.
- KIRJEITÄ KEISARIAJAN ROOMASTA. Valikoima Plinius nuoremman kirjetuotannosta. 1974. Toim. Marja Itkonen-Kaila. Oy Gaudeamus Ab. Tapiola.

- LIV. = LIVIUS. AB URBE CONDITA. Livy I. 1961 With an English Translation by B. O. Foster. The Loeb Classical Library. Harvard University Press. Cambridge.
- LIV. ANDR. Trag. = LIVIUS ANDRONICUS. Luentosarja Rooman kirjallisuuden vanhimpia muistomerkkejä. Dos. Reijo Pitkäranta. Jyväskylän yliopisto, kl. 1990.
- OV. fast. = OVIDIUS. OVID'S FASTI. 1959. With an English Translation by Sir James George Fraser. The Loeb Classical Library. Harvard University Press. London.
- PLAUT. Men. = T. MACCIUS PLAUTUS. AULULARIA, MENAECHEMI, MOSTELLARIA. 1946. Ed. Maximilianus Niedermann. Editiones Helveticae. Series Latina 14. In aedibus Huber & Co. A.G. Switzerland.
- PLIN. ep. = PLINIUS CAECILIUS SECUNDUS. C. PLINI CAECILI SECUNDI. EPISTULARUM LIBRI DECEM. 1968. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit R. A. B. Mynors. Scriptorum Classicarum Bibliotheca Oxoniensis. Oxford.
- PRISC. gramm. = GRAMMATICI LATINI. 1981. Ex recensione Henrici Keilii. Vol. II. PRISCIANI. INSTITUTIONUM GRAMMATICARUM LIBRI I - XII. Ex recensione Martini Hertzii. Georg Olms Verlag. Hildesheim.
- QUINT. inst. = THE INSTITUTIO ORATORIA OF QUINTILIAN. 1958. Quintilian I. With an English Translation by H. E. Butler. The Loeb Classical Library. William Heinemann Ltd. London.
- SOR. gyn. = SORANOS D'ÉPHÈSE. MALADIES DES FEMMES. 1990. Tome II. Texte établi, traduit et commenté par Burguière, Gourevitch, Malinas. Collection des Universités France. Les Belles Lettres. Paris.
- TAC. dial. = TACITUS. DIALOGUS, AGRICOLA, GERMANIA. 1958. The Loeb Classical Library. Harvard University Press. Cambridge.
- TAC. Germ. = TACITUS. DIALOGUS, AGRICOLA, GERMANIA. 1958. The Loeb Classical Library. Harvard University Press. Cambridge.
- TEMKIN, Owsei. 1991. SORANUS' GYNECOLOGY. Translated with an introduction by Owsei Temkin. The Johns Hopkins University Press. Baltimore.

VERG. Aen. = VERGILIUS. AENEIS. = VERGIL. Aeneis. 1988.
In Zusammenarbeit mit Maria Götte
herausgegeben und übersetzt von Johannes
Götte. Sammlung Tusculum. Artemis Verlag.
München.

Table 2.1. Italian Nutrices

No.*	Nurse	Nursling	Location
1	Paperia		Nemi
2	Postumia Paulina	Cavarasia Faustina	Verona
3	Clodia Verna		Arusnates
4	Cassia Prisca	Cassius Karicus	Segusio
5	Aste	Silvanus	Uria
6	Clodia Jucunda	Mucia Maxima	Canusium
7	Cantria Paulla	Cn. Ennius Dexter	Aeclanum
8	Adv[e]nta	Luceius	Aeclanum
9	ignota	ignotus	Anxanum
10	Lucceia Donata	Hyalissus, Vic[. . .], Hyacint(h)us?	Teate Marrucinorum
11	Vibpsania Capriola	Vibpsania Severa	Teate Marrucinorum
12	Pompullia Nemaesis	L. Laberius Lupus	Marsi Marruvium
13	Halicia Severa		Trebuta Mutuesca
14	Multasia Felicitas		Salvia
15	Ediste	domini sui	Locri
16	Caecilia Eupraesia	Sabina	Puteoli
17	Lucceia Herophil		Puteoli
18	Servea Marcellina	Victoria	Puteoli
19	Rasinia Pietas	filiae L. Burbulei Optati Ligariani	Minturnae
20	Musa	Praesens	Ostia
21	Egr[ilia]		Ostia
22	ignota		Ostia
23	Ragonia Eutychia	. . . Jus Firmus	Ostia
24	Calpurnia Lupula	Val. Vic(t)orinu(s)	Arcia
25	Casp(eria) Zotice	L. Casperius Latinus	Ager Albanus
26	Ammia		Tusculum
27	Tyche		Tusculum
28	Sperata	L. Sentius Pietas	Cesi
29	Livia Benigna		Parma
30	Cominia Secunda	L. Nutrius Gallus	Brixia
31	Birria Cognit[a]	P. Birrius Gallus	Brindisium

*For various details of information pertinent to the case histories and the inscriptions providing them, consult the appropriately numbered Table Notes at the end of this chapter.

Table 2.2. Provincial Nutrices

No.*	Nurse	Nursling	Location
32	Clovatia Irene		Emerita
33	Pont]iena [N]ovel[ia]	Domitius	Valeria
34	Valeria et Amabilis	filii Proculini	Guarda
35	Fabia Tertulla		Barcino
36	ignota		Corduba
37	Justina Virginia	Julius Vaentinus	Salonae
38	C. Epic(h)aris	filius Romullae	Salonae
39	Desidiena Primitiva	C. Desidienus Proculus	Salonae
40	Iri[. . .]		Salonae
41	Fl(avia) Tatta	Fl(avia) Prisca	Pozega
42	Dianadre	Caius Julius Certus	Raetinium
43	Par]thenope	T. Dindius [. . .]	Scupi
44	Jul(ia) Donata	Ti. Jul(ius) Princeps	Scarbantia
45	Aurelia Sura	M. Aur(elius) Maximianus	Gorsium
46	Julia Pistrix	Julius Bassus	Lambaesis
47	Julia Almyrde	C. Julius Quintinus	Lambaesis
48	Ateria Januaria	Cerdon[iu]s	Theveste
49	. . . jillia En[. . .]		Carthago
50	. . .]dore	. . .] Amabilis	Catina
51	ignota		Forum Julii
52	Rubria Acte	Aquilina	Arelate
53	Titia Epictesis	L. Sennius Hermogenes	Nemausus
54	Fabia Rustica	M. Fab[ius] Stabilio	Narbo
55	Leda	ignotus	Mediomatrici
56	Marciana	Cl(audius) Rufinus	Lugdunum
57	Flavia Cal]lityche	Flavia Parthenope	Scupi
58	Julia Musa	Classicus et Lucius	

*For various details of information pertinent to the case histories and the inscriptions providing them, consult the appropriately numbered Table Notes at the end of this chapter.

Inscription References

1. <i>CIL</i> 1.45	21. <i>CIL</i> 14.952a
2. <i>CIL</i> 5.3710	22. <i>CIL</i> 14.1510
3. <i>CIL</i> 5.3950	23. <i>CIL</i> 14.1539
4. <i>CIL</i> 5.7277	24. <i>CIL</i> 14.2183
5. <i>CIL</i> 9.226	25. <i>CIL</i> 14.2336
6. <i>CIL</i> 9.347	26. <i>CIL</i> 14.2716
7. <i>CIL</i> 9.1154	27. <i>CIL</i> 14.2752
8. <i>CIL</i> 9.1278	28. <i>AE</i> 1914.276
9. <i>CIL</i> 9.3009	29. <i>AE</i> 1960.249
10. <i>CIL</i> 9.3033	30. <i>AE</i> 1972.203
11. <i>CIL</i> 9.3040	31. <i>AE</i> 1980.326
12. <i>CIL</i> 9.3730	32. <i>CIL</i> 2.545
13. <i>CIL</i> 9.4864	33. <i>CIL</i> 2.3190
14. <i>CIL</i> 9.5552	34. <i>AE</i> 1966.197
15. <i>CIL</i> 10.30	35. <i>AE</i> 1960.190
16. <i>CIL</i> 10.2185	36. <i>AE</i> 1972.277
17. <i>CIL</i> 10.2669	37. <i>CIL</i> 3.2377
18. <i>CIL</i> 10.3112	38. <i>CIL</i> 3.2507
19. <i>CIL</i> 10.6006	39. <i>CIL</i> 3.12916
20. <i>CIL</i> 14.486	40. <i>CIL</i> 3.12997

41. <i>CIL</i> 3.8350	50. <i>CIL</i> 10.7038
42. <i>CIL</i> 3.10038	51. <i>CIL</i> 12.312
43. <i>CIL</i> 3.8196	52. <i>CIL</i> 12.757
44. <i>CIL</i> 3.10948	53. <i>CIL</i> 12.3899
45. <i>AE</i> 1972.434	54. <i>CIL</i> 12.4797
46. <i>CIL</i> 8.2889	55. <i>CIL</i> 13.2104
47. <i>CIL</i> 8.2917	56. <i>CIL</i> 13.11397
48. <i>CIL</i> 8.27988	57. <i>AE</i> 1969-70.584
49. <i>CIL</i> 8.13191	58. <i>AE</i> 1960.193

(Bradley 1991a *Discovering the Roman Family*)

 The Social Role of the Nurse in the Roman World

Table 8.1: Status of Nurses and Nurslings

Note	Name of Nurse	Status of Nurse			Name of Nursling	Status of Nursling			Reference
		slave	freed	freed/freeborn		slave	freed	freed/freeborn	
1	Asinia Victoria		x		Asinia Crispina			x*	1354
2	Aur. Publina Elpidia			x	L. Septimia Pataviniana ...			x*	1516
3	ignota				ignotus				3413
4	Prima		x		Iulia Germanici filia			x*	4352
5	Valeria Zos[i]ma		x		ignotus			x*?	4457
6	Rubria Eutychia			x	Helvia			x ?	5063
7	Iulia Iucunda		x		Drusus, Drusilla			x*	5201
8	Arruntia Cleopatra		x		ignotus			x*?	5939
9	[C]or[n]elia Quinta		x		[L]entulus Cethegus			x*	6072
10	Echonis	x			Statiliae minoris filius			x*	6323
11	Stacte	x			Sisennae f(i)lius)			x*	6324
12	Cacia Restituta			x	Ti. Claudius Neothyrus		x		6686
13	Spurinnia Nice		x		Ti. Iulius Antigonus		x		7290
14	Volusia Philete		x		Volusia Ru —		x		7355
15	Volusia Stratonice		x		L. Volusi ... filius			x*	7393
16	Apollonia	x			L. Silanus			x*	7618
17	Botrys	x			[P]ompeia Thallia		x		7741
18	— Alce		x		Faustina ...			x*	8941
19	Tatia Baucyl[is]			x	see Table-note			x*	8942
20	Valeria Hilaria		x		Octavia Caesaris Augusti			x*	8943
21	Rubria Ichmas		x		Quinta Barbari filia			x*	9245
22	Asinia Ho —		x		Agrippina			x*	9901b
23	Restituta	x			Acte filia Soterichis (?)	x?			10554
24	[Ae]lia Germana		x		divus [Had]rianus			x*	10909
25	Agrilia Comice		x		Agrilia Asprenilla			x	11265
26	ignota			x	L. Apisius ...			x	12133
27	Naevia Cleopatra			x	Argaeus	x			12299
28	Filete (?)	x			Cn. Arrius Agapetus			x	12366
29	Hilara	x			Athenais	x			12600
30	Cacilia Marcia			x	ignotus				13683
31	ignota				Claudia Celerana			x	15377
32	Claudia Vitalis		x		Ti. Claudius Sabinianus			x	15655
33	Pedania Alce			x	M. Coelius Ampliatius			x	15952
34	Cornelia Prima		x		Scipio			x*	16128
35	Furia Silvina			x	Ummidianus			x	16329
36	Cornelia Quetula		x		Ti. Cl. Saet(h)ida Cet(h)egus			x*	16440
37	Ser. Cornelia Sabina		x		Ser. Cornelius Dolabella ...			x*	16450
38	Cornelia Urbana		x		Faust(a)			x*	16470
39	Flavia Helena			x	A. Crispinus Caepionianus			x*	16587
[40]	Crispina	x			senatores duo			x*	16592
41	Valeria Hygia			x	Emin(e)ns	x			17157
42	ignota				Fabianus	x			17490
43	Zosime	x			Fab. Silvanus			x	17564
44	Flavia Euphrosyne		x		P. Flavius Crescens			x	18032
45	Flavia Nais		x		Flavius Gamus			x	18073
46	Hateria Hellas			x	ignotus				19155
47	Tryphaena	x			C. Iulius Helenus		x		20042
48	Iunia Glaphyra		x		Iunius Iulianus			x*	20883
49	Erasena Libas			x	Iuvenalis	x			20938
50	ignota				Lasciva	x			21151
[51]	[L]icinnia [P]rocesa		x		Cre[sc]ens	x			21347
52	Lucretia Lais		x		ignotus			x*?	21661
53	Lusia Ampelis			x	ignotus				21710
54	Manlia Iucunda		x		Manlia Severa			x	21988
55	Numisia Fort[u]nata			x	Fl. Daphnes filius			x	23128
56	Fabia Eutychis		x		Paullina			x*	23458
57	Oscia Sabina			x	Threptus	x			23589
58	Philaenis	x			L. Livius			x*	24073
59	Parthenope	x			C.O. Hermias			x	25301
60	Sabina	x			Martina	x			25728
61	Sextia Thais		x		T. Sextius Magius ...			x*	26539
62	Terentia Thisbe		x		Terentia Selicia			x	27262
63	Mellitissima	x			L. Valerius Stachyus			x	28120
64	Vatronia Arbuscula		x		Cercenia			x*?	28381
65	Volussia Felicia		x		Torquata			x*	29550
[66]	Novellia Atticilla			x	Q. Novellius Callinicus			x	34143b
67	Memmia Ephesia			x	Ammonius	x			34383
68	Pumidia Attica		x		A. Cornelius Pumidius Magnus			x	35037
69	Trophime	x			Domitia Felicitas			x	35123

Note: *Nursling of upper-class status. See end of chapter for numbered notes.

Π 19 8. Περὶ ἐκλογῆς τίτθης

Ἐκλεκτέον δὲ τὴν τίτθην οὔτε νεωτέραν ἐτῶν εἴκοσιν οὔτε πρεσβυτέραν ἐτῶν τεσσαράκοντα, προκεκυηκυῖαν δὲ ἢ τρίς, ἄνοσον, εὐεκτοῦσαν, εὐμεγέθη τῷ σώματι καὶ εὐχρυστέραν, μαστοὺς ἔχουσαν συμμέτρους, χαύνους, μαλακοὺς, ἄρρυσώτους, καὶ θηλάς μῆτε μεγάλας μῆτε μικροτέρας καὶ μῆτε πυκνοτέρας μῆτε ἄγαν σπραγγώδεις καὶ ἀθροῦν ἀφείσας τὸ γάλα, σῶφρονα, συμπαθῆ καὶ ἀόργιστον, Ἑλληνίδα, καθάριον· τούτων δὲ ἕκαστον παρακειμένους ἔχει τοὺς ἐπιλογισμούς.

Ἄκμάζουσιν μὲν γάρ, ὅτι αἱ νεώτεραι ἄπειροι παιδοτροφίας ὑπάρχουσιν καὶ ἀμελεστέραν ἔτι καὶ παιδικὴν ἔχουσι τὴν γνώμην, πρεσβύτεραι δὲ διὰ τὴν ἀτονίαν τοῦ σώματος ὑδαρές τι γεννῶσι [τὸ] γάλα, ταῖς δὲ ἀκμάζούσαις συνευτονεῖ πᾶν φυσικὸν ἔργον· προκεκυηκυῖαν δὲ δὲς ἢ τρίς, ὅτι αἱ πρωτοτόκοι μὲν ἀκμὴν παιδοτροφίας ἀγύμναστοι καὶ παιδικὸν ἔτι καὶ ἀμέγεθες καὶ πυκνότερον τὸ σύγκριμα τῶν μαστῶν ἔχουσιν, αἱ δὲ

104 τὴν del. Erm. || 105 ἀναφύσεως Di.: -φύσεως P || 107 δὴ Ki.: δὲ P || 110 ἐμποδίζεται Di.: -δίεται P.

8 8 ἀφείσας Di.: ἀφίσας P || 9 ἀόργιστον Erm.: ἀνόργ- P || 13 πρεσβύτεραι Ib.: -τέραν P || 14 τι ego: τε P || τὸ deleui || 15 συνευτονεῖ Erm.: -νεῖν P || 16 πρωτοτόκοι Di.: -τόκοι P || 17 ἀγύμναστοι Di.: -νασται P || 18 ἔχουσιν Di.: ἔχουσαι P.

SIGLA

P Parisinus gr. 2153

ABRÉVIATIONS UTILISÉES
DANS L'APPARAT CRITIQUE

Éditions:

AET. = Aëtius XVI, ed. S. Zervos
MUST. = Mustio uel Moschio, ed. Rose
ORIB. = Oribasius *Coll. Med.* XXIV ed. Bussemaker-Daremborg

LIITE 3

NUTRIX - IMETTÄJÄ -AIHEESEEN LIITTYVÄÄ SANASTOA

Tähän olen koonnut latinankielisessä lähdeaineistossani esiintyviä aiheeseeni liittyviä sanoja. Suomennokset ovat pääosin Strengin Latinalais-suomalaisesta sanakirjasta. Jos siitä ei ole löytynyt a.o. sanaa, olen käyttänyt Pesonen - Pontevan Lääketieteen sanakirjaa; luettelossa merkintä (P-P).

alimentum, -i n. = tav. pl. ravintoaineet, ravinto, elatus

alo, *alere* III = elättää, kasvattaa, ruokkia, ravita etc.
altor, -oris m. = elättäjä, voimassapitäjä, kasvattaja
altrix, *icis* f. = elättäjä, imettäjä

alumnus, -i m. ja *alumna*, -ae f. = kasvatti

assa nutrix f. = 'kuiva imettäjä', tarkoitti pikkulapsen hoitajaa, tämä ei imettänyt

caverna, -ae f. = ontelo; *caverna lac sudans* = maitoa erittävä onkalo

concrassatum lac = juustoutunut maito (tekijän suom.)

concupitus, -us m. (tai *concupitus venerius*) = sukupuoliyhteys

congestio, -onis f. = verentungos, verekkyyks (P-P)

corrumpo, *corrumpere* III = turmella, tuhota, hävittää; turmeltua etc.; pilata, tehdä kelvottomaksi; etc.

cunae, -arum f. = kätkyt, kehto

cunaria, -ae f. = kehtohoitaja (tekijän suom.), tarkoitti pikkulapsen hoitajaa kuten *assa nutrix*

deduco, *deducere lac* III = kuljettaa, johtaa maitoa

(*emulgo*, *emulgere* >) *emulsio*, *onis* = maidos, öljypisaraoseos, emulsio (P-P)

enixa <- *enixus*, -a, -um = ponnisteleva, uttera

enitor, *enismus* l. *enixus/a sum*, *eniti* III = ponnistella etc; synnyttää, poikia

enutrio, *enutrire* IV = elättää, kasvattaa

exstinguo, *exstingere/extingere* III = sammuttaa, sammua; kuivattaa (esim. maito; tekijän lisäys)

fecundus, -a, -um = hedelmällinen (esim. *fecunda fui* = olen lapseni synnyttänyt); hedelmöittävä

fel(l)o, fel(l)are I = imeä

> *fellatorismus = suuhaureus (P-P)*

femina, -ae = alkuaan imettävä; nainen, vaimo; naaras, lehmä (run.); vrt. felo = imeä

feta, -ae = emäeläin; fetus 3 = raskas, tiine; täytetty, täysi; poikinut, kantanut

fetus, -us m. = synnytys, poikiminen; lapsi, poikanen, sikiö; vesa, taimi; hedelmä, sato

filificio, -onis = lapsenteko (tekijän suom.)

filiolus, -i m. = poikanen, pikku poika

filiola, -ae f. = pikku tytär

fletus, -us m. = itku, valitus

geno (vanha preesensmuoto), genui, genere III = siittää, synnyttää; synnyttää, pass. kasvaa; aiheuttaa, pass. syntyä, johtua = gigno, genui, gignere III

glomeriosus, -a, -um = keräämistä runsas (tekijän suom.; esim. maito)

infans, -ntis m. = mm. aivan nuori, pieni; (pikku)lapsi

labor, -oris m. = mm. työ, ponnistus, vaiva; käytetään myös synnytystä tarkoittamaan (tekijän huomautus)

laboro, laborare I = mm. vaivaantua, rasittua; käytetään myös synnyttää-verbinä (tekijän huomautus)

lac, lactis n. = maito, (maito)neste

lac transagere = kuljettaa maitoa (tekijän tulkinta)

lactans, -ntis = maitoa antava; imevä

lacteo, lactere ainoastaan p.pr. lactens = imeväinen; nesteinen, mehukas

lactesco, lactescere = muuttua maidoksi

lacto, lactare I = muodostaa maitoa; imeä maitoa

lacteus 3 = maitoinen

lagoena, -ae f. ja lagona, -ae f. = savi- tai lasiastia, pullo, ruukku

mamilla, -ae f. = nänni

mamma, -ae f. = rinta, utare, nisä; maitorauhanen (P-P)

mater, matris f. = äiti, emo, emä etc.

maternus, -a, um = äidillinen, äidin-

meatus, -us m. = kulku, liike, tie, rata; tiehyt; käytävä, aukko (P-P)

nascor, natus sum, nasci III = syntyä etc.

natus, -a, -um = syntynyt; mox natus, novus natus = vastasyntynyt

nata, -ae = tytär; natus, -i = poika; nati = lapset

nixus, -us/ nixus, -us m. = ponnistus, astunta; synnytys
vaivat, vaivalloinen synnytys

nutribilis, -e = ravitseva (tekijän suom.)

nutricius, -ii m. = kasvattaja, kotiopettaja

nutricor, nutritus, nutricari I = ravita, elättää, kas-
vattaa

nutricula, -ae = imettäjä; vaaliija, kasvattaja

nutrimen, -inis ja nutrimentum, -i n. = ravintoaine,
ravinto, virike

nutrio, nutrire IV = kasvattaa; imettää, ravita, elättää;
hoitaa, vaalia; edistää, kehittää, ylläpitää

nutritor, -oris m. = ruokkija, ravitsija etc.

nutrix, -icis f. = imettäjä, elättäjä, kasvattaja

papilla, -ae f. = nänni; nisä, rinta

pallium, -i n. = viitta, vaippa

pario, peperio, parere III = synnyttää; luoda, tuottaa
etc.

partus, -us m. = synnytys; synnytyisaika; sikiö

pectus, -oris n. = rinta; sydän, mieli; sielu, mieli,

puerpera, -ae = lapsivaimo, synnyttäjä; äskensynnyttänyt,
lapsivuoteinen (P-P)

puerperium, -ii n. = lapsivuode, synnytys; lapsivuoteus
(P-P)

puerperus 3 = synnytyksestä edistävä; *p. verba* = lapsenpääs-
tösanat

proles, -is f. = vesa, sikiö, lapsi, jälkeläinen; jälki-
polvi, sukukunta, jälkeläiset; nuorisio

purgatio, -onis f. = puhdistus; ulostaminen (P-P);

purgatio solita f. = kuukautisvuoto (tekijän suom.)

sudo, sudare I = hikoilla; tihkua, valua

sugo, sugere III = imeä

uber, -eris n. = utare, nisä, rinta

uterus, -i m. = vatsanpohja, (mahan)alus, kohtu, vatsa,
maha; (maha)ontelo, kupu; *laborantes utero* = synny-
tystuskissa olevat

vagitus, -us m. = vikinä, ruikutus, vaikerrus

vasculum, -i n. = pikkusuoni (P-P)

editiosta **CAELIUS AURELIANUS: GYNAECIA**. Fragments of a Latin version of Soranus' *Gynaecia* from a thirteenth century manuscript. 1951. Ed. by Miriam F. Drabkin and Israel E. Drabkin. The Johns Hopkins Press. Baltimore.

(Numerot viittaavat edition lukuihin.)

121. Milloin ja millaista ruokaa lapselle on annettava? Sen jälkeen kun vastasyntynyt on kääritty kokokapaloon, levätköön hän ilman minkäänlaista ruokintaa kahdeksasta kymmeneen tuntiin, jotta hänen äidiltä saaduilla runsailla nesteillä ravitut ruumiinosansa ensiksi tehtäisiin pidättäytymällä yllämainitun ajan otolliseksi sulattamaan ruokaa. Sitten syököön lapsi ensimmäiseksi ruoaksi sellaista, joka puhdistaa sekä ruokatorven että vatsan ja samalla ravitsee, kuten hetkisen keitettyä hunajaa. Sillä raaka hunaja aiheuttaa kirpeydellään ilmavaivoja; liikaa keitetty vetäytyy kokoon, eikä puhdistaa vatsaa ja ruokatorvea. Lapsen suuta sekä imettäjän nisää pitää siivellä hunajalla, tai tiputtaa lämmintä hunajaviiniä, ja näin pitää myöhemmin myös ennalta katsotun tai valitun imettäjän tarjota maitoa.

122. Kenen maitoa on annettava vastasyntyneelle? Tosiaankin äidin maidosta vastasyntynyt on pidettävä erillään aina kahdenteenkymmenenteen päivään saakka, koska äidinmaito on synnytyksen aiheuttaman rasituksen ja häiriön ja ruumiin puhdistautumisen takia huonoa ja rasvaista ja vaikeasti sulavaa synnytyksen jälkeen.

123. Jos sattumalta ei ole toista naista, joka antaisi maitoa, on kolmena ensimmäisenä päivänä käytettävä pelkkää hunajaa tai vuohenmaitoon sekoitettua hunajaa. Sitten on äidillisesti totuteltava lapsi imemään sivelemällä suuta tihkuvilla nisillä tai käsin hellästi painelemalla. Imeväisille on nimittäin hyvin vaikeaa syödä paksuuden takia hitaasti valuvaa nestettä. Lisäksi katsotaan vastasyntyneiden lasten vielä ikenien pehmeiden haitatessa voivan imeä mahdollisimman vähän.

124. Mutta jos olosuhteet sallivat valita imettäjän, on valittava kyvykkäin, ei kuten aiemmin on sanottu, samaisen lapsen äitiä, vaikka tähän sopisivat muissa imettäjissä hyviksi kiitetyt tunnusmerkit. On kyllä parempi ruokkia lasta oman äidin kuin muiden naisten maidolla, koskapa äidillä on suurempi mieltymys vastasyntyneeseen, ja tämä tulisi ruokituksi samalla luonnon ravinnolla, jota jo kohdussa sai, samalla maitonesteellä. Mutta on todistettu naisen lastaan ravitessa täydellisesti uupuvan ja liian nopeasti kiiruhtavan vanhuuden myötä veltostuvan. Vaivalloisen raskauden aikana hän on jakanut yhdestä suusta samaa ravintoa kahdelle elolliselle. Näistä syistä

katsotaan äidin omasta ruumiistaan kadottaneen verevyyden. Äidin on oman kuntoutumisensa takia parempi luopua vastasyntyneestään, eikä luonnollisen siteen irrottua kantaa huolta imettämistä, ja näin hän on samalla valmistautunut toiseen tai kolmanteen lapsentekoon. Mistäpä lapsi tulee voimakkaammaksi ja kelvollisemmaksi kuin siitä, että toisen synnyttämänä on oleva toisen ruokkima. Mutta jos sattumalta imettäjä tulee estyneeksi tehtävänsä uuden raskauden tai sairauden takia, on lapselle annettava kiinteää ruokaa.

125. Imettäjä valitsemisesta

On valittava imettäjä, joka ei ole kahtakymmentä vuotta nuorempi eikä neljäkymmentä vuotta vanhempi, koska nuoremmat naiset eivät ole pikkulapsen ruokkimiseen perehtyneitä, ja lisäksi he ovat välinpitämättömiä. Vanhemmilla taas ruumiin heikkouden takia maito on vetistä. Sen sijaan iältään keskivaiheilla olevilla kaikki luonnolliset ruumiintoiminnot kukoistavat. Imettäjien pitää olla kaksi tai kolme kertaa synnyttäneitä, koskapa kerran synnyttäneet ovat vastasyntyneen imettämiseen kokemattomia, eivätkä paneudu nuoruusiässä tuohon tehtävään kyllin hyvin, eivätkä ole ruumiinmuodoiltaan täyteläisiä eivätkä rintojensa tiiviydeltä moitteettomia. Sitä vastoin useammin kuin kolme kertaa synnyttäneillä ja imettämällä rasitetuilla on todistettu maidon olevan ohuempaa ja vähemmän ravitsevaa. Älköön imettäjä olko minkään taudin saastuttama, koska katsotaan terveiden ruumiiden tuottavan terveellistä ja ravitsevaa, tautisten ruumiiden sairauksia aiheuttavaa maitoa. Pitää olla keholtaan kelvollinen, se tarkoittaa runsasnesteistä ja vahvaa, kehon ensimmäinen velvollisuushan on tarjota hyvää ravintoa. Silloin ei myöskään yöllisessä ruokinta-tehtävässä helposti väsy. Ruumiiltaan hyväkokoisia on pidettävä arvossa, koskapa heidän katsotaan olevan muita kykenevämpiä imettämään. Olkoon imettäjä rinta leveä; niissä nimittäin on suuremmat pikkusuonet, jotka vuodattavat nesteen nisiin ja tuottavat runsaan maitovaraston.

126. Millainen rinta on kelvollinen?

Suosittelomme keskikokoisia rintoja, koska pienten katsotaan olevan vähämaitoisia. Sen sijaan liian turpeat ovat tulvillaan, siinä määrin että täytettyään lapsen runsaalla ravinnolla sitä, mitä suoniin jää, ei voi pitää miellyttävänä tai puhtaana tai tuoreena, vaan jollakin lailla pilaantuneena tai vanhentuneena, ellei sitten kaiken kaikkiaan toiset lapset tai jotkut eläimet lypsä imemällä rintoja tyhjiksi, mikä myös imettäjä helpottaa. Lisäksi suuremmat rinnat painavat ruokittavaa putoamalla tämän päälle. Moni sanoo niiden tuottavan vähän maitoa, koska rintoihin tuleva ravintoaine käytetään hyväksi samaisten rintojen lihasmassan kasvattamiseen, eikä se palvele runsaamman nestemäärän lisäämistä. Suositellaan myös pehmeitä rintoja, koska tiiviit ja kovat tuottavat vähän maitoa, kurtuiset tai myhkyräiset tekevät vetistä maitoa. Samoin kun rintoihin on kerääntynyt kovettumia ja kasaumia, maito on paksua ja epätasaista. Nännit eivät

saa olla liian suuret eivätkä liian pienet, koskapa suuremmat ahtavat nesteen suuhun eivätkä salli auttaa nieluun siirtymistä kielellä. Samoin pienet nännit tuottavat vaikeasti tartuttavina vaivaa käyttäjälle, kun turhan imemisen takia aiheuttavat suuhun haavaumia. Samoin älkööt maitoa erittävät ontelot olko liian tiiviit, jotteivät vuodattaisi ahtaiden tiehyeiden kautta kulkevaa maitoa vaikeasti tai jopa syöksymällä, ja tuskaa imeväiselle tuottaen. Ontelot eivät saa olla liian suuret ja runsaslukuiset eivätkä liian avoimet, koskapa ne kasautumin vuodattavina häiritsevät vastaanottajaa.

127. Vaadimme siveää imettäjä, joka pidättäytyy sukupuolisesta kanssakäymisestä samoin kuin juopottelusta tai irstailusta tai mistä tahansa viettelevistä mielihaluista. Sillä sukupuolisiin nautintoihin rientämällä imettäjä ei ainoastaan turmele lapseen kohdistuvaa rakkautta laiminlyömällä hoidokkia rakastajan antamien ilojen valloittamana, vaan myös aiheuttaa maidon ravintoaineiden pilaantumista ja määrän vähenemistä, tai kaikenkaikkiaan maidontulon tukahtumisen, kun kohtu on kiihdytetty tavalliseen puhdistumiseen (kuukautiset; kääntäjän huomautus) sekä hedelmöitymiseen. Samoin juopottelu turmelee imettäjän maidon, toiseksi imettäjä raskaaseen uneen vaipuneena vuoteeseen jääneenä laiminlyö lapsen, tai suistettuaan ruumiinsa lapsen päälle saattaa tämän kuolemanvaaraan aiheuttaen tukehtumisen. Lisäksi viini pilaa maidon laadun, josta johtuen lapselle usein aiheutuu velttoutta tai alhaista verenpainetta tai vapinaa tai ruumiin puistatuksia tai halvausta.

128. Imettäjien täytyy olla myös kärsivällisiä, jotta he suorittaisivat tehtävänsä utteralla ilolla ja nurisematta. Muutoin he näet laiminlyövät tehtävänään olevan lapselle annettavan asianmukaisen hoidon, eivätkä useinkaan kiiruhda itkeviä millään huolenpidolla lohduttamaan, eivätkä makaavien asentoa millään tavalla muuttamaan, mikä on hyödyllistä myös aikuisten vartalolle. Edelleen, älköön imettäjä olko kiivas, koska imeväiset usein tulevat imettäjiensä kaltaisiksi, ja sen takia kasvavat kiihkeistä rajuiksi, lempeistä lempeiksi. Samoin monet raivoon kiihoitettuina ovat kykenemättömiä tyyntymään itkevää pikkulasta ja pudottavat tämän käsistään, ja nurjamielisinä saattavat vaaroihin poisheitetyn lapsen. Tällaista emme hyväksy. Muutoinkin olkoon imettäjä siistiksi, ettei saastuneiden kapaloiden pahalla hajulla lapsen vatsan sisältöä ulos ajettaisi (oksettaisi; kääntäjän huomautus) eli lasta pahoinvointiin ärsytettäisi, tai valvomisia tuotettaisi, ja myös ihon haavaumia aiheutettaisi. Ihosta on useammin huolehdittava.

129. Imettäjän on oltava erittänyt maitoa jo kahden tai kolmen kuukauden ajan synnytyksen jälkeen. Sillä tuoreimpana maito on, kuten jo aiemmin on sanottu, paksua ja ruoansulatusta vaikeuttavaa; vanhempana se taas on vähemmän ravitsevaa ja ohutta. Onnistuneen ja huolellisen

ruokinnan takia onkin ennalta katsottava useampia imettäjiä. Huolestuttavaa on uskoa lapsi yhden ravittavaksi, johon tottuneena hän ei hyväksi muita.

132. Millaista elämää imettäjän pitää viettää? Imettäjän pitää karttaa joutenoloa ja välttää liikkumattomuutta. Näistä nimittäin seuraa se, että maidosta tulee paksua ja vaikeasti sulatettavaa. Sen takia hän tehköön ruumiinharjoituksia, ei raskaita eikä toisaalta rajuja liikkeitä. Nämä näet ovat naisille hyvin rasittavia, ja ne vaativat naisen ruumiin ravintoaineet, jotka eivät silloin palvele maidon ravinteina. Kohtalaiset harjoitukset ovat siis imettäjille suositeltavia. Kun he ovat vihdoin heränneet, he ensiksi tyhjentävät vatsan, ja sen tehtyään liikkuvat kävellen tai eläinten kärryille ajaen. Kaikkia ruumiinjäseniä on harjoitettava, eniten kuitenkin rintaa, koska sen kautta kulkee ravinto. Siispä imettäjät pelaavat palloa tai jauhavat viljaa tai leipovat leipää tai sijaavat vuoteita tai kantavat vettä tai mitä yleensä koukistetulla vartalolla tehdään. Näin näet riippuviin rintoihin virtaa enemmän maitoa. Lisäksi sopii jättää rinnat vapaiksi rintasiteistä, ettei niiden puristuksella vaikutettaisi maidon määrään. Löysääminen on hyväksi. Harjoitusten jälkeen imettäjät vain voidelkoot itsensä, kylpeä ei saa useampaan päivään: kylpy nimittäin tekee maidon vetiseksi. Välistä kuitenkin on otettava ei ainoastaan kuumia vaan myös kylmiä kylpyjä kuumien jälkeen.

133. Vältettäviä ruokia ovat vähemmän ravitsevat ja pahoja nesteitä aiheuttavat, mutta erityisesti kirpeät ruoat, kuten pilkotut purjolaukat, valkosipulit, sipulit, kala-suolavedet, palkohedelmät, tavalliset juurekset (etenkin retikat), jotka kaikki yhdistetään maidon kitkeryyteen; samoin useimmat vihannekset, koska ne ovat vähemmän ravitsevia; samoin lampaan ja naudan liha, varsinkin kärjistetyt, sillä ne ovat vatsalle rasittavia ja hitaasti sulavia ja pahoja nesteitä nostattamalla vähentävät maidon täyteläisyyttä. Nauttikoot imettäjät siis puhdasta hapatettua vehnäleipää, munia, spelttijauhoista tai pavuista valmistettuja puuroja, aivoja, syötäviä pikkulintuja, kyyhkysten tai kotona kasvatettujen lintujen poikasia, mullokaloja, yleensä maukasta ja vatsaa hivelevää, myös nuorten eläinten lihaa. Kuitenkin on vältettävä kaikkia liian makeita ruokia, sillä ne ovat vatsaa rasittavia ja houkutuksiin viekoittelemalla turmelevat makuaistin imelää vaativaksi ja hidastavat ruoansulatusta. Näistä syistä yhdessä muiden ruumiinsisäisten tekijöiden kanssa maito pilaantuu. Lisäksi sopimattomien ruokien kohtuuttomasta nauttimisesta seuraa ruoansulatushäiriöitä. On siis syötävä sellaisia ruokia, jotka sulavat helposti, koskapa usein käy niin, että lapsi pitää tunnollisesti tehtävänsä täyttävää imettäjää valveilla.

134. Imettäjien pitää siirtyä ruokajärjestykseen vähitellen. Niin ennen kuin maitoa annetaan, niin kuutena ensimmä-

mäisenä päivänä, kun imetys alkaa. Syökööt aluksi liemi-ruokia kuten soppaa tai veteen liuotettuja leipäkuutioita, ja juokoot vettä, jottei vahva maito olisi vastasyntyneelle lapselle ahtaan nielun läpi vaikeasti alas menevää. Ja kun pienokaiset päivien ja kuukausien kuluessa vahvistuvat, niin imettäjät syökööt vähitellen kiinteämpää ruokaa, nimittäin seitsemännen päivän jälkeen kaloja tai sianporsaiden aivoja, toisen tai kolmannen viikon jälkeen pieniä lintuja, ja edelleen lapsen kasvamisen myötä isompien lintujen liha on sopivaa liharuokaa; sitten myös jäniksen, vuohen, lampaan ja sian lihaa. Sillä on niin, että tuhdista ruoasta tulee ravitsevampaa maitoa. Seuraavaksi olisi nautittava erilaisia ruokia, jotta lapsi tottuisi makujen vaihteluun ja hänen voimansa vahvistuisivat. Näet ruokien ominaisuudet siirtyvät jollakin luonnollisella hiljaisuudella maidon koostumukseen.

135. Vettä on juotava aina neljänteenkymmenenteen päivään saakka, ei vähempää. Sitten pitää juoda karkeampirakenteista *inome*l'iksi kutsuttua hunajalla sekoitettua viiniä yhtenä tai kahtena päivänä. Lapsen vahvistuttua ja tultua terveenväriiseksi saatuaan tiiviimpää ravintoa annetaan imettäjälle valkoviiniä, kirkasta, kohtuullisen karvasta, ei vanhaa tai liian tuoretta, ensimmäisenä päivänä kerran, sitten kahden päivän väliajan jälkeen ei vain kerran vaan kahdestikin ja lopuksi todella niin paljon, että jano sammuu. Siten nimittäin kumoamattoman säännön mukaisesti viinillä vahvistetusta maidosta tulee mitä sopivin ravintoaine lapselle, kunhan häntä ei alkuaikoina millään viinin hyvillä ominaisuuksilla vahingoiteta.

136. Vaan sanokoon joku, miksi lapsen on aluksi vaikeaa hyväksyä se viini, mitä imettäjä juo, vaikka hän heikompana vielä kohdussa olevana kaikkien kuukausien aikana helposti sopeutui äidin juomaan viiniin. Tähän kysymykseen vastaus on se, että sikiö äidin ruumiiseen luonnonmukaisessa yhteydessä olleena oli vahva voimiltaan, kuten puun oksa runkoon kiinni kasvaneena kestää rajuja tuulia eikä katkea toistuvienkaan hyökkäysten ahdistamana, vaan ravintoa nauttii, mutta puustaan erotettuna tai toiseen ympäntynä tai ilman tukeansa maahan pantuna pienen tuulenpuuskan satuttamana kaatuu.¹ Lapsi ei ole erilainen.

137. Miten on toimittava, kun maito ehtyy tai pilaantuu tai siitä tulee paksua?

Maidon määrän vähennyttyä tai maidon ehdyttyä tai pilaannuttua tai ohennuttua ylen määrin tai paksuunnuttua olisi parasta käyttää toista imettäjää. Jos tätä ei ole heti saatavissa, epäkohtien korjaamiseksi tehtävää suorittavan imettäjän olisi noudatettava parantavia elämänohjeita, jottei lapsi väistämättä sorru tauteihin. Niinpä kun

¹ Tämä on ainoa luonnonvertaus, joka esiintyy käännökseeni ottamissani Caelius Aurelianusuksen *Gynaecia*-teoksen kappaleissa. Verrattuna Soranoksen tekstiin em. teoksessa on yleensäkin hyvin harvoja vertauksia luontoon.

maito on ehtymässä, on katsottava, tapahtuuko se kohdun tai jonkin muun ruumiinosan taudin takia, vai heikkeneekö koko ruumis imetyksen aiheuttaman rasituksen vuoksi, vai väheneekö maito todella luonnostaan niin, että ruumis ei kykene tuottamaan riittävästi lapsen ruokkimiseksi. Niinpä siis, mikä tahansa sairaus onkin imettäjäa kohdannut, kärsimys on sopivalla tavalla tuhottava, ja kun tauti on parannettu, poistuvat myös luonnollisen tehtävän esteet. Jos taas mistään sairaudesta johtuvia syitä ei löydy, on välttämätöntä tehdä sellaisia ruuminharjoituksia, joilla imettäjän ruumis vähitellen rentoutuu, kuten käveleskelyjä, omin tai toisten käsin hieromista, ääniharjoituksia, kylpemistä, nautittava maukkaita ruokia, joilla mieli saadaan iloiseksi, keksiä hullunkurista toimintaa. Sitten on käsiteltävä ruumiin ylempät osat: sillä saamalla ravintoa näiden kautta koko moitittu ruumis uudistuu, rinnatkin vahvistuvat maitomäärän lisäämiseen.

138. Toisaalta, jos maitoa tulee enemmän kuin on tarpeen riittävään ruokintaan, on pikimmiten toimittava niin, että maito vähenee. Jos maito muuttunut paksuksi, ruokien pitää olla vähemmän ravitsevia eikä kuivia, päivittäin on kylvettävä, vettä on juotava, ei saa nauttia suolaisia ruokia, jotka pilaavat maidon ja näin vähentävät lapsen voimia.

139. Jos taas maito on vetistä, pitää kylpeä harvemmin, juotava usein viiniä, syötävä kiinteitä ja ravitsevia ruokia kuten puuroja, keitettyjä tai paistettuja munia, sian tai metsäkauriin lihaa.

140. Mutta jos maito on pilaantunutta, mikä useimmiten johtuu huonosta ruoansulatuksesta tai sukupuoliyhteydestä, ruoassa on nautittava hyviä nesteitä, ja on ruvettava noudattamaan terveellistä elämänjärjestystä; niin myös maito alkaa olla hyvää.

148. Sitten vähän ajan kuluttua kun lapsi on toipunut kylvyn aiheuttamasta häiriöstä, hänet viedään rinnoille. Heti annettu ruokinta on vahingollista. Äiti ravitsee huonosti lasta, jos hän tätä imettäessään ei ole vielä toipunut kylvystä. Hänen on siis parempi ensiksi toipua kylvystä ja ottaa lapsi vasta kuivahtaneille rinnoille.

149. Miten ja milloin lasta on imetettävä?

Imettäjä tuo istuen rinnoilleen hiukan selällään makaavan ja jonkinverran kyljelleen asetetun lapsen, ja kääntää tämän kumpaankin nänniin päin niin, että tämä milloin oikea, milloin vasen käsi vapaana ottaa molemmista rinnoista kiinni. Sitten imettäjä vie lapsen huulien väliin nännin, jota hän ennenkuin poikanen imee, puristaa kevyesti sormilla, jotta esitipat nousisivat ja näin imemisen aloittaminen olisi lapselle helpompaa. Pienen ajan kulut-

tua maidon nauttimisen jälkeen asetetaan pienokainen vuoteeseen. - - - Lapsi ei saa nukkua imettäjän kanssa samalla makuusijalla ainakaan alkuaikoina, jottei imettäjä äkkiarvaamatta tai uneen vaipuneena käänny lapsen päälle ja purista tätä, jolloin helposti seuraa tukehtuminen tai jonkin jäsenen vääntyminen tai murtuminen tai ruhjevamma. Siitä syystä vuode, jossa imettäjä nukkuu, laitettakoon kehdon viereen, näin lapsi on lähellä ja kaikesta putoamisen vaarasta turvassa.

150. On totta, että kohtuuton ja liiallinen maidon tuputtaminen voi aiheuttaa sairautta, kun vielä aiempia ruokia sulatettaessa uudet ryntäävät päälle turmellen väistämättömästi aikaisemmat. Jos taas lapsi syö vain kerran, se ei ensinkään riitä ravitsemaan. Sillä luonnostaan kylläiseksi tekevä maito helposti täyttää lapsen toiveen ennen kuin ravitsemiseksi on saatu tarpeeksi, ja lapsen heikkous voi jäädä huomaamatta pitkänkin aikaa. Maitoa ei anneta määrätyn ajoin vaan tavallisimmin silloin, kun lapsi näyttää tahtovan maitoa imeä, ei kuitenkaan ennen kylpyä tai itse kylvyn aikana, ettei seuraisi haitallista kouristelua tai halvausta. Mutta kaikkein vaarallisinta on se, että nänni jätetään nukkuvan lapsen suuhun estämään itkemistä. Sillä painamalla sieraimia ja tunnotonta tai ahdistettua nielua ja usein vapaasti valuvalla maidolla tukehdutetaan lapsi.

151. Mutta ei myöskään aina ole tarjottava maitoa tyynnyttämään itkua. Ensiksikin räähkiminen on luonnollinen harjoitus vahvistamaan hengitystä ja hengityselimiä sekä laajentamaan nielua. Myös ravinnon kulkeutuminen tulee helpoksi, ruoansulatus täydelliseksi, joitakin harjoituksia tehtyä, ja näin ravintoaineet hyödyttävät ruumista.

157. Pikkulapsen ravitsemisesta

Niin kauan kuin ruumis näyttää hyväkuntoiselta, pikkulasta on ruokittava vain maidolla. Ahtaita ruoansulatuskanavia ei nimittäin saa ahdistella kiinteällä ruoalla, joka liikkuessaan hitaasti hentojen kanavien läpi ei sula helposti. Mutta kun hampaitten puhkeaminen sallii kiinteän ravinnon pureskelun, silloin alkaa turvallisesti vahvan ruoan nauttiminen, sekä jo kolmen tai neljän kuukauden kuluttua vähitellen lapselta vähennetään maidon imemistä, sekä kokonaan luovutaan tavasta.

158. Miten ja milloin lapsi on vieroitettava maidosta?

Jottei toisenlaisen ravinnon nauttiminen tulisi lapselle vahingoksi, luovutaan vähitellen ensimmäisestä ja lisätään toista. Maidon kulkukaan ei sammu yht'äkkiä, vaan vähentyneen erityksen myötä loppuu, kun lapsi ei enää imemisellään kiihota maidon nousua. On nimittäin vahingollista sivellä nisiä joillakin kitkerillä tai vastenmielisillä tai likaisilla voiteilla, ja näin estää pikkulasta äkillisesti ja ratkaisevasti imemästä. Kevät on otollista aikaa maidon ehdyttämiselle, sillä silloin ilma

on kohtuullisen tervehdyttävää; sitä vastoin vahingollista aikaa on syksy, sillä silloin ilman vaihtelut saavat terveetkin ruumiit sortumaan tauteihin. Ja on hyvinkin varottava tottumusten äkillisiä muutoksia: yksilö kokee minkätahansa uutuuden haitallisena. Jos lapsi joutuu maidosta vieroitettuna tautien iskemäksi, on jälleen palattava aikaisempaan käytäntöön, jotta lapsi saisi rintaravintoa, saamansa ruumiiseensa saatetun maidon avulla taudin parantuessa taas vahvistuisi.

169. Löysästä vatsasta (eli ripulista; kääntäjän tulkinta).

Kun lapsen vatsan sisältö on löystynyt, on vältettävä kylpyä sekä kantamista ja kaikenlaista liikuttamista, josta aiemmin mainitsimme. - - - Mutta jos lapsi on vielä imeväinen, siis näyttää saavan ravintonsa rintaruokinnalla, annetaan imettäjälle lapsen sairauden mukaiset elämänohjeet ja ruokavalio. Imettäjältä kielletään ensiksi kylpeminen, sitten viinin juominen. Syököön hän kiinteitä ruokia: liittykööt ne laadultaan niihin nesteisiin, jotka ruokkijan ravitsema lapsi ruumiiseensa hyväksyy. On nimittäin niin, että naiset saattavat nauttimallaan lusteella haavoitetut imeväiset lapsensa juoppouteen, mutta itse eivät todella mitään epämukavaa tunne. Kiinteyttävällä ruoalla ravitut imettäjät kuivattavat lapsen ripulin maidollansa. Jos taas oksennuksen vastakkainen vaiva eli vatsan toiminnan estyminen (ummetus; kääntäjän tulkinta) on lasta kauemmin häirinnyt, imettäjä tulkoon ravituksi vahvoilla ulostuttavilla ruoilla ja lihapaloilla, joilla mahan toiminta saatetaan kuntoon.

170. Edelleen on yleensä opetettava, että niin kauan kuin lapset ruokitaan maidolla, tautien vaivaamina heidät on ruokittava kärsimyksiin sopivilla ravintoaineilla. Se, mitä imettäjien tulee tietää, on noudatettava ruokavalio ja elämänohjeet, jotta he antaisivat imeville sopivan ravinnon. Olemme sitä mieltä, että on eduksi käyttää lapsille samalla hauteita tai puurohauteita ja huojentavia kääreitä. Niille, jotka elävät maidosta vieroitettuna kiinteällä ravinnolla, määräämme annettavaksi kärsimyksiin sopivaa ruokaa.

171. Tähän niteeseen päätämme lapsen ruokinnan tarkastelun, olemme käsitelleet kaikkea luonnollisten sääntöjen mukaan kulkevaa, ja siirrymme niihin asioihin, jotka vastoin luontoa ovat naisiin asettuneet (eli naisten sairauksia; kääntäjän huomautus.)

Ensimmäinen kirja loppuu.

SUPPLEMENTS TO THE BULLETIN OF THE HISTORY
OF MEDICINE

Founded by HENRY E. SIGERIST

Editor: OWSEI TEMKIN

No. 13

CAELIUS AURELIANUS

GYNAECIA

Fragments of a Latin version of Soranus' *Gynaecia*
from a thirteenth century manuscript

EDITED BY

MIRIAM F. DRABKIN

AND

ISRAEL E. DRABKIN

BALTIMORE

THE JOHNS HOPKINS PRESS

1951

ABBREVIATIONS

- c: The manuscript here edited.
- S: Soranus, *Gynaecia*, edited by J. Ilberg. Leipzig, 1927. Corpus medicorum graecorum IV.
- M: Mustio, i. e. *Sorani gynaeciorum vetus translatio Latina*, edited by V. Rose. Leipzig, 1882.
- b, l, h: Manuscripts used by V. Rose in his edition of Mustio.
- Orib. lat.: Latin version of Oribasius' "Synopsis" edited by A. Molinier in volumes V and VI of U. Bussemaker and C. Daremberg, *Oeuvres d'Oribase*. Paris, 1873, 1876.
- < >: Matter to be added to c.
- []: Matter to be deleted from c.
- Ilberg, *Überlieferung*: Johannes Ilberg, *Die Überlieferung der Gynäkologie des Soranos von Ephesos*. Leipzig, 1910.
- Medert: J. Medert, *Quaestiones criticae et grammaticae ad Gynaecia Mustionis pertinentes*. Giessen, 1911.

et talis lana mollis interponatur, ne impressione ligationis vel coniunctione partium ulcerentur. tunc post supradictam convolutionem, quam Greci sparganosin vocant, per totum preter exteriorem unam, excepto etiam capite, latiori fasciola quinque digitorum latitudine
 1095 totum convolvimus fetum, duplicato panno prius subiecto sive lana secundum colla. caput vero ipsum panno vel molli lana et munda contegitur.

120. De fetus locatione, quam Greci cataclisin vocant.

Locandus est fetus non in aliqua dura vel resistenti materia, ne
 1100 subiecte partes ulcerentur et indecens capitis forma succedat, set magis in molli atque in tenero mediocriter stramine, ne rursum plurimum cedens mollities vel spinas faciat depravari vel colla torqueri. iaceat itaque infans cervicali subiecto floccis mollibus subinflato strato concavo impositus, quo neque delabi neque in alteram
 1105 partem volvi possit, paulo superius capite sublevatus. operimenta erunt pro temporibus calidiora sive tritiora, stramina procuranda, vicissim tamen frigeranda atque mutanda, quo neque frigore neque odore tetro infantie teneritudo vexetur. sit preterea locus mundus nullo percussibili odore pollutus nec valde lucidus.

1110 121. Quando et qualis cibus infanti dandus est?

Post perfectam fasciolarum involutionem requiescat fetus omni oblatione nutrimenti privandus per VIII vel X horas, ut membra eius adhuc plurimo succo ex materno corpore irrigata quasi quadam digestionem supradicti temporis abstinentia prius probentur. tunc primum
 1115 cibum infans talem accipiat qui et stomachum et ventrem purget et connutriet, ut mel modice coctum. crudum enim ingerit inflationem, acrimonia comitante;

§ 120] S II. 16: cf. M I. 82

1110-14] S p. 64. 2-6: cf. M I. 83

1114-22] M I. 84, 85, 86: cf. S p. 64. 13-17, 21-25

1091 lana] la c

1093 spargesim c exteriorum viam c: cf. S p. 62. 25

1098 catalisin c 1102 depravare c 1105 an sublevato?

1106 tritiora] strictiora c: cf. S p. 63. 17

1107 quo] q̄ c

1108 tetro] retro c

plurimum vero coctum constringit, *non purgat ventrem et stomachum*. oportet igitur os infantis vel mammam nutricis melle illinire, vel mulsam tepidam distillare, et sic postea lac etiam offerre, *provisa vel dilecta nutrice*.

1120 122. Cuius lac dandum est fetui?

Maternum enim lac *usque ad XX dies est separandum*, quia de labore partus et turbore et purgatione malum est et pingue et indigestibile post partum.

1125 123. at si forte defuerit aliena que lac prebeat, erit primis diebus tribus solo melle utendum aut mixto lacte caprino. tunc maternum concedendum presuctis mammis ore puerili aut manu sensim expressis. est enim grave nec facile fellatibus exitum prebens, grassitudine sui tardatum, et propterea mox natis infantibus teneritudine gingivarum obstante minime rapi posse perspicitur.

1130 124. si vero multis concurrentibus copia fuerit diligende nutricis, eam profecto que melior fuerit comprobamus, non, ut supradictum est, mater eiusdem infantis, nisi forte ea concurrerint que in aliis nutricibus bona laudantur. est enim pre ceteris melius materno lacte nutriri infantem, siquidem maior est diligentia matri in suos fetus, et eadem nutrimenti natura ut quo alebatur in utero, eodem lactis 1135 nutriatur succo. set quia mulier suum fetum nutriens perfecte deficere conprobatur ac precipiti senectute marcescere, et cum forte gravida uno ex ore eundem duobus animalibus dividat cibum, et propterea de corpore proprio succum mater perdere videatur, melius est matri sue resumptionis <causa> fetum dimittere, ut naturali soluta vinculo 1140 nec nutriendi sustineat curas, et secundo vel tertio sit filificio parata. unde infans fortior et habilior fiet cum ex alia genitus ab alia fuerit pernutritus. set si forte nutrix aut conceptu pregnata aut morbo fuerit quolibet impedita, solidus erit dandus cibus.

§ 123] S p. 65. 7—p. 66. 4: cf. M I. 88

1135-8] cf. supra 409-15

1118 nutricis] matricis c 1119 fort. postera: cf. M p. 31.2 (app.)
 1121 XX] cf. S p. 64. 23 (app.) est] errore bis scriptum
 1125 presuctis mammis] pre succis ī animis c: cf. S p. 65. 10 sensū c
 1126 i. e. crassitudine, ut saepe 1130 pfecto c 1131 mater] matie c
 1132 pre] expectes paribus (cf. S p. 65. 16) 1135 fort. profecto
 1142-3 set si . . . cibus] latere videtur corruptio. dicit enim Soranus (p. 66. 2):
*ab alia nutriendum esse infantem, si forte propter morbum mater ipsa
 impediatur*

125. De nutrice eligenda.

1145 Eligenda est nutrix neque intra annos XX constituta neque maior
 XL, siquidem novelle femine nutriendi fetus sunt imperite, tunc et
 negligentes; rursus seniores debilitate corporis aquosi sunt lactis.
 mediis autem etatibus omnia naturalia vigent officia. decet autem
 nutrices bis vel ter generasse, siquidem semel enixe nutriendi fetus
 1150 sunt ignare, nec in eo exercite in puerili etate constitute, nec
 forma corporis plene et densitate mammarum hyspide; et rursus
 multum frequenti partu effecte, cum nutritione exercite, tenuissimi
 lactis ac minus vigentis comprobantur. nullo et morbo sit nutrix
 infecta, siquidem <ex> sanis corporibus sanum atque nutritibile, ex
 1155 morbidis morbidum lac ferri videatur. sit habili corpore, id est succo
 plena atque fortis, que primo tale necessario prebeat nutrimentum.
 tunc etiam nocturno ministerio non facile fatigetur. est etiam bone
 magnitudinis corpus diligendum, siquidem nutritibilis ceteris videatur.
 sit latum pectus nutrici: in hiis enim maiora sunt vascula que
 1160 materiam mammis infundant et lactis copiam faciant.

126. Que mamma sit probabilis?

66^r Mediocres autem mammas probamus, | siquidem parve exigui lactis
 esse videantur, rursus nimis turgide plurimo redundant, adeo ut
 expleto fetu largiore nutrimento quicquid in vasculis remanserit
 1165 non sit reposcere iucundum vel purum vel recens, set quodammodo
 corruptum vel inveteratum, nisi omne fuerit emulctum ab aliis
 infantibus vel communiter quibuscumque animalibus, quo etiam
 nutrix relevetur. maiores preterea mamme gravant irruendo lac-
 tantes, vel, ut plurimi opinantur, parvo sepius manant lacte, cum in
 1170 augmenta carnis earundem mammarum <quod> usurpant transseat,

§ 125] S p. 66. 5-67. 3: cf. M I. 89

§§ 126-128] S p. 67. 3—p. 68. 24: cf. M I. 89

1150 nec in eo etc.] *corruptio latere videtur: cf. S p. 66. 18-19*

1152 an effete vel affecte?

1153 vigentis] *igentis c: cf. ἀκμαίων S p. 66. 20*

1156 praebeant *c*

1158 nutriticiū *c* ceteris] *fort. suppl. <paribus lac>: cf. S p. 66. 28*

1162 mediocret *c*

et non habundantie liquoris serviat. molles etiam mamme probantur, siquidem dense atque dure parum faciunt lactis, rugose vel pannose lac faciunt aqutum. item glomerosis congestionibus suspense lac habent grassum atque inequale. papillas autem neque magnas neque
 1175 parvas probamus, siquidem maiores materiam premant et trans-
 vorationem adiuvari lingua non sinant; item parve apprehensione
 difficili laborem sumentibus faciunt, cum inani adductione fellantes
 oris ulcerationem incurrunt. item neque nimis dense sint caverne
 lac sudantes, ne de viarum angustia non facile nisi expresse lac
 1180 emittant, et labor suggestibus iungatur; neque maiores et plurime
 et fistulose caverne, <siquidem> coacervatim fundendo turbent
 accipientem.

127. pudicam etiam nutricem querimus, quo se ab usu venereo
 abstineat atque ebrietate vel libidine aut qualibet illecebri dulcedine.
 1185 etenim in venerem ruentes non solum ab infantis dilectu depravate,
 negligentes raptu quodam iocunditatis amatorie, verum etiam cor-
 rumpi lactis nutrimenta conficiunt, aut minuunt quantitatem, aut
 omnino extinguunt, commoto matricis officio in solitam purgationem
 atque conceptum. item ebrietate lac nutricis corrumpitur, secundo
 1190 nutrix sompno gravi oppressa negligit, lectum deserit, aut sui cor-
 poris ruina in periculum ducit prefocacione illata. preterea vini
 qualitas lacti miscetur, unde sepius triti atque gravati pressura vel
 tremuli et raptu corporis agitati fetus efficiuntur, sive appoplectici.

128. oportet etiam nutricem esse conpatientem, quo ministerium
 1195 impigro compleat dilectu et sine ullo murmure. alique enim ita
 officii sui curam infantibus debitam negligunt, ut neque plurimum
 vagientes aliqua providentia relevare festinent, neque scema aliquod

1172 faciunt] nutriunt c: cf. S p. 67. 15

1175 materiam] τὴν ὄλην perperam pro τὰ οὖλα (gingivas) legisse videtur Caelius
 (S p. 67. 19)

1177 inani] manu c

1183 quo] quod c: fort. que

1184 fort. illecebre (i. e., -ae)

1186 negligentes] fort. negligent ex

1190 post negligit quattuor fere litterae erasae: expectaveris negligit < fetum >
 (cf. S p. 68. 5), nisi pro lectum praeferas fetum

1192 triti] an pigri? cf. νωθρά S p. 68. 7

iacentibus commutare, quod est etiam perfectis corporibus utile.
 preterea nutrix non sit iracunda, siquidem simulantur nutriti sepe
 1200 nutricibus, et propterea animosi ex iracundis, mites vero ex mitibus
 educuntur. item plurime furore commote vagientem fetum mitigare
 non valentes suis manibus prohicerunt, et averse periculis infantem
 deiectum dimiserunt. huiusmodi autem non approbamus. de cetero
 1205 munda sit nutrix, quo neque odore tetro fasciole pollute infantis
 stomacum resupinent atque in vomitum provocent, vel vigiliis
 ingerant, tunc etiam cutis ulcerationes efficiant, et quod sepius
 curandum est.

129. sit etiam nutricis lac secundi vel tertii mensis post partum
 transacti. etenim plurimum recens, ut supradiximus, grassum et
 1210 digestionem difficile comprobatur; item veteratum minus nutritibile ac
 tenue. oportet propter totam ac felicem diligentiam nutriendi plu-
 rimas providere nutrices. est enim sollicitum uni credere nutriendum
 qua consuetus averti minime ad aliam possit.

130. De probanda lacte.

1215 Lac probabile iudicamus primo quod ex nutrice venerit supra-
 dictis rationibus comprobata, secundo cum fetum suum sive alienum
 quem dudum nutritum habilem vidimus. nec tamen credendum est
 lac non esse probabile, licet corpus infantis non videatur habile.
 potest enim quamquam bono lacte nutritus morbis obstantibus fetus
 1220 impediri, et ob hoc minime corporis robur accipere. etenim perfecta
 corpora morbo tentata tenuantur, quamvis bonis cibis nutrita.

131. tertio ex hiis que lac comitantur probatio facienda est,

§ 129] S p. 68. 26-28, p. 68. 34-69. 2

§ 130] S II. 21

§ 131] S p. 69. 19-70. 1, p. 70. 13-18: cf. M I. 87

1198 profectis corporis c

1202 i. e. proiecerunt

1203 *quae de superstitiosa nutrice excludenda leguntur apud Soranum (p. 68.
 19-22) hic deficiunt*

1204 tetro] retro c

1207 fort. cavendum, nisi pro sepius scribas Greca sit vel sim.: cf. S p. 68. 24

1220 profecto c: cf. S. p. 69. 15

ut colore, odore, substantia, firmitate, qualitate gustus, temporis
 mutatione. colore mediocriter album: livens enim vel pallidum
 1225 corruptum probatur, gipseum grassum et corruptioni difficile est,
 fulvum vero indigestibile omnino. odore bono et suavi neque pon-
 deroso neque brumoso aut acido. substantie: lene, equale, et se
 continens. si enim quasdam versiculas aut rubras sive carnosas
 fecerit, indigestibile est. firmitate, ut sit mediocriter congelatum.
 1230 etenim fluidum, tenue, et aquatum minus nutrit, et ventrem com-
 movet in fluorem; grassum vero indigestibile est. qualitate gustus,
 cum dulce et suave fuerit lac. etenim acre aut ignitum aut salsum
 aut asperum omnino grave perspicitur. item temporis mutatione
 lactis probatio sumenda est, siquidem sit bonum quod non celeriter
 1235 in agorem venerit depositum; id est quod non sit spumosum, set
 distillatum, neque cito neque tardius decurrat.

132. Qua vita agende sunt nutrices?

Convenit nutrices otium fugere atque immobilitatem corporis
 declinare. hinc enim lac grassum et digestionem difficile generatur.
 1240 quare exercitio utantur, non gravi neque rursus motione vehementi.
 sunt enim hec feminis admodum laboriosa, et que materiam corpori
 nutricis faciant vindicare, non lactis nutrimento servire. mediocria
 ergo exercitia sunt nutricibus probabilia. denique cum primum
 fuerint experrecte, prius ventrem digerant, quo egesto ad deambula-
 1245 tionem se moveant atque iunctis animalibus vectentur. omnibus
 membris corporis agitande, plus tamen et pectore, siquidem illic
 nutrimenta ferantur. ludant igitur cum pila, vel molant vel panem
 conficiant, aut thorum sternant, aut aquam portent, et si qua uncatu
 corpore geruntur. sic enim plurimum lactis mammis pendentibus
 1250 influit. denique convenit has cingulo liberas permanere, ne oppres-

§ 132] S II. 24: cf. M I. 90

1247-8] cf. M I. 92

1225 grassum et] et grassum c corruptioni] an digestionem?: cf. S p. 69.22

1227 cf. S p. 69.26 ubi et excidisse videtur ante versionem Caelianam factam

1230 fluidum] fulvum c 1232 et] at c

1235 agorem (i. e. acoorem)] agone c id est] ·i· c: fort. item

1237 matrices c 1241 laborisa c 1244 fort. digesto

1246 illic] illa c: cf. ékeī S p. 71.23

sione fasciolarum lactis copia refferiatur. sic commote beneficium accipiunt. set post exercitium perungantur tantum, non et laventur plurimis diebus: lavatio enim aquatum lac efficit. per intervalla tamen non solum calide set etiam frigide post calidas erunt adhibende
1255 lavationes.

133. cibi vero fugiendi sunt minus nutritibiles et malos succos efficientes, specialiter autem acrimonia, ut porri sectivi, allia, cepe, salsamenta, legumina, radices usuales, quibus omnibus agrimonia lacti iungitur; item olerum plurima commestio, siquidem minus
1260 nutriant; item caro ovina, bubulina, et magis assata, est enim stomachi vexabilis et digestioni tarda, et malos generant succos ad creandum lac minime succulenta. sumantur igitur panis mundus triticeus fermentatus, ova, pultes, cerebrum, turdi, columbarum pulli, sive domestici, piscium mulli, communiter suaves et stomacho faciles,
1265 item novellorum carnes. fugienda tamen omnia que multa fuerint suavitate condulta: sunt enim gravantia et cum inductione blanda suavificant gustum et digestionem tardam faciunt, ex qua lac infectum ceteris interius partibus convitiatur. denique etiam immoderatione ciborum indigestio consequitur. sumendus est igitur cibus
1270 quantus facile digeritur, quippe cum ob diligentiam fetus sepe nutrices vigilare contingat.

134. oportet eas discrete alimoniam accipere. ita pridie quam in lac data est, in primis VI diebus cum lactare incipit, cibos accipiat sorbiles, ut pulticulam vel offas panis ex aqua, et aquam bibat ne
1275 solidum lac per angustias gutturis mox nati infantis cum difficultate descendat. et sicut parvuli accedentibus diebus et mensibus solidantur, sic etiam solidum cibum paulatim accipiat, scilicet post septimum diem pisces aut suum novellorum cerebrum, post secundam vel tertiam ebdomadam teneras

§ 133] S II. 25

§ 134] S p. 72. 24—p. 73. 10; M p. 32. 19-33. 2

1253 aquarum c

1264 mulli] nulli c

1265 fuerint] hūerint c

1266 blanda] panda c

1272 quam] quod c in fort. secl.

1273 in] fort et VI] vero blh (M) diebus] duabus c

1274 offas panis] expectaveris ova et panem (cf. S p. 72. 27)

1277 pasces c

66^r aves, atque ita corpore infantis augmentato ma|iorum volatiliū
 1280 erunt apta pulmenta; tunc etiam caro leporis, capre, agni, atque suis.
 etenim ex materia robusta nutribilius lac subrogatur. secundo erit
 variis utendum cibus, quo infans varietatis consuetudinem sumat
 et viribus augeatur. referuntur enim qualitates ciborum quodam
 naturali silentio ad substantiam lactis.

1285 135. potanda est aqua usque ad diem XL, non minus; tunc
 conditum agrestius inomel appellatum uno vel duobus diebus bibat,
 atque ita fortificato infante sumta corporis densitate et cum robore
 bono colore, dabimus vinum album, splendens, mediocriter austerum,
 non vetus aut plurimum recens, set primo semel, tunc interpositis
 1290 duobus diebus non semel tantum set etiam secundo, ad ultimum vero
 sufficienter siti satiande. sic enim invexabili regula vini concretum
 lac aptissimum fiet nutrimentis infantie, cum primis temporibus nulla
 vini virtute vexatur.

1295 136. set ait quisquam cur infans male accipit vinum in initio
 quod nutrix bibit, quod tenerior ante partum adhuc in utero matrem
 bibentem tot mensibus non male accepit. set respondemus quod
 matri connaturatus eius viribus regebatur, ut ramus arboris in robore
 constitutus flatus sustinet vehementes, et crebris incursibus agitatus
 non frangitur set alimoniam sumit, separatus autem ab arbore sua
 1300 sive in alia insertus sive sua substantia terre commissus parvo ventorum
 impulsu funditus evertitur. non aliter infans.

137. Quid agendum sit lacte extincto aut corrupto
 vel concreassato?

Minuto lacte vel extincto vel corrupto aut extenuato ultra modum

§ 135] S p. 73. 13-23

§ 136] S p. 73. 24-74. 2: cf. M I. 91

§ 137] S p. 74. 7-26: cf. M I. 93, 94

1281 erit] erunt c 1284 silentio] sed cf. S p. 73. 9

1285 non] v̄ c: cf. S p. 73. 14

1286 agrestis c inomel (= οινόμελι)] momella c

1289-90 mala versio, nisi latet corruptio: cf. S p. 73. 18-20

1291 vini] uni c 1292 rudimentis c, sed cf. S p. 73. 21

1300 incertus c: cf. M p. 33. 14 (app.) fort. <ad> suam substantiam: cf. M

1303 post concreassato exspectes vel tenuato: cf. S p. 74. 8

1305 vel concrassato, erit melius aliam adhibere nutricem. que si forte
 non reperitur, erit eadem que fuerat retinenda, adhibita regula vite
 ad corrigendas causas, ne fetus necessario cadat in morbos. extincto
 igitur lacte, providendum est utrum <uteri> ex parte morbo con-
 tingerit, sive alius cuiuscumque loci, vel ex toto corpore nutricis cum
 1310 nutrimento desertum tenuatur, an vero natura minuatur, ut non
 valuerit subrogare quantum alendo fetui sufficiat. si igitur quicquam
 morbi nutrici irruerit, cum ratione congrua erit passio destruenda,
 qua exclusa, obstacula quoque naturalis solventur officii. que si nulla
 ex passione venerint, erit necessario exercitium adhibendum, quo
 1315 sensim corpus nutricis relaxetur, ut deambulatio, suis vel alienis
 manibus fricatio, vocis exercitia, lavacrum, cibi succulenti per quos
 animi hylaritas provocetur, factio iocularis. tunc superiores partes
 corporis agitande: ex hiis enim totum corpus nutrimento ammonitum
 reformatur, mamme quoque lacte crescente convalescunt.

1320 138. *at si contrario valido nutrimento plurimum lactis influxerit, fortius
 exercitentur ut lac minuatur. si vero lac congrassatum fuerit, cibos minus
 nutribiles nec aridos accipiant, cotidie laventur, aquam bibant, salsos cibos
 non accipiant, quia lac corrumpunt et vires infantis minuunt.*

1325 139. si vero lac aquatum habent, rarius lavent, vinum frequenter bibant,
 cibos accipiant solidos et nutrientes, ut pultes, ova vel elixa vel frixa, carnem
 porcinam vel caprinam.

140. si vero corruptum fuerit, quod sepius ex cruditate vel venerio
 concubitu contingit, succos bonos in cibo accipiant, et ad salutarem vite
 ordinem revocentur, ut etiam lac bonum esse incipiat.

1330 141. De lavatione et fricatione infantium.

Semel in die lavandus est infans, nocte vero numquam, neque ter

§ 138] cf. M I. 96, 97: cf. S p. 75. 10-16

§ 139] M I. 99: cf. S p. 75. 17-22

§ 140] S p. 75. 22-25: cf. M I. 98

§ 141] S II. 30: cf. M I. 100

1308 ex parte] exptis c: S p. 74. 14

1318 ammonito c 1319 mammo c

1322 acidus c: cf. aridus M p. 35. 7

1313 qua] quia c

branulis tunicarum. caput etiam fiat rotundum, patelle in genibus moveantur. deinde omne corpus suspendatur et deponatur ut universe partes officiis suis restaurentur.

1365 145. Cur oculi infantis oleo ungantur?

Ideo etiam oculi infantis oleo irrigantur, ut tunice quibus stant molliantur et extergantur, ut integre videant.

146. post figmentum vero singularium partium rursus fasciolis involvendus est fetus oleo parvo perunctus.

1370 147. Cur nares et aures infantis post balneum siccantur?

Siccande autem sunt aurium caverne atque narium, ne humor permanens teneris adhuc naturalibus cavernis officiat.

1375 148. tunc parvo spatio intermisso, quo lavationis turbatio digeratur, fetui mamme admoveantur. nutrimentum enim mox adlatum noxium est. nam et ipsa mamma, si non digesserit balneum et si lac dederit, male infantem accipit. melius ergo est ut balneum digerat et mammis prius exsiccatis infantem applicet.

149. Quomodo vel quando lactandus sit infans?

1380 Nutrix sedens pectori suo fetum admoveat parvo supinum et ali-
quantulum in latus positum, et ad utramque mamillam convertat, ut modo
dextram manum modo sinistram infans habens liberam de ambabus mammis
accipiat. deinde mamillam labiis infantis nutrix admoveat, que prius-
quam a puero suggatur, mitibus digitis exprimatur, ut admonita
surgat appetentia, revocandi lactis labor minuatur infanti. tunc
1385 parvo spatio temporis interiecto post sumtionem lactis dimittatur

§ 145] M I. 105

§ 146] S p. 79. 9-10

§ 147] S p. 79. 15-17: cf. M I. 106

§ 148] S p. 79. 20-22: M I. 107 (cf. S II. 36)

§ 149] S II. 37: M I. 108

1363 universe] ī mēse c: cf. M p. 37. 13

1366 irrigantur] fort. ungantur: infricentur M p. 37. 15

1374 ablatum c: cf. παρέχειν S p. 79. 22

1375 si²] fort. sic: cf. M p. 38. 3 (app.)

1378 titulum ante paragraphum praecedentem invenire exspectaveris: cf. S p. 79. 18

fetus in cubili. cuius oculi molli velamento contegantur, ne quid irruens teneris adhuc palpebris ingerat vitium, quippe cum plurima queque lux splendore nimio sepe torqueat visum et strabos faciat fetus. condormire autem nutrici prohibetur infans, primo magis
 1390 tempore, ne improvise vel sompno soluta sursum levando premat
 67^r infantiam, tunc facilis prefocatio sequatur, | aut alicuius membri contortio vel fractura sive contusio. quapropter lectum quo nutrix cubaverit cunabulis adiungatur, quo vicinum prebeat fetum, et omni ruine periculo securum.

1395 150. set ne inmoderata lactis sumtio morbos ingerat opprimendo, nondum cum digestis prioribus nova supervenerint que necessario antecedentia corrumpunt, rursum quia semel sufficiens minime capiat infans nutrimentum. etenim lac natura satiabile facile infantis implet votum, priusquam nutrimento sufficiens fuerit acceptum, et infantis
 1400 debilitas diuturno ac iugi raptu fellare non potest. non est terminandus modus dandi lactis, set frequentius cum infans velle videbitur, statim lac accipiat, non tamen ante lavacrum vel in ipso lavacro, ne nervositate vitiata epilepsia vel appoplexiâ sequatur. set horum omnium periculosius est si prohibendi fletus causa papilla fuerit in ore dormientis relicta.
 1405 oppressis enim naribus et obtusis faucibus vel gravatis et sponte fluente sepius lacte fetus prefocatio sequetur.

151. set neque ad compescendum fletum semper erit lac offerendum. primo etenim congrui sunt etiam vagitus ob naturale exercitium ad fortificandum spiritum et organa spiramentorum atque
 1410 faucium spatia dilatanda. fit etiam redibitio facilis nutrimentis, cum digestionem perfecta quodam exercitio sumta corpori propriantur. set non diu negligendi sunt vagitus infantium, primo ne oculis officiantur. tunc adiuncto gemitu lapsum faciunt intestinorum, unde ramices oriuntur. tunc etiam sepe non defectu nutrimenti infantes vagiunt,

§ 150] S II. 38: M I. 110, cf. 111

§ 151] S p. 81. 20—p. 82. 3

1390 ne improvise] in impropria c: cf. *ἵνα μὴ ἀπρόοπτος* S p. 80. 29

1391 infantiam] cf. 1486, *infra* aut] ut c

1393 cunabulis] cimale c 1399 infanti c

1400 fallere c: cf. S p. 81. 8 1402 non] uter c: cf. S p. 81. 10, M p. 38. 23

1415 verum etiam pro strictura fasciolarum, vel cum forte neglecta posi-
tione locantur, aut mordicatione suarum egestionum, urine scilicet
vel stercoris, lascessiti, aut minimorum animalium punctionibus
inquietati, aut plurimo cibo gravati, vel frigore torpidi aut estu
1420 soluti, aut impossibilitate digerendi ventris cum duris purgamentis
intestina premuntur, vel cum forte corpus aliquo vel displicet incom-
modo, aut quoque irruente morbo, que singula quantum res patiuntur
erunt suis significationibus intuenda, quo congrua sibi correctione
depellantur.

152. intelligimus igitur fetum fasciolis oppressum aut non naturali
1425 positione locatum cum lividas videmus summitates articulorum. quod
autem mordicatione aut punctione vexsetur intelligimus cum repen-
tina exclamaverit voce, neque pravo scemate iacens neque fasciolis
oppressus. plurimo autem nutrimento gravatum cognoscimus vagi-
entem cum anxietate iactatur, sepe etiam cum eius precordia extantia
1430 videmus, querentes quotiens aliquantum lactis acceperit. rigentem
vero intelligimus cum denso videmus corpore conducto stupentem,
aliquando etiam lividum membris que forte nuda, tunc etiam si
frigidus fuerit mansionis locus. item estuantem cognoscimus ex aeris
qualitate, tam loci quam temporis, et corporis rubore et plurimis
1435 tegminibus oppressum vel involutum. quod autem duris purgamentis
opprimatur vel difficili egestione, cum extento atque conducto corpore
vagitu comitante iactatur. item displicenti corpore vagientem, quod
Greci diarestesim vocant, vel aliquo morbo temptatum, <cum> con-
ducto vultu oblatam recusaverit mammam nulla ex predictis causa
1440 pulsante. item ex appetentia nutrimenti inquietum dicimus infantem
cum nullis excitantibus labia commoverit ore sepius hiscente, et
magis si inmisso [utero] digito adfecerit ut admonitus tactu veluti
mammam lambere videatur. item consideratione sumtionis hec per-
spicere poterimus, providentes quantum solebat accipere vel quanto
1445 tempore intermisso reposcere. si enim solito minus sumserit, aut
temporis fuerit porrectius spatium, hac ex re vagitum facile com-

§ 152] S p. 82. 4-27: cf. M I. 113, 112

1429 eis c
1439 vultu c

1430 i. e. quaerentes
1440 pulsatur c

1438 diarestesim c

1475 156. Quomodo locandus est infans ut sedeat?

Cum bene coagulaverit et ad sedendum frequentius se erexerit, stramentis in girum contegatur ne repentina aut tarda sessione vexetur. hinc enim sepe spine conflexio infantes gibbosos facit, cum nondum fortia corpora motui voluntario creduntur. hinc denique cum surgere atque stare vel iter tendere properant, fetus crura depravant. cum autem infans profectu temporis, anno videlicet completo, serpere manibus aut etiam stare ceperit, erit primo erigendus parieti incumbens et accedente profectu relinquendus, atque ita paulatim ad sellas que in pedibus rotas habent exponendus, ut lapsu earum assuescat gressum facere et ambulare.

1485 157. De nutrimento fetus.

Donec conspectum corporis solidatum habet, infantia solo nutrimento lactis est alenda. angustis enim viis tutum non erit solida nutrimenta tentare, que tardo motu per viarum tenuem densitatem pergendo non facile singulis partibus misceantur. set cum nascio dentium imminet aut erumpit solidorum masticationem promittens, tunc solidus cibus recte sumit exordium, atque iam ter vel quater senis transactis mensibus paulatim desuescere sumtionem lactis facimus fetum, atque omnino de usu decidimus.

158. Quomodo vel quando lacte deducendus est infans?

1495 Ne tristis alterius nutrimenti consuetudo fiat infanti, paulatim prima recedunt et secunda succedunt, et non repente lactis meatus extinguitur, set defectu marcido conquiescit, lactentis provocatione

1475-7] M I. 125: cf. S p. 85. 20-21

1477-80] S p. 85. 3-6

1480-84] M I. 127: S p. 85. 22-25

1485-9] S p. 85. 27-31

1489-93] S p. 86. 25-30: cf. M I. 128

1494-1504] S p. 86. 31—p. 87. 9: cf. M I. 129

1479 c̄duntur c

1482 i. e. coeperit primo M (p. 42. 12): parvo c

1486 solidatum] ul' sumat c: fort. coagulatum vel consummatum: cf. S p. 85. 29
infantia] cf. 1391, supra

1489 partibus] i artibus c i. e. natio

1490 solidorum (an solidiorum?)] succidorum c: cf. S p. 86. 26

1493 i. e. decedimus, nisi scribere deducimus praeferas

cessante. etenim amaris quibusdam sive odiosis aut pederosis inlini-
 1500 abstinere noxium est. est autem sanum detrahendi lactis verum
 tempus, est enim aeris moderatio salutaris; noxium vero autumpni,
 tunc enim aeris liquiditas omnia corpora facile morbis inclinat. et
 67^v est admodum consuetudinis mutatio precavenda: habet enim quiddam
 1505 novitas incommodi. quod si lacte deduc|tus in morbos ceciderit
 fetus, erit rursus ad priscam consuetudinem revocandus, ut mam-
 marum nutrimentum accipiat, et recedente morbo ac resumto corpore
 deducto lacte rursus ad solidos redeat.

159. Quis cibus dandus sit primus infanti?

Dandus autem est cibus primus infanti panis assus, hoc est mice in mulsa
 1510 vel in condito aut in lacte infuse, aut succus alicae, aut pulvis tritici; potum
 vero damus aliquando vinum, aliquando aquam, aliquotiens per vasculum
 vitreum ad similitudinem papillae formatum et pertusum.

160. De natione dentium.

Septimo mense emergentibus dentibus gingivae tumescunt, sepe fervent
 1515 maxillae, nervi qui sunt in cervice dolent. quapropter hiis imminen-
 tibus nichil infanti dandum est quod masticatione indigeat. contuse
 enim gingivae conversione cibi faucibus intumescunt et concallate
 difficile faciunt dentium eruptionem. ut igitur dentes sine dolore exeant,
 a quinto mense oleo dulci et adhipe gallinaceo recenti vel leporum cerebro
 1520 gingivae infantis frequenter fricentur. ut autem diligentius gingivae laxen-
 tur, dandum est pingue quicquam natura manu retentum atque non
 parvum, quod suggere potius quam transvorare valeat fetus et
 materia molli gingivas exerceat, non indolenti tenuet usu. in ipsa
 vero dentium eruptione magis apparente supradictus deducendus
 1525 est usus. prohibenda etiam butiri contagia et acria quaeque inlina-

1504-7] S p. 87. 27-29

§ 159] M I. 130, 131: cf. S p. 86. 6-18

§ 160] S II. 49: cf. M I. 132, 133, 134

1498 iliminentis c

1502 liquiditas] fort. iniquitas (vel inaequalitas): cf. ἀνωμαλίαν S p. 87. 7

1504 novitatis icōmod' c 1506 corpore] tempore c: cf. σωματίον S p. 87. 29

1512 fort. foratum 1523 materiā c i. e. indecenti: cf. ἀπρεπώς S p. 88. 9

1524 fort. <et> magis 1525 inlinamenta] sic c

1580 pruna tostatis utimur et semine lini et succo liquiritie et dragaganto
et electuariis, acria prohibentes, illis enim tussicula provocatur.

168. De siriasi.

Irruente siriasi, quam Demetrius incendiosam febrem esse confirmat, alii vero tumorem cerebri atque membranarum, ex quo medii capitis, quod Greci bregma vocant, et oculorum cavitas sequitur, cum
1585 pallore et corporis siccitate, attestante fastidio, erunt omnia que tumori conveniunt adhibenda.

169. De fluore ventris.

Infans cum fluore ventris afficitur, prohibenda est lavatio atque gestatio et omnes motus quos dudum adhibendos diximus. appo-
1590 nantur autem epithimata constrictiva, et per clisterem oticum unus ciatus succi arnoglosse herbe inhiciatur, vel similium virtutum succorum, et quicquid etiam perfectis corporibus ista passione affectis adhibetur. set si adhuc lactans fuerit fetus, ut nutrimento
1595 mammarum alimoniam sumere videatur, dabitur nutrici regula vite congrua fetui patienti. cui primo prohibetur lavatio, tunc vini sumtio. cibos autem constrictivos sumat: comitatur enim qualitas eorum succis quibus infans nutritus altricis sue corpori consentiat. ut enim sues femine comesto lolio lactantes fetus ebrietate saucios reddunt, ipse vero nichil incommodi sentiunt; non aliter constrictivo cibo
1600 nutrita alitricis suo lacte fetus extinguunt. denique si econtrario difficultate ventris affectus egestionis obstaculo infans fuerit diutius impeditus, nutrix erit laxativis alenda virtutibus et pulmentis quibus alvi facilitas reparetur.

170. postremo generaliter est docendum quod infantes, quam diu
1605 lacte nutriuntur, tam diu morbo temptati passionibus congruis alendi

§ 168] Orib. lat. t. VI, p. 56. 1-5, p. 237. 2-6 (p. 144 Rose), S p. 91. 20—p. 92. 1:
cf. M I. 140

§ 169] S II. 56: cf. M I. 141

§ 170] S p. 93. 3-8

1579 ὄγαγῶ c: fort. draganto

1582 democritus c: cf. S p. 91. 21

1590 clistere modicum c: cf. ὠπτικοῦ κλιστηριδίου S p. 92. 13

1598 lactante c

1605 tam diu] tant c

sunt nutrimentis. quod ut fiat certius nutricis erit regula constringenda, ut aptam fetibus alimoniam tradat. epithimatibus autem vel cathaplasmatibus et fomentis infantibus utendum congruis iudicamus. in hiis vero qui deducto lacte cibis solidis vivunt, congrua passionibus
1610 nutrimenta dari mandamus.

171. infantis nutriendi diligentia isto volumine terminata, omnium naturalium ratione consummata, ad ea que contra naturam fuerint transeamus in mulieribus constituta.

Explicit liber primus